Бібліятэка часопіса
«Беларускі Гістарычны Агляд»

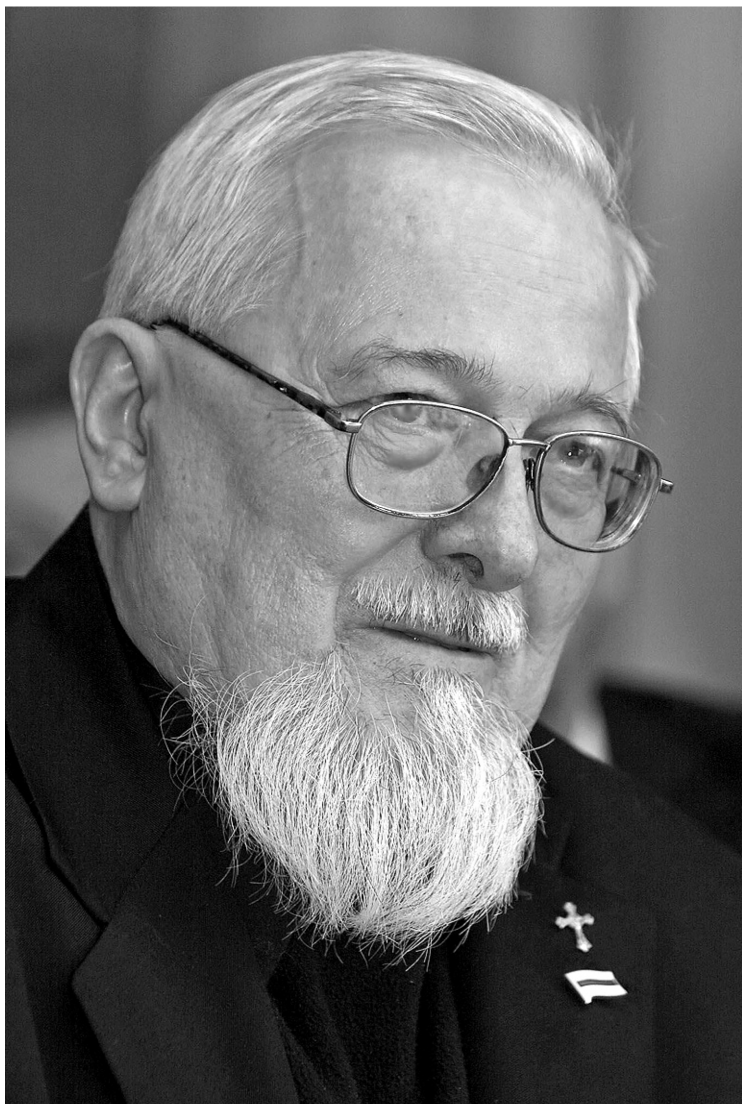

Аляксандар Надсан

Pro patria aliena
Кляштар беларускіх айцоў марыянаў у Друі (1924—1938)

Менск
2006

УДК 282:235 (092)
ББК 86.375
На 12

Бібліятэка часопіса „Беларускі Гістарычны Агляд“

Надсан А.
На 12 *Pro patria aliena*: Кляштар беларускіх айцоў марыянаў у Друі (1924—1938). — Менск, 2006. — 160 с.
(Бібліятэка часопіса „Беларускі Гістарычны Агляд“)
Праца прысьвечаная гісторыі кляштару беларускіх айцоў марыянаў у Друі ў пэрыяд між дзьвюма сусьветнымі войнамі мінулага стагодзьдзя на фоне тагачаснай палітычнай і рэлігійнай сытуацыі ў Заходняй Беларусі, а таксама ватыканскай усходняй палітыкі. Разглядаюцца прычыны, з якіх кляштар ня змог зрабіць свой унёсак у справу адраджэньня Грэка-Каталіцкай царквы ў Беларусі і ня здолеў стаць цэнтрам беларускага духоўнага жыцьця для каталікоў рымскага (лацінскага) абраду, як пра тое марылі ягоныя заснавальнікі. У працы выкарыстаныя шматлікія, у большасьці дагэтуль невядомыя архіўныя матэрыялы з фондаў Бібліятэкі Францішка Скарыны ў Лёндане.
УДК 282:235 (092)
ББК 86.375

Уступнае слова

Выйшлі роднай вёскі дзеці
Паміраць на белым сьвеце,
Расьсяваць па сьвеце косьці
Праз кагосьці, за кагосьці.
Янка Купала

„Друйскі манастыр, калі зыйшліся ў ім а. Фабіян Абрантовіч, вучоны, глыбокі філёзаф, але такжа просты і самаахвярны; а. Язэп Германовіч, паэт, пісьменьнік, выхаваўца моладзі; а. Віталіс Хамёнак, апостал народу, што знаў кожную вёску і кожнага жыхара ў Друйскай парафіі, а слыў сярод іх як запраўдны сьвяты; а. Дашута, д(окта)р кан(анічнага) права, закаханы ў літургічным сьпеве; калі ўсе гэтыя айцы згодна пад кіраўніцтвам Цікоты ўзяліся за працу ў манастыры, у парахвіі, у школе, ня толькі Друя, але ўся заходняя Беларусь адчула, што запраўды існуе беларускі рэлігійны цэнтр“.

Гэта радкі з недрукаванага жыцьцяпісу айца Андрэя Цікоты, складзенага біскупам Чэславам Сіповічам у 1972 г. Яны адлюстроўваюць ня столькі сапраўдны стан рэчаў больш чым саракагадовай даўніны, колькі настальгічны погляд аўтара на тыя часы, калі ён чатырнаццацігадовым юнаком упершыню пераступіў парог кляштару.

Згодна з задумаю ягонага заснавальніка, Віленскага біскупа і генэрала закону марыянаў блаславёнага Юрыя Матулевіча, Друйскі кляштар айцоў марыянаў меў служыць духоўным патрэбам беларусаў каталікоў і працаваць дзеля аб’яднаньня хрысьціянаў (Уніі) у адной Царкве Хрыстовай. Аднак да ягонае задумы варожа паставіліся польскія дзяржаўныя і духоўныя ўлады. Яна не знайшла разуменьня і ў ягонага непасрэднага наступніка ў марыянскім законе, Францішка (Пятра) Бучыса. Ён выкарыстаў беларускіх марыянаў у мэтах, далёкіх ад тых, дзеля якіх засноўваўся Друйскі кляштар.

Кароткія і часта недакладныя зьвесткі пра Друйскі кляштар можна знайсьці ў шмат якіх досьледах па царкоўнай гісторыі Беларусі XX стагодзьдзя. З працаў, прысьвечаных непасрэдна Друйскаму кляштару, трэба найперш адзначыць арты-

кулы „Беларускія марыяны ў Друі“ Ю. Туронка і „Друйскі кляштар айцоў марыянаў“ К. Шыдлоўскага[1]. Гэта былі бадай першыя сур’ёзныя, хоць кароткія і не зусім дакладныя спробы напісаць гісторыю Друйскага кляштару на аснове даступных аўтарам крыніцаў.

Мне давялося доўгія гады жыць і працаваць у Лёндане разам з колішнімі друйскімі законьнікамі: біскупам Чэславам Сіповічам, айцамі Язэпам Германовічам, Фэліксам Журнем і Тамашом Падзявам. Узорныя сьвятары, цалкам адданыя Хрысту і Ягонай Царкве, шчырыя беларусы, яны ўсім сэрцам жадалі шчасьця вечнага і дачаснага свайму народу. Тры з іх сталі сьвятарамі ўжо на чужыне. Чацьвёрты, айцец Германовіч, два разы быў змушаны пакідаць Бацькаўшчыну, другі раз назаўсёды. Праз усе гады жыцьця на чужыне Беларусь засталася для гэтых сьвятароў тым, чым Ерусалім — для габрэя, які на выгнаньні ў Бабілёне казаў: „Калі забуду цябе, Ерусаліме, няхай будзе забытая правіца мая“ *(Пс. 136:5)*.

У гэтай працы робіцца спроба прасачыць гісторыю Друйскага кляштару марыянаў ад ягонага заснаваньня да 1938 г. на фоне тагачаснай палітычнай і рэлігійнай сытуацыі ў Заходняй Беларусі, а таксама ватыканскай *Ostpolitik*, што выяўлялася ў дзейнасьці Папскай Камісіі *Pro Russia*. Як і мае ранейшыя працы (у якіх, дарэчы, закраналіся некаторыя аспэкты гісторыі Друі)[2], напісаная яна на падставе шматлікіх і пераважна

[1] Туронак Юры. „Беларускія марыяны ў Друі“, *Спадчына,* №5, Менск 1991, с. 51—56; Шыдлоўскі Кастусь. „Друйскі кляштар айцоў марыянаў“, *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі,* т. 3, Менск 1996, с. 290 (тое самае ў энцыклапедычным даведніку *Рэлігія і Царква на Беларусі,* Менск 2001, с. 94—95). Можна яшчэ прыгадаць артыкул Ч.С. (Чэслава Сіповіча) „З жыцьця закону марыянаў“ у часопісе *Божым Шляхам,* №2, Лёндан, 1973, с. 2—4. Хоць артыкул напісаны былым друйскім клерыкам, у ім шмат недакладнасьцяў. Напрыклад, аўтар кажа: „У друйскім касьцеле і Малькаўшчыне <...> былі ўведзеныя беларускія казаньні“, але замоўчвае, што беларускія казані былі ў Друі і да прыйсьця марыянаў, а ў 1930 г. марыяне іх спынілі.

[2] *Друя і Грэка-Каталіцкая Царква*, Лёндан, Божым Шляхам, 2001, 64 с.; *Магдалена Радзівіл і Грэка-Каталіцкая царква ў Беларусі*, Лёндан,

дагэтуль невядомых архіўных дакумэнтаў, што знаходзяцца ў фондах Бібліятэкі Ф. Скарыны ў Лёндане. Большасьць гэтых дакумэнтаў паходзіць са збораў біскупа Чэслава Сіповіча, які намерваўся напісаць гісторыю кляштару, дзе ён пачынаў свой шлях служэньня Богу і Бацькаўшчыне.

Словы *Pro patria aliena (*Для чужой Бацькаўшчыны*),* узятыя за назву для гэтай працы, належаць ня мне, а айцу Язэпу Германовічу. У гэтых трох словах усё сказана пра лёс друйскіх марыянаў, ня толькі высланых у Харбін, але і тых, што мусілі працаваць у тагачаснай Польшчы, дзе словы „паляк“ і „каталік“ успрымаліся большасьцю як сынонімы. Сумна, калі людзі, якія мужна баранілі свае нацыянальныя і рэлігійныя правы, адмаўляюць у іх іншым і пры гэтым карыстаюцца мэтадамі, наўзьдзіў падобнымі на тыя, ад якіх самім давялося пацярпець. Трэба спадзявацца, што такі стан рэчаў у нашыя дні адышоў у далёкую мінуўшчыну.

Лічу сваім прыемным абавязкам выказаць удзячнасьць Вользе Калацкай, майму строгаму, але справядліваму рэдактару і крытыку, без чыёй дапамогі мне прыйшлося б часта чырванець. Дзякую таксама д-ру Ірыне Дубянецкай: нягледзячы на вялікую занятасьць працаю над сваёй доктарскай дысэртацыяй (яе абарона бліскуча прайшла 24 чэрвеня ў Лювэнскім унівэрсытэце), Ірына знайшла час прачытаць рукапіс гэтай працы і зрабіць вартасныя заўвагі і праўкі. Сяргей і Таццяна Дубаўцы, Генадзь Сагановіч, д-р Юры Туронак і тая ж Вольга Калацкая шмат дапамаглі мне ў пошуках патрэбных матэрыялаў у бібліятэках і архівах Варшавы, Вільні і Менску, за што ім складаю вялікую падзяку. І нарэшце, шчыра дзякую Ігару Лабацэвічу за тэхнічную падрыхтоўку тэксту да друку.

Аляксандар Надсан

Лёндан, 25 сакавіка 2006 г.,
Сьвятое Дабравешчаньне.

Божым Шляхам, 2004, с. 26—70; таксама на ангельскай мове: *Princess Magdalena Radzivill and the Greek Catholic Church in Belarus*, London, 2004, 39 p.; *Біскуп Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус*, Менск, БелФранс, 2004, с. 7—49.

„Pro alborussis“

„Pro alborussis, quae gens... nullos religiosos indigenos habet“.

З ліста блаславёнага Юрыя Матулевіча Папу Пію XI 9 чэрвеня 1923 г.

Кляштар беларускіх айцоў марыянаў у Друі афіцыйна пачаў сваё існаваньне 7 траўня 1924 г.[3] У той дзень тагачасны пробашч Друйскай парафіі Антон Зянкевіч на падставе дэкрэта Віленскага біскупа Юрыя Матулевіча ад 23 красавіка 1924 г. передаў айцу Андрэю Цікоту з закону айцоў марыянаў парафіяльную царкву сьв. Тройцы, а таксама збудаваньні былога францішканскага (бэрнардынскага) кляштару, зачыненага расейскімі ўладамі ў 1835 г.

Думка заснаваць беларускі кляштар, відаць, найперш зьявілася ў блаславёнага Юрыя Матулевіча, біскупа Віленскага. Сам нацыянальна сьвядомы летувіс, ён правёў большую частку свайго жыцьця ў Польшчы, дзе здабыў пашану як узорны сьвятар, які шмат зрабіў у галіне сацыяльнай справядлівасьці. У канцы 1918 г. Матулевіч прыехаў у Вільню, дзе на той час склалася напружанае становішча, бо палітычныя й нацыянальныя інтарэсы летувісаў і палякаў пераносіліся на царкоўную глебу. Ад самага пачатку ён хацеў быць біскупам для ўсіх сваіх вернікаў, незалежна ад нацыянальнасьці, за што яму часта даводзілася цярпець і ад сваіх летувісаў, і ад палякаў. Як Матулевіч разумеў абавязкі сьвятара, сьведчаць ягоныя словы, з якімі ён зьвярнуўся да студэнтаў Віленскай ду-

---

[3] Амаль усе аўтары, якія пісалі пра Друйскі марыянскі кляштар, падаюць год яго заснаваньня як 1923. Насамрэч у 1923 г. (дакладней, 9 чэрвеня 1923 г.) біскуп Віленскі Юры Матулевіч зьвярнуўся да Сьвятога Айца з просьбаю дазволіць заснаваць кляштар марыянаў у Друі „для беларусаў“. Рэскрыпт Сьвятога Пасаду ў гэтай справе быў выдадзены 6 красавіка 1924 г. На яго аснове Матулевіч выдаў 23 красавіка 1924 г. дэкрэт аб заснаваньні кляштару. Перадача а. Зянкевічам парафіяльнай царквы і кляштарных забудаваньняў а. Цікоту адбылася 7 траўня 1924 г. Гэтую дату трэба лічыць днём заснаваньня марыянскага кляштару ў Друі.

хоўнай сэмінарыі 22 сакавіка 1919 г.: „Май сэрца сьвятара і апостала <…> служы з вялікай стараннасьцю людзям, дастасоўвайся да іх, а не змушай, каб яны вучыліся чужой мовы, бо табе так хочацца. Ісус паслаў нас навучаць праўдаў веры, абвяшчаць Евангельле, а не навучаць моваў. Ісус загадаў нам клапаціцца пра збаўленьне людзей, а не каб мы, выкарыстоўваючы сьлепату і цемнату народу, праводзілі (сярод яго) сваю нацыянальную палітыку“[4].

У Вільні Матулевіч упершыню сустрэўся з беларускім адраджэнскім рухам. Сваё стаўленьне да яго ён выказаў 27 лютага 1919 г. у гутарцы з маладым беларускім сьвятаром Андрэем Цікотам: „Я сказаў (яму), што беларускаму адраджэнскаму руху ня буду супрацiўляцца, нават буду яго падтрымліваць, каб ён не зышоў на дрэнны шлях <…> Я дадаў, што нацыянальнасьці мяне не абыходзяць, але буду падтрымліваць іхнюю працу з наступных прычынаў: (1) Бачу, што беларускі народ цёмны, ня ведае катэхізму, ня ўмее спавядацца. Найлепш ён навучыцца гэтых рэчаў, калі яго будуць вучыць на роднай мове. (2) Беларусы адраджаюцца, ажываюць, узьнімаюцца, і калі сьвятары і каталіцкія сьвецкія людзі не накіруюць гэты рух на належны шлях, дык ён выкалеіцца і пойдзе супраць Царквы. (3) Задача Царквы — не навучаць моваў, а на зразумелай для людзей мове вучыць таго, што патрэбнае для збаўленьня. (4) Беларусы, усьвядоміўшы сваю нацыянальную адметнасьць, будуць пасьля абвінавачваць Царкву, калі б тая старалася іх дэнацыяналізаваць. Нам мусіць таксама ляжаць на сэрцы клопат пра беларусаў праваслаўных і тых, што былі раней уніятамі. Да іх мы можам толькі наблізіцца, абвяшчаючы Божае слова на беларускай мове. Вось гэта сьвятары беларусы павінны ўважаць за свой абавязак і пакліканьне“[5].

Такое стаўленьне Матулевіча да беларусаў выклікала супраціў з боку палякаў. Асабліва варожа яго ўспрымалі сябры партыі г. зв. Народнай дэмакратыі (у народзе званых „эндэкамі“), а яна мела шмат прыхільнікаў сярод польскіх ка-

[4] Górski T. *Stosunek Biskupa Jerzego Matulewicza do spraw językowych w diecezji Wileńskiej 1918—1925,* Rzym, 1970, s. 46.

[5] Górski, *op.cit.,* s. 48.

таліцкіх сьвятароў. Матулевіч не хацеў абвастраць і так напружаную сытуацыю, і таму ён задумаў дапамагчы беларусам апасродкавана, стварыўшы беларускі рэлігійны асяродак — кляштар айцоў марыянаў.

Заснаваны ў другой палове XVII ст. у Польшчы закон марыянаў даволі хутка распаўсюдзіўся на землях Рэчы Паспалітай. Аднак на пачатку XX ст. ён амаль зусім заняпаў, калі расейскі ўрад пасьля паўстаньня 1863 г. забараніў каталіцкім законам прымаць новых кандыдатаў. У 1909 г. Матулевіч таемна ад царскіх уладаў аднавіў закон, даў яму новую канстытуцыю і заснаваў навіцыят у Фрыбургу, што ў Швайцарыі, пад выглядам дому для студэнтаў-багасловаў. Пасьля 1915 г., калі ў выніку ваенных дзеяньняў нямецкія войскі занялі Польшчу, Летуву і Заходнюю Беларусь, марыяне выйшлі з „падпольля“. Пасьля вайны яны ўжо мелі свае законныя дамы ў Польшчы, Летуве, Латвіі, а таксама сярод летувіскай і польскай дыяспараў у ЗША.

Матулевіч стаў першым галоўным кіраўніком, або г. зв. „генэралам“ адноўленага ім закону, і заставаўся на гэтай пасадзе да сьмерці ў 1927 г. Таму ён не выпадкова абраў марыянаў для працы сярод беларусаў.

Першым беларускім марыянінам стаў а. Андрэй Цікота. У верасьні 1920 г. ён распачаў навіцыят (выпрабавальны пэрыяд) у Марыямпалі ў Летуве і праз год, 24 верасьня 1921 г., склаў законныя шлюбы. Затым ён паехаў у ЗША, але ўжо ўвосень 1923 г. апынуўся ў Друі. Спачатку займаў становішча другога вікарнага, або памочніка, а. Антона Зянкевіча. Першым вікарным быў а. Віталіс Хамёнак, які ў 1925 г. таксама ўступіў у закон марыянаў.

У міжчасе 9 чэрвеня 1923 г. Матулевіч зьвярнуўся да Сьвятога Айца з просьбаю даць дазвол на заснаваньне кляштару ў Друі. У сваім лісьце ён між іншым кажа, што побач з адміністрацыяй парафіі марыяне маюць намер адбудаваць кляштар, заснаваць там ювэнат і навіцыят[6] „для беларусаў, у сва-

[6] Ювэнат — інтэрнат для хлопцаў, звычайна вучняў старэйшых клясаў гімназіі, магчымых будучых кандыдатаў у закон. Навіцыят — месца для „навіцыяў“, або паслушнікаў, г. зн. тых, хто, перш як

ёй бальшыні схізматыкаў, што да гэтага часу ня маюць сваіх законьнікаў, якія б займаліся справай іхняга навяртаньня і збаўленьня“[7].

Друя — невялікае старажытнае мястэчка ў паўночна-заходнім кутку Беларусі на левым беразе Дзьвіны, дзе ў яе ўплывае рака Друйка. Ад 1921 г. па Дзьвіне ў гэтым месцы праходзіла дзяржаўная мяжа між Польскай Рэспублікай і Латвіяй, і таму ў Друі ўсталяваўся аддзел польскіх памежных войскаў і мытня. Друйская каталіцкая парафія налічвала каля 5000 вернікаў і ахоплівала, апроч самога гораду, навакольныя вёскі. Большасьць парафіянаў складалі беларусы, якія пераважна мелі моцнае нацыянальнае пачуцьцё. У 1915—1917 гг. вікарным сьвятаром у Друі быў Ільдэфонс Бобіч (1890—1944), больш вядомы як беларускі пісьменьнік Пётра Просты. З 1907 г. ён друкаваўся ў *Нашай Ніве,* а з 1913 г. — у наваствораная каталіцкай газэце *Беларус.* У 1914 г. студэнтам у Рыме на аўдыенцыі ў Папы сьв. Пія Х ён папрасіў і атрымаў блаславеньне для супрацоўнікаў і чытачоў *Беларуса.* Бобіч браў удзел у зьезьдзе беларускіх каталіцкіх сьвятароў у Вільні 12—13 ліпеня 1921 г., дзе чытаў даклад аб беларускай каталіцкай выдавецкай справе. У 1922 г. выйшла ягоная кніжка *Нядзеляшнія Эвангэлі і Навукі.* На жаль, пасьля 1923 г. гэты несумненна здольны сьвятар адышоў ад беларускага жыцьця.

У 1917 г. у Друі праводзіў свой летні адпачынак малады сьвятар Адам Станкевіч (атрымаў сьвячаньні ў 1915 г.). Ён заснаваў там гурток Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі, „каб жыцьцё і хрысьціянскае і беларускае больш паглыбіць і ўмацоўваць“. Вось што ён сам піша пра гэта: „Першай арганізацыяй на правінцыі Бел. Хр. Дэмакрацыі быў гурток у Дзісьне <…>. Быў так жа ў тым часе заснаваны гурток бел(арускай) Хр(ысьціянскай) Дэм(акратыі) у Друі. Закладчыкам і

скласьці законныя шлюбы, праходзіць пэрыяд выпрабаваньня (звычайна адзін або два гады) пад кіраўніцтвам дасьведчанага законьніка — магістра навіцыяў. Навіцыятам называецца таксама сам пэрыяд выпрабаваньня.

[7] „Pro alborussis, quae gens maxima pars schismatica hucusque nullos religiosos indigenos habet, qui suae conversioni et saluti incumbant“.

кіраўніком быў я, прабываючы там на вакацыях, як студэнт Пецярбургскай Дух(оўнай) Акадэміі. Прыймаў так жа ўдзел у працы гэтага гуртка і кс. Ф. Абрантовіч, які прабываў так жа на летніх вакацыях у Прыдруйску, на другім баку Дзьвіны. Адбываліся бадай штонядзелі і што сьвята зборкі і вяліся гутаркі на тэмы грамадзка-хрысьціянскія і беларуска-народныя. Зборкі адбываліся ў кляшторных мурох пры касьцёле. Прыходзіла на іх звычайна многа людзей, пераважна сялян з усіх канцоў Друйскай парафіі, а таксама часткова з парафіі прыдруйскай, з Віцебшчыны“[8].

Улетку таго ж самага 1917 г. біскуп Віленскі Эдуард Роп рабіў візытацыю парафіяў Дзісеншчыны і Браслаўшчыны. На пачатку візытацыі беларускія сьвятары спыталіся ў яго, ці можна гаварыць казані па-беларуску, і біскуп адказаў: „Ня толькі можна, але й трэба“[9]. Першым зьвярнуўся са Словам Божым па–беларуску а. Адам Станкевіч 21 ліпеня ў Дзісьне. Пасьля ён і іншыя сьвятары гаварылі беларускія казані ў іншых парафіях, у тым ліку і ў Друі. Дарэчы, як піша Станкевіч, „у Друі дзеці пастыра (г. зн. біскупа Ропа — *А. Н.*) віталі беларускімі вершамі. Пастыр слухаў і са сьлязьмі на вачох казаў: «Ах, як люблю я гэтую мову і гэты народ»“[10].

6—7 жніўня 1918 г. у Германавічах адбыўся зьезд сьвятароў Мёрскага дэканату, да якога належала Друя. Зьезд пастанавіў дамагацца беларускіх школаў „з беларускай мовай навучаньня, пры поўнай аўтаноміі для іншых народнасьцяў“. На думку ўдзельнікаў, „абшар дзейнасьці Каталіцкай Дэмакрацыі ў дэканаце ёсьць беларускі“[11]. У зьезьдзе браў удзел Антон Зянкевіч, які ў тым самым годзе ў Мікалаеве каля Дзісны пачаў гаварыць казані па-беларуску. У газэце *Крыніца* за 19.6.1921 г. ёсьць цікавая карэспандэнцыя з Мікалаева, падпісаная псэўданімам „Прыездны“: „Сяньня магу з вамі падзя-

---

8 Stankievič Adam. *Biełaruski Chryścijanski ruch,* Vyd. „Chryścijanskaj Dumki“, Vilnia, 1939, s. 160.

9 Stankievič Adam. *Rodnaja mova ŭ śviatyniach,* Vyd. „Chryścijanskaj Dumki“, Vilnia, 1929, s. 99.

10 *Op. cit.*, c. 102.

11 *Op. cit.*, c. 109.

ліцца думкаю, што памалу ў нас пачынае аджываць думка аб Уніі. Усё часьцей чуваць у нас сярод праваслаўных беларусаў прыхільныя гутаркі аб злучэньні Царквы і Касьцёла. «Хай будзе Унія», гавораць людцы. Ёсьць тут некалькі сьвяшчэньнікаў, якія ня толькі не чураюцца ідэі Уніі, але хацелі б сярод духавенства каталіцкага знайсьці людзей, добра разумеючых усю важнасьць гэтага сучаснага пытаньня і гатовых памагчы стварыць патрэбныя для Уніі варункі як з адной, так і з другой стараны. Мы добра помнім кс. Зянкевіча, які заўсёды быў гарачым староньнікам ідэі Уніі і хацеў яе з поля гутарак сапхнуць на грунт рэальнай працы. Нат у 1920 г. меўся адбыцца з гэтай мэтаю ў Мікалаеве зьезд некулькіх ксяндзоў і сьвяшчэньнікаў, каб пакуль што прыватна абсудзіць, што ў цяперашнім часе можна зрабіць для дзела Уніі“[12]. Зьезд, праўда, так і не адбыўся — відаць, таму, што ў 1920 г. а. Зянкевіча перавялі ў Вільню, а ў 1922 г. ён стаў пробашчам у Друі. Ягоным вікарным сьвятаром (памочнікам) быў а. Віталіс Хамёнак, беларус, які яшчэ ў 1909 г., за чатыры гады да паступленьня ў духоўную сэмінарыю, дасылаў свае допісы ў *Нашу Ніву*. Між іншым, нехта „Парафіянін“ пісаў на пачатку 1929 г. у польскай „эндэцкай“, варожай да ўсяго беларускага, газэце *Dzieńnik Wileński:* „Пачаткі працы на карысьць беларушчыны ў Друі трэба аднесьці да часу знаходжаньня тут ксяндза Антона Зянкевіча, які карыстаецца гэтай моваю і прымае беларускага дзеяча ксяндза Станкевіча, рэдактара *Крыніцы*“[13].

Сам а. Андрэй Цікота ў лісьце да папскага нунцыя ў Варшаве за 9 чэрвеня 1938 г. так апісаў становішча ў Друйскай парафіі да прыйсьця туды марыянаў: „Сьвядомасьць беларускай нацыянальнасьці сярод людзей Друйскай парафіі перад тым, як прыйшлі законьнікі закону аа. марыянаў, была даволі пашыраная. Асабліва падчас Расейскай рэвалюцыі беларускі рух рос з дня на дзень, так што ў часе кананічнай візытацыі, якую Найдастойны архібіскуп Эдуард Роп правёў у канцы 1917 году, адчувалася відавочная неабходнасьць казаняў на

[12] *Krynica,* No. 19, Vilnia, 19 červienia 1921 h., s. 5.

[13] Parafjanin, „Nieubłagana walka z polskością klasztoru białoruskiego“. *Dzieńnik Wileński,* No. 32, 8.2.1929.

беларускай мове, на якія, каб іх пачуць, прыходзіла нямала схізматыкаў. Ад часу гэтай візытацыі аж да заснаваньня ў Друі дому (кляштару) вышэй паймянёнага закону прапаведаваньне Слова Божага на беларускай мове адбывалася ў Друйскай царкве практычна ў кожны сьвяточны дзень <...>. Па-за царквою беларуская дзейнасьць праводзілася ў гуртках моладзі, было таксама ўжо нямала сяброў беларускай арганізацыі «Хрысьціянская Дэмакратыя»; нярэдка адбываліся беларускія тэатральныя пастаноўкі, у якіх часта браў удзел парафіяльны хор“[14].

Такім чынам, Друйскі марыянскі кляштар засноўваўся не на пустым месцы, а на добра падрыхтаваным беларускім грунце. Магчыма, менавіта таму біскуп Матулевіч і абраў Друю, каб зьдзейсьніць сваю задуму.

Поруч з падрыхтоўкай да адкрыцьця кляштару а. Цікота перадусім меў клапаціцца пра заснаваньне гімназіі. Першым дырэктарам гэтай установы стала полька Ванда Еўтэ, якая выкладала польскую мову. Яна належала да жаночага закону служэбніцаў Ісуса ў Эўхарыстыі („эўхарыстак“), якіх прыслаў у Друю на дапамогу Цікоту іхні заснавальнік біскуп Матулевіч. Супрацоўніцтва між Еўтэ і Цікотам, які старшыняваў у школьнай радзе, ня склалася. Увосень 1928 г. яе звольнілі з пасады дырэктара гімназіі і яна пакінула Друю.

Гімназія, якая насіла імя Сьцяпана Батуры[15], была польскаю. Янка Багдановіч, будучы супрацоўнік друкарні імя

[14] Cikoto A. Quandam informationes de Domo Druiensi Congr. CC. RR. Marianorum. (Копія ліста ў Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане).

[15] К. Шыдлоўскі ў сваіх артыкулах (гл. зноску №1) піша: „У 1924 арганізавана школа (з 1930 гімназія імя Стафана Баторыя), дырэктар у 1924—33 Цікота“. Тое самае адносна дырэктарства Цікоты піша Ч. Сіповіч. Насамрэч справа выглядае інакш. Віленскі ваявода Ў. Рачкевіч у лісьце да міністра рэлігійных справаў і адукацыі за 22 чэрвеня 1928 г. пісаў: „У гімназіі імя Сьцяпана Батуры ў Друі <...> кс. Цікота зьяўляецца старшынём Школьнай Рады і мае вялікі ўплыў (W Gimnazjum im. Stefana Batorego w Drui <...> ks. Cikoto jest prezesem Rady Szkolnej i posiada duże wpływy)“. Сам Цікота пісаў 28 кастрычніка 1928 г. польскаму міністру ўнутраных справаў: „Ад навучальнага году 1923—24 дзякуючы вялікім намаганьням і вы-

Францішка Скарыны ў Вільні, правёўшы нейкі час у Друі ў 1925 г., заўважыў у сваіх успамінах: „У інтэрнаце панавала атмасфэра чыста беларуская, а ў гімназіі — польская“[16]. Беларуская мова і літаратура ня толькі не выкладаліся як прадмет, але, паводле згадак аднаго з першых вучняў гімназіі, а. Тамаша Падзявы, вучням забаранялася размаўляць між сабою па-беларуску нават на перапынках. Ва ўспамінах пра а. Цікоту ён пісаў: „Мы прынялі спакойна выдадзеную ім (Цікотам — *А.Н.*) забарону гаварыць на тэрыторыі гімназіі па-беларуску ці па-габрэйску (сярод вучняў у гімназіі былі таксама габрэі — *А.Н.*), бо гэтую забарону ён разумна абгрунтаваў і матываваў патрэбаю большай практыкі ў польскай мове, якая ў многіх з нас была яшчэ далёка не дасканалай“[17].

Нацыянальна сьвядомая беларуская грамадзкасьць Заходняй Беларусі з вялікімі цяжкасьцямі змагалася за існаваньне

даткам нашага законнага дому ў Друі існуе польская гімназія імя караля Сьцяпана Батуры (*Gimnazjum Polskie im. kr. St. Batorego*). Сёлетнія выпускныя экзамэны паказалі, што наша гімназія на далёкім памежжы Польшчы (*na dalekich kresach Polski*) прыносіць карысьць дзяржаве, навуцы і польскасьці. Наш дом (г. зн. кляштар — *А.Н.*), ня ў змозе аплочваць чужых дырэктараў, ужо два разы зьвяртаўся да Віленскага аддзелу адукацыі (*do Kuratorium Wileńskiego*) з просьбаю зацьвердзіць дырэктарам ніжэйпадпісанага. Аддзел адукацыі абодва разы адкінуў маю кандыдатуру, даючы недвусэнсоўна зразумець, што робіць гэта пад націскам палітычных органаў (*pod naciskiem czynników politycznych*), бо сам ня бачыць ніякіх перашкодаў“. Такім чынам, ад пачатку гімназія насіла імя Сьцяпана Батуры, і Цікота ня быў ейным дырэктарам (хоць яму часам даводзілася выконваць абавязкі дырэктара).

[16] Багдановіч Янка. *На жыццёвым шляху,* Менск, Мастацкая літаратура, 1992, с. 79.

[17] Tomasz Podziawo. *Ojciec Andrzej Cikoto,* Chylice, 1959, s. 27. Машынапісная копія гэтай працы знаходзіцца ў Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане. Віленскі ваявода Ўладыслаў Рачкевіч у справаздачы за 22 чэрвеня 1928 г. пра Друю міністру рэлігійных справаў і адукацыі пісаў: „У гімназіі польская мова выкладаньня ўжываецца толькі ў часе лекцыяў, на перапынках праз увесь час вучні размаўляюць з а. Цікотам і іншымі па-беларуску“. Вучань гімназіі Падзява напэўна ведаў лепш за ваяводу моўную сытуацыю ў гэтай установе.

нешматлікіх беларускіх школаў, якія польскія ўлады намагаліся зачыніць. Таму, зразумела, яна не была ў захапленьні ад таго, што ў Друі марыяне заснавалі польскую, а не беларускую гімназію. Вось што піша пра гэта а. Тамаш Падзява: „Многія з нас прыйшлі ў гімназію ня толькі з абуджанай беларускай нацыянальнай сьвядомасьцю, але з распаленым да белага нацыяналізмам. Палянізацыя агромнай большасьці беларусаў была вельмі балючай для нас, як і для ўсёй беларускай інтэлігенцыі, якая не магла даравацъ а. Андрэю, што ён заснаваў польскую гімназію і кіраваў ёю. Толькі вялікія заслугі для свайго народу перад уступленьнем у закон (марыянаў — *А.Н.*) і няспынны перасьлед з боку палякаў, для якіх ён ляяльна працаваў, захавалі а. Андрэя ад перасьледу з боку беларускіх нацыяналістаў. Аднак яны стварылі вакол асобы а. Андрэя змову маўчаньня. Ніхто пра яго не ўспамінаў, быццам гэты чалавек зусім не існаваў для беларускага грамадзтва“[18].

Тамаш Падзява крыху згусьціў фарбы, пішучы пра „змову маўчаньня“. Насамрэч ніякай змовы не было. Доказам можа служыць хоць бы той факт, што 25 сакавіка 1928 г. у Вільні на сьвяткаваньні ўгодкаў абвяшчэньня незалежнасьці Беларусі айцец Цікота ня толькі прысутнічаў, але адслужыў для ўдзельнікаў Сьвятую Імшу. Газэта *Беларуская Крыніца* пісала з гэтай нагоды: „Пры аўтары адзін з паважных і заслужаных нашых духоўных дзеячоў а. марыянін Цікота“[19]. Між іншым, прысутнасьць Цікоты на беларускай урачыстасьці не засталася не заўважанаю адпаведнымі польскіміх органамі. Віленскі ваявода Ўладыслаў Рачкевіч у лісьце, пазначаным „*tajne*“ (сакрэтна), да міністра рэлігійных справаў і адукацыі ў Варшаве за 22 чэрвеня 1928 г. адзначаў: „Кс. Цікота праяўляе сваю дзейнасьць таксама і ў Вільні, дзе адслужыў сьв. імшу ў касьцёле сьв. Мікалая ў дзень 10 угодкаў абвяшчэньня незалежнасьці Беларусі“.

Такім чынам, абвінавачаньне ў „змове маўчаньня“ ня мае ніякіх рэальных падставаў. З іншага боку, друйскія марыяне

[18] Op. cit.

[19] „Śviatkavannie 10-ch uhodkaŭ abvieščańnia niezaležnaści Biełarusi“. *Biełaruskaja Krynica,* No. 23, Vilnia, 30.3.1928, s. 1.

(за выняткам айца Язэпа Германовіча) адпачатку не праяўлялі вялікай актыўнасьці ў агульнабеларускім нацыянальным жыцьці Заходняй Беларусі, а з цягам часу і зусім адышлі ад яго.

У Друйскай гімназіі, нягледзячы на ейны польскі характар, змаглі здабыць асьвету шмат дзяцей з беларускіх вясковых сем’яў. Сярод ейных найбольш вядомых выпускнікоў — беларускі грамадзкі дзеяч і аўтар кнігі ўспамінаў *Пад знакам Пагоні* д-р Язэп Малецкі, мастак Віктар Жаўняровіч, гісторык Віктар Ярмалковіч і найбольш вядомы з усіх біскуп Чэслаў Сіповіч. Пры гімназіі існавалі інтэрнаты для вучняў з больш далёкіх аколіцаў: для хлапцоў — у кляштары, а для дзяўчатак — у сёстраў эўхарыстак. Гімназія была прыватная, і за навуку даводзілася плаціць. Гэта не заўсёды лёгка давалася бацьком, звычайным беларускім сялянам.

Айцец Чэслаў Сіповіч пісаў 28 красавіка 1959 г. сваёй старэнькай маці: „Я ніколі не забуду Тваёй любові да мяне <...>. Помню такжа, як Ты на сваіх плячах нясла жывога барана 12 вёрст, каб яго прадаць і купіць тое, што нам было неабходнае і каб заплаціць за маю навуку“. Вучні з бедных сем’яў, асабліва сіроты ці паўсіроты, часта вызваляліся ад аплаты, але ў такіх выпадках звычайна мусілі „плаціць“ за навуку працаю. Віктар Ярмалковіч згадвае ў сваіх мэмуарах: „Мне дапамаглі ксяндзы-манахі марыяне з Друі. Мелі яны сваю гімназію, у якую прынялі і мяне. Выехаў я ў Друю, калі мне было трынаццаць гадоў. Два гады не прыяжджаў дахаты. Летам і ў часе канікулаў працаваў я там. Калі быў я ў шостым класе гімназіі, захварэў бацька. Трэба было вярнуцца на гаспадарку“[20]. Згаданы вышэй Янка Багдановіч, які застаўся без бацькоў, пісаў: „За інтэрнат ня трэба было плаціць, утрымліваўся з гаспадаркі, якая належала гімназіі. Безумоўна, трэба было шмат працаваць на гаспадарцы. Праца адбывалася пасьля заняткаў у гімназіі“[21]. Д-р Язэп Малецкі ў лісьце да біскупа Сіповіча за

[20] Ярмалковіч Віктар. „На жыцьцёвых хвалях“, у кн.: *Лёс аднаго пакаленьня,* Беласток, 1996, с. 211.

[21] Багдановіч Янка. *На жыццёвым шляху,* Менск, Мастацкая літаратура, 1992, с. 79.

19 студзеня 1953 г. успамінае, што „ягоныя (г. зн. а. Цікоты — *А.Н.*) адносіны да мяне не былі самыя цёплыя, бо ён сыстэматычна ўважаў, што я замала працую, тады калі мне здавалася, што я працаваў даволі многа, і часта заганяў мяне аплачываць за навуку, што было для мяне рэчай нялёгкай“. У іншым лісьце Малецкі прызнаецца, што скончыў гімназію толькі дзякуючы матэрыяльнай дапамозе а. Язэпа Германовіча.

Польскія акупацыйныя ўлады адпачатку ўстанавілі строгі нагляд за а. Цікотам і ягонай дзейнасьцю. Дэлегат польскага ўраду на Віленшчыну Валерыян Роман пісаў 23 лютага 1924 г. „абсалютна канфідэнцыйна“ (*ściśle poufne*) у Міністэрства ўнутраных справаў у Варшаву: „Выконваючы загад No. прат. 3821/п з дня 6/XII– м.г., паведамляю, што законьнікаў, якія належаць да закону аа. марыянаў, цяпер у Друі няма <...>. Затое ў чэрвені мін. г. заснаваліся ў Друі законьніцы закону «Эўхарыстычнага Ісуса» <...>. Трэба меркаваць, што прыехалі яны ў Друю не бяз ведама кс. біскупа Віленскага <...>. Мясцовы пробашч, кс. Зянкевіч, адмовіўся даваць якія-колечы тлумачэньні <...>. Тым ня менш, няма сумневу, што ініцыятыва прывезьці ў Друю законьніцаў (усе яны — беларускі) выйшла ад кс. Зянкевіча і кс. Цікоты, пробашча і вікарыя Друйскай парафіі, абодвух выдатных і актыўных дзеячоў беларускага нацыянальнага руху хрысьціянска-грамадзкага напрамку“ (*obu wybitnych i czynnych działaczy na polu białoruskiego ruchu narodowego o charakterze chrześcijańsko-społecznym*)[22].

Роман сканчае сваю справаздачу паведамленьнем, што „над дзейнасьцю жаночага закону, а таксама абодвух сьвецкіх ксяндзоў у Друі ўстаноўлены строгі нагляд і выдадзены загад камэнданту пастарунку дзяржаўнай паліцыі ў Друі спраўдзіць грамадзянства ўсіх гэтых асобаў“.

Відаць, польская разьведка працавала ня вельмі спраўна, бо Роман ня ведаў, што Цікота належаў да закону марыянаў ад 1921 г. і што сярод сёстраў эўхарыстак была прынамсі адна полька. Затое ён падае іншую цікавую зьвестку: што Цікота

[22] Я ўдзячны д-ру Ю.Туронку за копіі гэтага і іншых дакумэнтаў (у прыватнасьці лістоў Віленскага ваяводы Ўладыслава Рачкевіча) з Галоўнага архіву новых актаў у Варшаве.

„прыехаў туды ў верасьні мінулага (г. зн. 1923 — *А.Н.*) году і заняўся супольна з кс. Зянкевічам уладкаваньнем вялікай беларускай друкарні пад назовам «Зьніч», дзе зьбіраўся выдаваць рэлігійна-народны тыднёвік той самай назвы“.

Пра намер Цікоты заснаваць друкарню ў Друі згадвае таксама Тамаш Падзява ў сваіх успамінах. Відаць, аднак, з выдавецкіх плянаў нічога не атрымалася, і потым Цікота перадаў друкарскі варштат Друкарні імя Францішка Скарыны ў Вільні[23].

У траўні 1924 г. а. Зянкевіча прызначылі дэканам у Глыбокае. Цікота застаўся адзін на чале кляштару і парафіі. У пастырскай працы дапамагаў яму а. Віталіс Хамёнак. Яшчэ ўвосень 1923 г. прыйшоў у Друю клерык Казімер Смулька, які скончыў сэмінарыю, але яшчэ не атрымаў сьвятарства. Ён выказаў жаданьне стаць марыянінам. У Друі не было тады яшчэ ўмоваў для навіцыяту, і таму яго паслалі ў польскі кляштар у г. Скужац (Skórzec), дзе ў канцы 1924 г. ён склаў першыя законныя шлюбы.

Згодна з лістом біскупа Матулевіча да Папы ад 8 чэрвеня 1923 г., Друйскі кляштар меў быць „для беларусаў, у сваёй бальшыні схізматыкаў, што да гэтага часу ня маюць сваіх законьнікаў, якія б займаліся справай іхняга навяртаньня і збаўленьня“. Фраза „навяртаньне схізматыкаў“ у тагачаснай тэрміналёгіі азначала працу для аб’яднаньня праваслаўных і ка-

[23] Станіслаў Цыпрыяновіч (Язэп Найдзюк) у сваёй гісторыі друкарні Францішка Скарыны піша, што хутка пасьля куплі першай друкарскай машыны „да друкарні <...> прывезьлі другую машыну ў палавіну аркуша, гэтаксама з ручным накладаньнем паперу. Паціху гаварылася, што гэтую машыну купіў кс. Андрэй Цікота“. (Цыпрыяновіч Станіслаў (Язэп Найдзюк). *Беларуская друкарня імя Францішка Скарыны ў Вільні (1926—1940),* Божым шляхам, Лёндан, 1991, с. 6).

Пра тое, што сродкі на друкарню дала Цікоту княгіня Магдалена Радзівіл „з выразна выказанай воляй ахвяравальніцы, што мае яна служыць выключна для беларускага народу“, піша Тамаш Падзява на старонцы 9 у сваім машынапісе жыцьцеапісаньня Цікоты (гл. вышэй, зноска №16). Дагэтуль не ўдалося знайсьці пацьверджаньня гэтай зьвесткі ў іншых крыніцах.

талікоў. Не зусім зразумела, як Матулевіч і Цікота — абодва сьвятары рымскага (лацінскага) абраду — бачылі сабе гэтую працу.

Сярод беларускіх каталіцкіх сьвятароў таго часу шмат хто балюча перажываў рэлігійны падзел беларусаў на праваслаўных і каталікоў. Адзін з іх, айцец Язэп Германовіч, потым вядомы як паэта Вінцук Адважны, працуючы ў розных парафіях Віленскай дыяцэзіі і сутыкаючыся з праваслаўнымі, хутка зразумеў, што „сусім немагчымая рэч, каб праваслаўныя з пракананьня прысталі да каталіцкага Касьцёла, калі мы абдарым іх лацінскім набажэнствам, польскімі казаньнямі і новым календаром“[24]. Ён зьвяртаецца да праваслаўных сьвятароў: „Браты сьвяшчэньнікі, хочам згоды з вамі! Хадзеце да сьвятой еднасьці-Уніі! Хрыстус даў нам адну праўду, адну веру, а людзі зрабілі раздваеньне <...>. На што нам разьдзелы, сваркі? Разам працаваць нам трэба дзеля беднага беларускага народу, каб паправіць ягоную ліхую долю“[25]. Улетку 1924 г. Германовіч прыйшоў у Друю. Як ён сам пазьней прызнаўся, яго прывяла туды думка пра тое, каб працаваць дзеля аб’яднаньня праваслаўных і каталікоў. Адбыўшы год навіцыяту ў г. Скужац, ён вярнуўся ў Друю ў жніўні 1925 г.

Улетку 1925 г. вырашыў стаць марыянінам айцец Віталіс Хамёнак. Ён адказваў за навучаньне дзяцей Закону Божага ў пачатковых школах Друйскай парафіі. Разам з Хамёнкам прыйшоў у Друю калега Цікоты і Германовіча з Віленскай духоўнай сэмінарыі Язэп Дашута. Пасьля навіцыяту яго паслалі на далейшую навуку ў Рым, адкуль ён вярнуўся ў 1927 г. з тытулам доктара кананічнага права. У Друі яго прызначылі выконваць абавязкі пробашча (кіраўніка парафіі). У сьнежні 1926 г. стаў сьвятаром Казімер Смулька і заняў пасаду аканома (загадчыка гаспадаркі) у кляштары.

Тым часам падзеі разьвіваліся даволі хутка. У 1925 г. Польшча падпісала канкардат (дыпляматычную дамову) са Сьвятым Пасадам, які акрэсьліваў адносіны між Каталіцкай

---

[24] Hermanovič Jazep. „Dumki ab Unii“, *Krynica.* No. 9, Vilnia, 9.11.1919, s. 1.
[25] Тамсама.

Царквою і Польскай дзяржаваю. Тэкст канкардату быў узгоднены ўжо 10 лютага, але ўваходзіў у дзеяньне толькі праз два месяцы пасьля абмену ратыфікацыйнымі граматамі — а ён адбыўся 9 чэрвеня 1925 г. Між тым у польскім Сойме і ў прэсе ішлі спрэчкі вакол канкардату. Беларусы не чакалі ад гэтага дакумэнту нічога добрага. Іх асабліва насьцярожваў артыкул XIX, згодна з якім біскуп ня мог прызначаць на пасаду пробашча асобаў, „чыя дзейнасьць супярэчыць бясьпецы дзяржавы“ (*których działalność jest sprzeczna z bezpieczeństwem Państwa*). Гэта азначала, што, перш як прызначыць пробашча, біскуп мусіў атрымаць ад адпаведнага міністэрства пацьверджаньне палітычнай „добранадзейнасьці“ кандыдата. Беларускі аўтар, які падпісаўся псэўданімам „П. Крушына“, так пракамэнтаваў у *Крыніцы* гэты артыкул: „Калі возьмем пад увагу, што кожны беларускі ксёндз, які чым-кольвек праяўляе сваю беларускасьць, пераважна лічыцца польскім урадам «для Паньства небэзпечным», то будзем мець паняцьце, што нясе гэты артыкул беларускаму духавенству і беларускай рэлігійна-народнай дзейнасьці. Арт. XIX конкордату дае такім чынам польскаму ўраду магчымасьць не дапускаць беларускіх ксяндзоў да кіраваньня беларускімі парахвіямі“[26]. Ня менш крыўдны для беларусаў быў і артыкул XXIII канкардату, у якім сьцьвярджалася: „Ніякая зьмена мовы, што ўжываецца ў дыяцэзіях лацінскага абраду, у казанях, дадатковых набажэнствах і навучаньні <…> ня будзе зробленая інакш, як са спэцыяльным упаўнаважаньнем Канфэрэнцыі біскупаў лацінскага абраду“. П. Крушына пісаў з гэтай нагоды: „Арт. XXIII дык проста без ніякага стыду пятлю вешае на шыю беларусам-каталікам. Паводле яго ўжываньне ў дадатковым набажэнстве іншай як польскае мовы можа быць дапушчана толькі спэцыяльнай канфэрэнцыяй (нарадай) біскупаў усяе Польшчы. Ад гэткае канфэрэнцыі мы можам проста нічога не чакаць“[27]. Іншыя таксама выказвалі ня менш рашучы пратэст. Беларускія сьвятары ў калектыўным лісьце (мэмарыяле) Сьвятому Айцу датычна канкардату пісалі: „Ніколі канфэрэнцыя

[26] *Krynica,* No. 9, Vilnia, 1.03.1925, s. 1.
[27] Тамсама.

біскупаў польскіх прыхільна не адгукнецца на нашыя дамаганьні, гэта мы чуем добра, і ніколі да яе даверыя хаця бы і найменшага мець ня будзем, бо ня можам. Варожы нам урад польскі ведаў, што рабіў, даручаючы справу беларускай мовы ў касьцёле біскупам польскім“[28]. Аўтараў мэмарыялу непакоіла магчымая рэакцыя беларусаў, як каталікоў, так і праваслаўных: „Мы — духавенства каталіцкае — перш-наперш паважна баімося, каб з гэтых кансэквэнцыяў ня стыгла пачуцьцё дагэтуль сапраўды сыноўскай прывязанасьці каталікоў-беларусаў да Трону Апостальскага <...>. Мы, што прагнем пачаць акцыю Уніі між праваслаўнымі беларусамі, так жа баімося, каб і згэтуль неспаткаць у іх вялікага ўпярэджаньня да Рыму, тым болей, што як наагул на Ўсходзе, так і ў нас, рэлігійнасьць і нацыянальнасьць цесна лучацца з сабою“[29].

Канкардат прадугледжваў стварэньне Віленскай мітраполіі, у якую ўваходзілі, апроч Віленскай, Ломжынская і наваствораная Пінская дыяцэзіі, прычым Віленскі біскупскі пасад павышаўся да годнасьці архібіскупства. Ведаючы, што польскія ўлады ня згодзяцца, каб ён заставаўся ў Вільні, Матулевіч 24 чэрвеня 1925 г. напісаў Сьвятому Айцу просьбу аб звальненьні. У сярэдзіне ліпеня ён назаўсёды пакінуў гэты горад. Перад сваім выездам, аднак, ён зрабіў усё патрэбнае, каб забясьпечыць будучыню Друйскага кляштару. У прыватнасьці, ён даў дазвол заснаваць у Друі навіцыят, прызначыўшы лістом ад 30 траўня 1925 г. „магістрам навіцыяў“ а. Цікоту. Таксама ён падпарадкаваў Друю непасрэдна генэралу закону, абмінаючы польскую марыянскую правінцыю. Нарэшце на прапанову а. Цікоты 7 ліпеня 1925 г. — за месяц да таго, як пачаў дзейнічаць канкардат з ягоным артыкулам XXIII, — Матулевіч афіцыйна зацьвердзіў парадак ужываньня ў казанях беларускай і польскай моваў у Друйскай парафіі. Згодна з гэтым парадкам, з трох нядзельных казаняў у Друйскім касьцёле дзьве — на вучнёўскай і галоўнай (г. зв. „суме“) імшах — гаварыліся па-польску, а на вячэрні („нешпарах“) былі беларускія г. зв.

[28] „Memorjał ksiandzoŭ-biełarusaŭ, uručany papieskamu nuncyju Lauramu ŭ spravie konkordatu“, *Krynica.* No. 29, Vilnia, 5.7.1925, s. 3.
[29] Тамсама.

катэхетычныя навукі. Беларускія казані (побач з польскімі) гаварыліся на водпустах, на травеньскіх, чэрвеньскіх, кастрычніцкіх і г. д. набажэнствах, а таксама ў капліцы ў вёсцы Малькаўшчына, што належала да Друйскай парафіі. Айцец Віталіс Хамёнак, які навучаў рэлігіі ў пачатковых школах на тэрыторыі парафіі, звычайна гаварыў па-беларуску, каб дзеці яго лепш разумелі. Як бачна, беларуская мова ў казанях і навучаньні ў Друі ўжывалася даволі абмежавана.

Пад ціскам

Неўзабаве пасьля адыходу біскупа Матулевіча Віленская капітула (штат сьвятароў, прызначаных для служэньня ў катэдры) на чале з вікарным біскупам (суфраганам) Міхалькевічам зрабіла наступны запіс у кнізе пратаколаў: „Кожны адчуваў у біскупе столькі мудрасьці і яснага розуму, столькі спагады і супакою, столькі разуменьня ўва ўсім і сардэчнасьці, што адыходзіў з уражаньнем незвычайнага духу вялікага чалавека. Колькі ж біскуп Матулевіч пры такіх выдатных якасьцях розуму і сэрца мог бы зрабіць у нашай дыяцэзіі, калі б ня той няшчасны летувіскі і беларускі шавінізм“[30]. Сябры Віленскай капітулы былі, зразумела, вольныя ад якога-колечы шавінізму. Доказам можа служыць факт, пра які піша *Беларуская Крыніца*: „Нядаўна біскуп суфраган К. Міхалькевіч у супалцы з рэктарам Сэмінарыі кс. Я. Ушылай выкінуў кс. др. Я. Рэшаця з пасады прафэсара Дух. Сэмінарыі і выслаў у Беласток толькі за тое, што ён беларус“[31].

У жніўні 1926 г. прыйшоў у Друю і распачаў навіцыят а. Фабіян Абрантовіч. Доктар філязофіі Лювэнскага (Лёвэнскага) унівэрсытэту, колішні прафэсар Магілёўскай духоўнай сэмінарыі ў Пецярбургу (1915—18), пасьля аднаўленьня Менскай дыяцэзіі ён атрымаў прызначэньне на пасаду рэктара Менскай духоўнай сэмінарыі (1918—20). Між іншым, там выкладаў а. Андрэй Цікота. У выніку падпісаньня Рыскай дамовы 1921 г. Абрантовічу давялося пакінуць Менск — сталіцу Беларускай Савецкай Рэспублікі. Ён затрымаўся ў Наваградку, які застаўся ў межах Польскай Рэспублікі. У той час там жыў вызвалены з савецкай вязьніцы Менскі біскуп Зыгмунт Лазінскі. Відаць, ужо тады ў Абрантовіча ўзьнікла думка ўступіць у марыянскі закон, але Лазінскі яго не адпускаў. Вось што піша біскуп Матулевіч друйскаму пробашчу Антону Зянкевічу 7 чэрвеня 1923 г.: „Айцец Абрантовіч ня можа вырвацца, зрабілі яго пралатам, каб толькі ўтрымаць. Спадзяюся, што ён не

[30] W. Mysłek. „Kapituła contra Biskup“, *Argumenty.* No. 14, Warszawa 1969.

[31] „U spravie ks. dr. J. Rešecia“. *Biełaruskaja Krynica,* No. 2, 4.10.1925, s. 3.

паквапіцца на бліскоткі“[32]. Крыху пазьней, 12 кастрычніка, ён піша польскаму марыяніну А. Болтуцю: „Айцец Абрантовіч хоча прыехаць у Скужац (у навіцыят — *А.Н.*), але Я. Э. біскуп (Лазінскі — *А.Н.*) робіць цяжкасьці з выездам і затрымлівае яго ўсялякімі спосабамі“[33]. У тым часе Лазінскі ўжо ведаў, што мае стаць біскупам Пінскай дыяцэзіі, стварэньне якой прадугледжвалася канкардатам. Айцец Абрантовіч адказваў за пабудову Пінскай духоўнай сэмінарыі. Магчыма, ён спадзяваўся стаць яе рэктарам, хоць біскуп Матулевіч, добра ведаючы польскія парадкі, перасьцерагаў яго. У лісьце ад 18 студзеня 1924 г. ён пісаў: „На маю думку, дарагі Айцец ня шмат там зробіць: намучыцца толькі, сапсуе нэрвы, страціць шмат часу, а скончыцца напэўна гэта тым, што павінен будзе нарэшце пакінуць гэтае становішча“[34]. Так яно і выйшла. У новаадчыненай сэмінарыі ў 1925 г. рэктарам стаў паляк Вітаўт Івіцкі, а Абрантовіча прызначылі духаўніком. У лісьце ад 22 лютага 1926 г. да а. Цікоты ён піша: „Хацеў бы я надта з табою пабачыцца. Маю нават аб чым пагаварыць і парадзіцца. Ці ня мог бы ты прыехаць да Пінска на дзён 3? А дзеля таго, што ты надта заняты і часу ня маеш, ці ня мог бы гэта так зрабіць, каб прыехаць да нас у суботу перад Вербнай <…>? Трэба табе ведаць, што я *pater spiritualis* (г. зн. духоўны айцец — *А.Н.*) у сэмінарыі, а рэктарам кс. Івіцкі“. Мусіць, на гэтай сустрэчы канчаткова вырашылася справа ўступленьня Абрантовіча да марыянаў. У жніўні 1926 г. ён быў ужо ў Друі. Гэтым разам біскуп Лазінскі не чыніў перашкодаў.

У канцы 1926 г. у Друйскім кляштары жылі ўжо шэсьць нацыянальна сьвядомых беларускіх сьвятароў. Усе прызнавалі іхнюю ахвярнасьць у сьвятарскім служэньні, як і тое, што ў духоўных паслугах яны ставіліся аднолькава да ўсіх людзей, незалежна ад нацыянальнасьці і палітычных перакананьняў. Адначасова яны адстойвалі права беларусаў на сваю мову,

[32] Matulewicz Jerzy. *Listy polskie,* tom III, Księża Marianie, Warszawa, 1987, s. 160.
[33] *Op. cit.*, tom I, s. 26.
[34] *Op. cit.*, tom I, s. 13.

якою карысталіся ў зносінах між сабой і з беларускімі вернікамі Друйскай парафіі.

Такі стан рэчаў выклікаў занепакоенасьць сярод польскіх уладаў і грамадзтва: яны бачылі ў працы друйскіх марыянаў небясьпеку для польскага *stanu posiadania* (выключнага права ўласнасьці), якім іхняму ўяўленьню бачылася Каталіцкая Царква. Спачатку на гэта можна было не зьвяртаць увагі, пакуль 8 верасьня 1926 г. Віленскі пасад, які пуставаў больш як год, не заняў новы біскуп (або, хутчэй, першы архібіскуп) Рамуальд Ялбжыкоўскі.

Адной з першых значных справаў Ялбжыкоўскага сталася скліканьне ў Вільні 8—10 лістапада 1926 г. Унійнага зьезду біскупаў з памежных дыяцэзіяў. Апрача самога Ялбжыкоўскага і ягонага вікарнага біскупа Казімера Міхалькевіча, прысутнічалі біскупы Пінскі — Зыгмунт Лазінскі, Люблінскі — Марыян Фульман, Падляскі — Гэнрык Пшазьдзецкі і Луцкі — Адольф Шалёнжак. Друйскія марыяне падрыхтавалі на польскай мове мэмарыял у справе ўнійнай працы[35]. 9 лістапада Цікота прачытаў яго перад сабранымі біскупамі. Вось найважнейшыя ўрыўкі з мэмарыялу:

„Ідзеце і навучайце ўсе народы. Гэтыя словы — ня толькі ўмова, але і галоўная мэта існаваньня Царквы. Сёньня асабліва думка пра місіянэрскую дзейнасьць ахапіла ўсю Каталіцкую Царкву, у тым ліку Польшчу<...>. Як дзе, але ў памежных (*kresowych*) дыяцэзіях вельмі насьпела патрэба шырокай місіянэрскай дзейнасьці для сьвятой справы аб'яднаньня цэркваў<...>. Місіі неабходныя сярод каталікоў для паглыбленьня веры, але гэта ў ніякім выпадку не вычэрпвае задачаў Царквы ў памежных дыяцэзіях. Адначасова трэба распачаць шырокую місіянэрскую дзейнасьць сярод праваслаўных<...>. Посьпех місіянэрскай працы сярод праваслаўных вельмі ўскладняюць палітычныя перашкоды, якія трэба як найхутчэй прыбраць з дарогі.

Айцы марыяне з Друі, як сыны памежнага (*kresowego*) люду, уважаюць за свой абавязак зьвярнуць увагу Зьезду на

[35] Petycja oo. Marjanów z Druji na Zjazd Unjonistyczny Ich Ekscelencyj Księży Arcybiskupów i Biskupów w Wilnie d. 8—10 listopada 1926 r.

страшэнную рэлігійную цемнату нашага народу, які не разумее казаняў і навукаў<...>, як гэта бачна пры слуханьні споведзяў, у часе перадшлюбных апытаньняў, пры калядаваньні і г. д. У гэтых умовах казані становяцца для людзей нейкім не зусім зразумелым літургічным дзеяньнем сьвятара, якое трэба пасыўна «выстаяць». Калі пасьля некалькіх стагодзьдзяў такога душпастырства нечуваная цемната пануе ў нашых вёсках і яе не даецца выкараніць спосабамі, якія да гэтага часу ўжываліся, дык што тут дзіўнага, што для праваслаўных, якія стаяць ад нас далей, Царква (Каталіцкая) са сваім незразумелым навучаньнем ня можа быць прыцягальнай сілаю. Праваслаўныя ў лацінскай царкве з польскімі казанямі нічога для сябе ня знойдуць. Тут трэба праца спэцыяльная, дамэтная, прадуманая і прыстасаваная да мясцовых абставінаў і людзей<...>.

Дык вось мы, марыяне з Друі, як выхадцы з мясцовага народу, добра абазнаныя ў ягонай псыхіцы, мове і патрэбах, калі нам можна сказаць сваё слова, хочам падаць да развагі зьезду наступныя самыя пільныя прапановы:

1. Катэхізацыя беларускага народу ў царкве, побач з польскімі казанямі, павінна адбывацца на беларускай мове;

2. Як найхутчэй трэба запачаткаваць народныя місіі на беларускай мове;

3. Каб супрацьдзейнічаць прапагандзе мэтадыстаў і камуністаў, трэба як найхутчэй распачаць каталіцкую выдавецкую дзейнасьць на беларускай мове;

4. Нязьмерна пільнай патрэбаю ёсьць стварэньне місіянэрскіх асяродкаў усходняга абраду сярод праваслаўных у Віленскай архідыяцэзіі ў такіх мясцовасьцях, як Лявонпаль, Перадбродзьдзе, Ёды, Шкунцікі і інш.<...>

Марыяне ў Друі гатовыя ўзяцца за вышэйпаймянёную місіянэрскую працу і аддаць ёй усе свае высілкі. Дзеля гэтага вельмі прашу прыхільна разгледзець гэтыя прапановы“.

Рэакцыю прысутных біскупаў на свой даклад апісвае Цікота ў лісьце за 15 студзеня 1927 г. да летувіскага марыяніна Казімера Рэклайціса: „Паколькі справа Уніі нам ляжыць моцна на сэрцы і недалёка маем вельмі добрыя пункты (для ўнійнай

працы — *А.Н.*), як Лявонпаль у Ідолцкай парафіі, Перадбродзьдзе ў парафіі Іказьненскай і шмат іншых, я напісаў кароткі даклад, які мне дазволілі прачытаць у прысутнасьці аа. біскупаў<...>. Атрымаў некалькі пытаньняў: «Ці казані даюць добрыя вынікі ў справе навяртаньня?», адказ: «Так»; «Ці праваслаўныя прысутнічаюць?» — «Так». Тады а. архібіскуп Віленскі (Ялбжыкоўскі — *А.Н.*): «Ці б айцы не паехалі працаваць у Бальшэвію? (г. зн. у Савецкі Саюз — *А.Н.*). Адк(азаў): З вялікай ахвотай, калі б гэта было магчыма. А. Архб. Віл.: Ну дык з воляй Божай. А. Б(іску)п. Лазінскі: Але ж, Эксцэленцыя, гэта немагчыма. У маёй дыяцэзіі а. Вяжбіцкага, які перайшоў мяжу да Бальшэвіі, бальшавікі адразу выкінулі назад. Кс. Арх. Віл.: А так у імя Божае... Пасьля гэтага адказу я зразумеў, што ўжо больш пытаньняў не атрымаю, разьвітаўся з іх Эксц. і выйшаў, чуючы ў душы, што я ім быў непатрэбны і што мае словы прагучалі як рэха, хоць мне і сказалі даць мой даклад на пісьме, што я і зрабіў“.

Цікота распавёў пра размову з біскупамі знаёмым летувіскім сьвятаром, бо не ўважаў яе за сакрэт. Нейкім чынам уся гісторыя з некаторымі недакладнасьцямі праз два месяцы (8.1.1927 г.) трапіла ў летувіскі часопіс *Vilniaus Aidas*. Ялбжыкоўскі, абурыўшыся, выклікаў да сябе Цікоту на размову. Вось як Цікота апісвае Рэклайцісу, што здарылася далей: „Я ставіўся 12.1. Я. Эксц. Арх. паказаў мне артыкул *Аідаса* і спытаў, што я магу на гэта сказаць. Я сьцьвердзіў, што *Аідас* перакруціў (факты), ня ведаю, адкуль ён узяў, і што я расказаў калегам зьмест размовы пра «працу ў Бальшэвіі», бо не лічыў яе сакрэтам. Кс. Арх(ібіскуп) ня мог сабе прыгадаць гэтай размовы<...>. Абвінаваціў мяне ў выразным паклёпе, загразіў, што будзе скардзіцца на мяне ў Рыме і забараніў праводзіць місіі, загадаўшы абмежавацца працаю толькі ў межах нашай парафіі<...>“. Цікота пайшоў да вікарнага біскупа Міхалькевіча, але і таго напаткала страта памяці. Прыйшлося ехаць у Пінск да біскупа Лазінскага, які, на дзіва, усё памятаў і напісаў адпаведны ліст Ялбжыкоўскаму. 14 студзеня Цікота зноў быў у Вільні. У згаданым лісьце да Рэклайціса ён пісаў: „(Ялбжыкоўскі) прыняў мяне спакойна і цьвердзіў, што ён не пярэ-

чыць, што была размова аб працы ў Бальшэвіі<...>, а калі я прасіў яго, каб даў на пісьме забарону праводзіць місіі, ён яе (г. зн. забарону) зусім адклікаў і дазволіў далей праводзіць місіі, раючы быць асьцярожным“. Пры гэтым у размове Ялбжыкоўскі „некалькі разоў спакойна зазначыў, што мог бы адабраць ад нас (г.зн. марыянаў — *А.Н.*) парафію, але ня робіць гэтага, бо тады нам у Друі не было б чаго рабіць. З іншых крыніцаў ведаю, што найвышэйшаю мараю адной групы Віленскіх ксяндзоў, блізкіх дарадчыкаў Я(го) Эксц(эленцыі) Арх(ібіскупа) ёсьць выдаліць нас як найхутчэй з Друі, а калі гэта ня ўдасца, то прынамсі ў ёй зачыніць“.

Розгалас ад выступу Цікоты на біскупскай канфэрэнцыі ня сьціх і праз год. Польскі марыянін Уладыслаў Левандоўскі пакінуў справаздачу з праведзенай ім 24 сьнежня 1927 г. у Рыме гутаркі з біскупам Падляскім Гэнрыкам Пшазьдзецкім, які меў славу чалавека шырокіх поглядаў і вялікага прыхільніка Уніі. Вось ягоныя галоўныя думкі: „Да цяжкасьцяў марыянаў у Польшчы належыць перадусім справа беларуская, у якой палякі не змаглі правесьці сваёй думкі, а менавіта, што ў сёньняшніх палітычных абставінах праца сярод беларусаў нічога добрага ня прынясе для нашага (г. зн. марыянскага — *А.Н.*) закону ў Польшчы[36]. Беларусы ў Друі — гэта, апроч усяго, работа палітычная (*Białorusini w Drui — to mimo wszystko robota polityczna*): на зборцы пяці біскупаў прадставіў свае вымаганьні а. Цікота, і ніхто з айцоў біскупаў ня мог пад імі падпісацца; а мы, закон (марыянаў — *А.Н.*), падпісаліся, і адтуль непазьбежны закід умешваньня закону ў беларускую палітычную дзейнасьць. Сёньня, трэба сказаць, беларускія марыяне аддзяліліся і складаюць асобную правінцыйную адзінку, незалежную ад палякаў. Спрытна гэта зроблена, — сказаў а. Біскуп, — але гэта не мяняе факту, што мы (г. зн. марыяне — *А.Н.*) увялі ў працу закону фактар палітычны, які павінен адмоўна адбіцца на нашым уплыве ў Польшчы і выклікаць непрыхільнае стаўленьне да закону“.

[36] „...dla dzisiejszych warunków politycznych podejmowanie akcji wśród Białorusinów wcale dla nas, dla Zgromadzenia w Polsce, na dobre nie wyjdzie“.

Рэакцыя біскупаў паказала, што дзьверы да шырэйшай працы для друйскіх марыянаў зачыненыя. Дый наогул з прыйсьцем Ялбжыкоўскага для кляштару пачаўся цяжкі пэрыяд. Генэральны вікары (намесьнік генэрала) марыянскага закону Францішак Бучыс пісаў 6 красавіка 1927 г. ва Ўсходнюю Кангрэгацыю ў Рыме: „Беларускія казані друйскіх сьвятароў абмяжоўваюцца, нават робіцца ціск на наш закон, каб прызначыць польскага сьвятара кіраўнікам Друйскага кляштару“[37].

Цьвёрдую руку Ялбжыкоўскага хутка адчулі ўсе беларускія сьвятары. Ва ўжо згаданым вышэй лісьце да Рэклайціса Цікота пісаў: „Я(го) Эксц(эленцыя) Арх(ібіскуп) распачаў ліхаманкавы наступ (*gorączkową nagonkę*) на ксяндзоў беларусаў і летувісаў. 2 беларусаў: Глякоўскага выслаў на вікарыят у польскую парафію; кс. Шутовіча пазбавіў парафіі і паслаў на вікарыят — кара, якая станоўча перавышае віну, што заключаецца ў некалькіх дробных нетактоўнасьцях, якія чэзнуць у параўнаньні з працавітасьцю і сумленнасьцю гэтага ксяндза, — але тут ішло, каб пазбавіць і пакараць яго за тое, што ўвёў беларускія казані і дадатковыя набажэнствы ў чыста беларускай парафіі<...>; кс. Рэшаця заклікаў да сябе і дакараў яго за «бальшавізм»“.

Айцец Язэп Дашута пісаў з Друі 1 сьнежня 1927 г. айцу Рэклайцісу: „У суседніх ксяндзоў ня маем міру... Праўда, мелі мы аднаго парадачнага суседа, кс. Борыка з Ідолты, але што ж, калі яго апанаваў страх, ён зрабіў маленькае сьвінства і цяпер з сораму перабраўся на іншую, хоць і горшую парафію. Дык вось ён, калі — згодна з доўгаўстаноўленым звычаем і з ягонай згодай — кс. Смулька сказаў беларускую казань на фэсьце, а правакатары ўзьнялі шум, спалохаўшыся, заявіў перад Архібіскупам, што кс. Смулька без ягонай згоды самавольна выйшаў з беларускай казаньню. Адтуль пасыпалася суспэнса (забарона выконваць сьвятарскія абавязкі — *А.Н.*) аж пакуль уся справа ня выясьнілася“[38].

[37] „Praedicatio alborussica sacerdotum Drujensium restringitur, imo Congregatio nostra inducitur, ut in Druja superiorem Domus sacerdotem polonum designet“.

[38] Мясцовыя людзі доўга памяталі гэтае здарэньне. Праз 8 гадоў, у 1935 г., карэспандэнт з Ідолты, нейкі Мал-кі (Малецкі?) пісаў у *Бе-*

Было відавочна, што архібіскуп Ялбжыкоўскі меў алергію на ўсё беларускае. Ён, бадай, не заўважаў розьніцы між словамі „беларус“ і „бальшавік“, мусіць таму, што абодва пачыналіся літараю „б“. Дайшло да таго, што 10 сьнежня 1928 г. архібіскуп адмысловым лістом забараніў каталіком у сваёй дыяцэзіі належаць да Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі, якая „паддалася памылкам рэлігійнай абыякавасьці і бальшавізму, што закранаюць асновы нашай сьвятой каталіцкай веры“[39]. Забарона распаўсюджвалася таксама і на газэту *Беларуская Крыніца,* якую вернікі ня мелі права выпісваць, чытаць ці якім-кольвек чынам падтрымліваць.

Ня менш шкодным для здароўя архібіскупа выявілася слова „Унія“. Польскі сьвятар Валерыян Мэйштовіч, сакратар Ялбжыкоўскага ў 1926—28 гг., пісаў: „З вялікай масы праваслаўных шмат хто вяртаўся да Каталіцкага касьцёла, пераважна на лацінскі абрад<...> Архібіскуп быў перакананы, што было б іх значна больш, калі б не навяртаньне праваслаўных, пад кіраўніцтвам камісіі *Pro Russia* на г. зв. усходне-славянскі абрад, у якім новыя каталікі захоўвалі літургію, толькі ня «грэцка-рускую», «берасьцейскую», а «маскоўскую», або «чин царей российских». Гэта яшчэ не было б перашкодаю — перашкодаю было тое, што ў гэтым абрадзе пераходзілі да каталіцкага Касьцёла многія праваслаўныя сьвятары — найчасьцей найменш вартасныя сярод гэтага духавенства, якое стаяла ня вельмі высока“[40].

Сярод „новых уніятаў“ сапраўды адчуваўся моцны ўплыў расейшчыны. Але паглядзім, што кажа пра гэта беларускі каталіцкі сьвятар Казімер Кулак, які скончыў Усходні інстытут у Рыме. У лісьце да біскупа Бучыса ад 17 лістапада 1930 г. ён

ларускую Крыніцу: „Апошнюю беларускую навуку ў нашым касьцеле сказаў кс. К. Смулька, за што арцыбіскупам Ялбжыкоўскім быў моцна пакараны. Традыцыя беларуская ў нас, аднак, моцная“. *(Biełaruskaja Krynica,* No. 30, Vilnia, 10.8.1935, s. 4).

[39] „uległa błędom indyferentyzmu religijnego i bolszewizmu, które godzą w podstawy naszej świętej wiary katolickiej.“ (Гл.: Stankievič Adam. *Biełaruski Chryścijanski Ruch,* Vilnia, 1939, s. 202).

[40] Meysztowicz Walerian. *Poszło z dymem,* Londyn, 1973, s. 267.

піша: „Сапраўды нова-ўнійнай акцыі ў нас можна закінуць русыфікацыю: паслугоўваньне расейскай моваю, карыстаньне з паслугаў расейскіх папоў, часам сьляпое перайманьне маскоўскіх формаў у літургіі і г. д. Такі тон унійнай акцыі вельмі шкодны, бо тады ня мае натуральнай моцнай апоры, якой ёсьць «беларуская тутэйшасьць». Але пытаньне — хто вінаваты ў гэтым? Езуіты...? Ніколі: віна тут поўнасьцю польскіх біскупаў. Мне самому Я. Эксц. Мітр. Віленскі (Ялбжыкоўскі — *А.Н.*), калі нагаворваў перайсьці на ўсходні абрад, ставіў умову, што буду карыстацца моваю расейскаю, а не беларускаю і т. д.“. Такім чынам, Ялбжыкоўскі, хоць і ня мог афіцыйна забараніць унійную акцыю (гэта супярэчыла б палітыцы Апостальскага Пасаду), імкнуўся надаць ёй непрымальную для нацыянальна сьвядомых беларусаў расейскую форму, якая адначасова давала нагоду палякам пратэставаць супраць русыфікацыі Рымам польскіх грамадзянаў.

Глыбоцкі дэкан і былы друйскі пробашч Антон Зянкевіч пісаў 28 красавіка 1928 г. айцу Ўладзіславу Талочку пасьля дэканальнай канфэрэнцыі: „У пытаньні ўнійным умелі толькі сказаць, каб абсалютна адсэпараваць лаціньнікаў ад праваслаўных, выкараніць мяшаныя сужэнствы, словам — культываваць «чыстае каталіцтва», ад праваслаўных трымацца далёка, пакінуўшы працу сярод іх законам. Ці не адчуваецца тут думка А(рхібіскупа) і ка(мпаніі)? Ад пачатку няцяжка было здагадацца, куды скіроўваецца місійная акцыя: або праваслаўныя стануць чыстымі лаціньнікамі, або — прэч з імі“[41]. У лісьце за 23 ліпеня ён піша пра стаўленьне „сфэраў“ (г. зн. блізкіх да архібіскупа колаў) да Уніі: „З адносінаў нашых сфэраў да ўніяцкага абраду вось такая кветка: «Рым нічога ня ведае пра нашыя абставіны, таму рэкамэндуе ўсх(одні) абр(ад). Калі б ведаў, распарадзіўся б інакш. Сумленны сьвятар ніколі ня будзе падтрымліваць уніяцкі абрад — гэта было б раўназначна здрадзе інтарэсам Касьцёла“[42].

---

[41] „aut prawosławni staną się czystymi łacińnikami, aut — precz z imi“.
[42] „Prawy kapłan nigdy nie będzie za obrządkiem unickim — byłoby to równoznaczne ze zdradą interesów Kościoła“.

Крыху раней, 21 чэрвеня 1928 г., Зянкевіч закранае справу беларускай мовы: „Пра Друю памятаю, але бясплодная памяць няшмат вартая, а дзейна дапамагчы нельга. Хто ня ведае, пад якім табу знаходзіцца беларуская мова! Проста гараць нянавісьцю да яе!“[43]

[43] „Kto nie wie pod jakiem tabu znajduje się język białoruski! Zieją wprost nienawiścią do niego!“ Арыгіналы лістоў Кулака і Зянкевіча знаходзяцца ў Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане.

Барадзіч

І ворагі, і прыхільнікі Ялбжыкоўскага пагаджаліся ў тым, што ён быў моцнай валявой асобай: ведаў, чаго хацеў, сьвядома і пасьлядоўна ішоў да вызначанай мэты. А карыкатура на чалавека з моцным характарам — самадур. Так можна назваць ксяндза Юзафа Барадзіча з Віленскай дыяцэзіі. Жыцьцё гэтага сьвятара можна пакласьці ў сюжэт прыгодніцкага рамана. У 1907 г. пробашчам у Мёрах збудаваў новы касьцёл, загадаўшы „стары касьцёл, як бязвартасны <...>, разгойдаць пры дапамозе вяровак і паваліць так, каб пасьля зробленага факту губэрнская камісія, прыехаўшы, не магла мне шкодзіць“[44]. Меў шмат канфліктаў з уладамі — у 1908 г. яго чакала аж дзевяць распачатых судовых справаў. Высланы ўглыб Расеі, Барадзіч урэшце ўцёк з цягніка, у якім яго пад канвоем везьлі ў Пецярбург, перабраўся праз расейска-аўстрыйскую мяжу і апынуўся ў Кракаве. Там у 1911 г. выйшла ягоная кніга з адпаведным назовам *Pod wozem i na wozie* (Пад возам і на возе). У 1912 г. Барадзіч выехаў у Італію, быў прыняты ў дыяцэзію Вэнтымілья і асеў у горадзе Сан–Рэма, дзе заснаваў польскі касьцёл і дом. Калі Польшча атрымала незалежнасьць, ён пачаў улетку наведваць Віленшчыну, каб бараніць „польскія крэсы“, бо ім, на ягоную думку, пагражала небясьпека. Пра свае подзьвігі ён, ня грэшачы сьціпласьцю, распавядае ў кнізе *Kresy Polskie w niebezpieczeństwie* (Польскае памежжа ў небясьпецы). На Унію ён меў свой погляд: „Калі Польшча ўваскросла, немцы ламалі сабе галаву, як бы ўбіць у Польшчу такі клін, які б яе расшчапіў. І знайшлі. Яны знайшлі спосаб паўплываць на Рым і асабліва на Летуву, каб на памежжы Польшчы завесьці расейскую унію. Прыхільнікам такой уніі быў Я. Эксц. біскуп Матулевіч, які з гэтай мэтай пасяліў над Дзьвіною сьвятароў, вядомых з русыфікатарскай агітацыі і шавіністаў, якія імкнуліся вынішчыць польскасьць на нашым памежжы. Асабліва на гэтым полі вызначыліся: кс. Ільдэфонс Бобіч, Мёрскі дэкан; Зянкевіч Антон, Глыбоцкі дэкан;

---

[44] Borodzicz J. *Kresy Polskie w niebezpieczeństwie,* Wilno, n.d. (1930), s. 19.

Станкевіч Адам, дэпутат сойму; Гадлеўскі Вінцэнт у Жодзішках, Шутовіч Віктар у Барадзенічах і іншыя. Усе яны засяродзілі сваю падрыўную дзейнасьць у кляштары аа. марыянаў пад кіраўніцтвам супэрыёра Андрэя Цікоты. Гэтыя ксяндзы не вагаліся супрацоўнічаць з правадырамі грамадоўцаў, дэпутатамі: Мятлой, Тарашкевічам і Рак-Міхайлоўскім. Заснавалі яны рэдакцыю *Беларускай Крыніцы* і інш. Пераклалі і выдалі шмат кніжак для народу, асабліва Бобіч, Зянкевіч і Станкевіч; заснавалі пры кляштары марыянаў у Друі польскую гімназію імя «караля Сьцяпана Батуры», і ўся гэтая «суполка» пачала навяртаць польскае насельніцтва (*lud polski*) на «беларусаў» і ўніяцкі абрад“[45].

Улетку 1927 г. Бародзіч адведаў сваю старую Віленскую дыяцэзію, у прыватнасьці Мёрскі дэканат, да якога належала і Друя. Мясцовыя людзі памяталі Бародзіча з таго часу, калі 20 гадоў таму ён быў пробашчам у Мёрах.

Бародзічу ўбачанае не спадабалася: „Сьвятары шавіністы вырашылі ў сваіх дэканатах (мёрскім і глыбоцкім) вынішчыць усё польскае і нават завесьці Унію для белапалянаў (так Бародзіч называў беларусаў! — *А.Н.*). У Друйскім касьцёле аа. марыяне пачалі сьпяваць нават па-расейску «Сьвятый Боже» і іншыя песьні, выдзіраць у тых, хто маліўся, кніжкі польскія і навязваць ім іншыя, нават расейскія“[46].

Цікава: польскія духоўныя і сьвецкія ўлады ўжо нашто не любілі друйскіх марыянаў, але ніводнага разу не абвінавацілі іх у русыфікацыі, як гэта рабіў Бародзіч.

Бародзіч вырашыў ратаваць „польскія крэсы“. Месцам сваёй дзейнасьці ён выбраў Лявонпаль, маленькае мястэчка (ці вялікую вёску) за 25 кілямэтраў ад Друі. У сярэдзіне 1920-х гадоў там было блізу 400 жыхароў, у большасьці праваслаўных сялянаў, колішніх уніятаў. У XIX стагодзьдзі Лявонпаль належаў паном Лапацінскім, якія мелі там сваю сядзібу. У часе ліквідацыі Уніі ў 1839 г. лявонпальскія сяляне адмовіліся пераходзіць у праваслаўе. Шмат хто з іх, каб захаваць веру, яшчэ раней прыняў лацінскі абрад, але Сямашка і расейскія ўлады

[45] *Op. cit.*, s. 28.
[46] *Op. cit.*, s. 33.

ўважалі іх за „зьведзеных (*совращенных*) у лацінства“ ўніятаў, якім належала „вярнуцца ў праваслаўе“. Ва ўспамінах Сямашкі ёсьць ліст-справаздача да Віленскага губэрнатара Сямёнава за 22 жніўня 1843 г., у якім ён апісвае стараньні расейскіх духоўных і сьвецкіх уладаў у лявонпальскай справе[47]. Калі два гады намоваў праваслаўных сьвятароў не далі чаканых вынікаў, у 1841 г. за справу ўзяліся калежскі дарадчык (пасьля Ковенскі віцэ-губэрнатар) Мельнікаў, павятовы судзьдзя Ісаевіч і „станавы прыстаў“ штабс-капітан Янкоўскі. Вынік атрымаўся імгненны: „Дзякуючы высілкам гэтых урадоўцаў сяляне Лявонпальскага маёнтку<...> добраахвотна вярнуліся на лона Праваслаўнай Царквы лікам 2096, выспавядаліся і прынялі сьв. тайны ў мясцовых праваслаўных сьвятароў“. Далей Сямашка піша: „Пра такі шчасьлівы канец лявонпальскай справы данесьлі Гасудару Імпэратару, і Яго Вялікасьць на ўсепакорным дакладзе сп. сынадальнага обэр-пракурора ласкава захацеў напісаць уласнаручна «Слава Богу!»“. Як выявілася, радасьць цара была перадчасная. У наступным 1842 г. праваслаўныя сьвятары даносілі свайму начальству, што „амаль усе менаваныя лявонпальскія сяляне адмовіліся зноў выконваць абрады Праваслаўнай Царквы“. Тады ў Лявонпаль даслалі камісію пад кіраўніцтвам штабс-афіцэра корпусу жандармаў Ламачэўскага, які паведамляў біскупу Менскаму ў чэрвені 1842 г., што навёў парадак. Аднак, як піша Сямашка, „дзеяньні ягоныя былі павярхоўныя, і справаздача беспадстаўная (*донесение безосновательно*), бо лявонпальскія сяляне і надалей адмаўляліся ад выкананьня хрысьціянскіх трэбаў паводле ўставу Праваслаўнае Царквы“. Наапошку ў жніўні 1842 г. у Лявонпаль прыехаў паплечнік Сямашкі па ліквідацыі Уніі Менскі біскуп Антон (Зубко). На скліканы ім сход сяляне прыйшлі... п’яныя, а землеўласьнік Лапацінскі зусім не зьявіўся. Біскуп Антон нічога не дасягнуў і толькі загадаў лявонпальскім сялянам выканаць свой „абавязак“, г. зн. выспавядацца і прычасьціцца ў праваслаўнага сьвятара, да Калядаў 1842 г. Прыйшлі

[47] Записки Иосифа Митрополита Литовскаго. Том III, СПб 1883, калёнкі 747—750.

Каляды, а за імі Вялікдзень 1843 г., і нічога не адбылося. Тут ужо страцілі цярплівасьць дзяржаўныя ўлады. Менскі губэрнатар вырашыў націснуць на землеўласьніка Лапацінскага і загадаў „узяць пад апеку“ Лявонпаль, калі сяляне ня выканаюць свайго „абавязку“ да 1 ліпеня 1843 г. Але і гэта не дапамагло. Праз год, 28 красавіка 1844 г., Сямашка пісаў свайму вікарнаму біскупу Плятону, што 10 лявонпальскіх сялянаў, якія найбольш упарта супраціўляліся „вяртаньню з лацінства ў праваслаўе“, высланыя ў Беразьвеч у манастыр „для пераконваньня“ (*для увещевания*)[48]. 28 ліпеня ён паведамляў выканаўцу абавязкаў обэр-пракурора Сьвяшчэннага Сыноду, што „ўзяцьце ў казённае кіраваньне маёмасьці Лявонпаль мела дагэтуль мала ўплыву на становішча парафіянаў, зьведзеных (*совратившихся*) у лацінства“[49].

У гісторыі Хрысьціянства ёсьць, на жаль, шмат выпадкаў, калі, словамі Якуба Коласа, „з двух бакоў айцы дубінай заганялі нас у рай“. У лявонпальскай справе ўражвае тое, што „дубінай“ былі сьвятыя тайны, устаноўленыя Хрыстом для прымірэньня і зьяднаньня з Богам, для якіх усякі прымус недапушчальны. Ад такіх мэтадаў нельга чакаць нічога, апрача шкоды душам ахвяраў прымусу. Варта прыгадаць словы Збаўцы: „Ня бойцеся тых, што забіваюць цела, а душы забіць ня могуць; а бойцеся болей таго, хто можа і душу, і цела загубіць у геенье“ *(Мц., 10:28)*.

Мінула 80 гадоў пасьля апісаных вышэй падзеяў, і Лявонпаль зноў апынуўся ў цэнтры ўвагі. Вось што піша ў *Беларускай Крыніцы* мясцовы карэспандэнт С. Мальчэўскі: „Ад нядаўнага часу задумалі ў Леанполі пабудаваць касьцёл і з суседніх вёсак зрабіць парахвію. Місія была найперш паручана Ідоўскаму пробашчу, а пасьля кляштару айцоў марыянаў у Друі. Праваслаўныя адносіліся да гэтай справы досыць прыхільна, асабліва ад таго часу, калі кс. Цікота зачаў падкрапляць іх родным словам. Усе яны чулі, што гэты пастыр, як братоў, шкадуе іх і з пашанай адносіцца да праваслаўных абрадаў і права-

[48] *Op. cit.*, к. 791.
[49] *Op. cit.*, к. 794.

слаўных духоўных“[50]. Варта прыгадаць, што Цікота ў сваім выступленьні на біскупскай канфэрэнцыі ў лістападзе 1926 г. згадаў пра Лявонпаль як пра адзін з магчымых асяродкаў для ўнійнай дзейнасьці. Праз чатыры месяцы пасьля канфэрэнцыі ён атрымаў ліст з Віленскай архібіскупскай курыі за 13 красавіка 1927 г., у якім канцлер курыі кс. А. Савіцкі пісаў: „Гэтым Курыя паведамляе, што Я. Э. Архібіскуп мітрапаліт (г. зн. Ялбжыкоўскі — *А.Н.*) дазволіў У(се)П(ачэснаму) Кс. Супэрыёру (г. зн. Цікоту), або іншаму ўпаўнаважанаму ім аднаму з ксяндзоў з Закону, адпраўляць сьв. Імшу ў Лявонпальшчыне, у капліцах, нават і ў прыватных дамох, захоўваючы тое, што вымагаецца правам, з мэтаю навяртаньня праваслаўных“[51]. Ялбжыкоўскі, відаць, хутка пашкадаваў, што даў дазвол, але адклікаць яго без прычыны ня мог. Прыезд Бародзіча даў яму магчымасьць паправіць сваю памылку. У сваім артыкуле Мальчэўскі працягвае: „Ксяндза гэтага (г. зн. Бародзіча — *А.Н.*) як ведамага барацьбіта з царызмам, вельмі чакалі. Прыбыў. Сабіраюцца людзі на набажэнства, горнуцца да яго ўсе, хочуць пачуць з яго вуснаў слаўцо. Адвярнуўшыся да народу, прамовіў ён да нас беларусаў па-польску: «Пакідайце вы гэтую царскую веру, цара чорт узяў і яе скора забярэ. Пакідайце вы гэтую праклятую гарэзію ды не хадзіце да гэтых кудлатых папоў». А калі яшчэ ў насьмешлівым тоне пачаў даводзіць няважнасьць Найсьвяцейшага Сакраманту пад двума відамі і пачаў яшчэ мацней заклікаць у «польскую» рэлігію, дык можаце зразумець, якое прыкрае ўражаньне вынес з гэтых навук кажды, каму дарага сьв. тайны рэлігіі і сьв. абрады яго прадзедаў“[52].

---

[50] Malčeŭski S. „Misijna-palanizatarskija avantury ks. Barodziča“. *Biełaruskaja Krynica,* No. 35, Vilnia, 26.8.1927, s. 4.

[51] „Niniejszym Kurja komunikuje, że J. E. Arcybiskup Metropolita pozwolił PWKS Superjorowi, lub upoważnionemu przez Niego jednemu z XX ze Zgromadzenia, na odprawianie Mszy św. w Leonpolszczyźnie, w kaplicach, a nawet w domach prywatnych, servatis de iure servandis, w celu nawracania prawosławnych.“

[52] Malčeŭski S. „Misijna-palanizatarskija avantury ks. Barodziča“ (гл. вышэй зноску №50).

На тыдзень раней *Беларуская Крыніца* пісала: „Клясычным прыкладам польскай Уніі і бадай цалкам верным «ідэолягам» гэтай Уніі зьяўляецца кс. Барадзіч, які нядаўна назначаны Я. Э. Віленскім Архібіскупам у Леонпаль, Браслаўскага павету, дзеля «наварочваньня» праваслаўных. А вось ужо маем і плады ягонай «місіі» і «ўнійнай» працы:

1. Кс. Барадзіч публічна высьмейвае праваслаўныя рэлігійныя абрады, сьвятыя Дары, праваслаўнае духавенства.

2. Кс. Барадзіч страша, што выкіне з граніц Польшчы многіх «бальшавікоў», піша да ўладаў жалабы на мясцовага старца сьвяшчэньніка, які падчас побыту ў Леонпалі ваяводы Рачкевіча плакаў прад ім і скаржыўся, што кс. Б. не дае яму жыць.

3. Кс. Б. у сяле Чарэса паставіў крыж каталіцкі на пляцы праваслаўным, нягледзячы на пратэсты праваслаўнага духавенства і людзей.

4. Кс. Барадзіч арганізуе правакацыйныя набажэнствы прад самой царквой у Леонпалі, у Чарэсе.

5. Кс. Барадзіч з групай сфанатызаваных, цёмных каталікоў на праваслаўных могілках у Леонпалі высек 200 соснаў і праз гэта разьбіў у кавалкі тры надгробныя памятнікі“[53].

[53] Каталікі і праваслаўныя ў Лявонпалі мелі супольныя могілкі. Барадзіч выразаў сосны з праваслаўнай часткі. Вядомы аўтарытэт у канфэсійных справах Віктар Пятроўскі (паляк) пісаў у віленскай газэце *Słowo* 24 ліпеня 1927 г.: „У мінулым месяцы раз за разам добра наладжанае згоднае сужыцьцё канфэсіяў без патрэбы парушыў прыкрымі, незвычайна шкоднымі для Касьцёла і дзяржавы ўчынкамі гвалту і брутальнай сілы кс. канонік Барадзіч, які прыехаў да нас з місіяй з Сан-Рэма, быў прызначаны ўладай духоўнай у Дзісенскі павет над самай польска-савецкай мяжою <…>. Ня будзем паўтараць тут дэталяў вырубкі кс. Барадзічам дрэваў на супольным каталіцка-праваслаўным могільніку ў Лявонпалі на патрэбы пабудовы каталіцкага касьцёла, бо ўважаем, што парубка стогадовых дрэваў была аднолькава прафанацыяй могільніка як каталіцкага, так і праваслаўнага, (гэта) было недапушчальнае парушэньне супакою, які павінен панаваць на месцы вечнага супачынку… Ня будзем паўтараць акалічнасьцяў, што суправаджалі дзеяньні кс. Барадзіча, які нядаўна не дазволіў пахаваць памерлага праваслаўнага на супольным праваслаўна-каталіцкім могільніку ў

І ўсё гэта робіцца пад вокам улады духоўнай і сьвецкай і праходзіць бяскарна. А беларусаў ксяндзоў, што асьмеліліся загаварыць на мове народнай, адважыліся заступіцца за скрыўджаных братоў сваіх, што павялі працу ў духу брацкага сужыцьця беларусаў каталікоў і праваслаўных — выганяюць з родных у чужыя парахвіі, караюць і садзяць у турму. Як жа доўга Рым будзе цярпець гэта страшэннае спусташэньне, сеянае палякамі ў душах беларускага народу пад нявінным беласьнежным плашчам Хрыстуса і Яго сьв. Касьцёла?“[54]

На пачатку верасьня Ялбжыкоўскі сам прыехаў у Лявонпаль пасьвяціць новы касьцёл, збудаваны у рэкордным тэмпе за менш як тры месяцы. Разагнаўшыся, Бародзіч у тым самым часе паставіў у навакольных вёсках яшчэ пяць ці шэсьць іншых касьцёлаў, „крыху меншых за звычайную вясковую аднасямейную лазьню“, як сказаў а. Тамашу Падзяву адзін гаспадар, які браў удзел у гэтай „будаўнічай акцыі“[55]. Зразумела,

Лявонпалі, бо бачым у гэтым зьяву поўнага парушэньня правоў памерлага ў (ягонай) прывязанасьці і вернасьці хрысьціяніна, які хоча быць пахаваны на пасьвячанай зямлі, а не ў прыдарожнай канаве, што нікому не належыць“ (Piotrowski Wiktor. „Misja źle zrozumiana“, *Słowo,* No. 191, Wilno, 24.7.1927; перадрукавана ў кніжцы аўтара *Z zagadnień wyznaniowych w Polsce,* Wilno, 1929, s. 40—44). Дзівіць, што Ялбжыкоўскі ня толькі ніяк не адрэагаваў на скандальныя паводзіны Бародзіча, але сам прыехаў высьвячаць збудаваны ім касьцёл.

[54] „Da spravy Unii“. *Biełaruskaja Krynica.* No. 34, Vilnia, 19.8.1927, s. 1.

[55] Podziawo Tomasz. *Ojciec Andrzej Cikoto* (гл. вышэй зноску №17), s. 46. У газэце *Kurier Wileński* была надрукаваная кароткая зацемка пад ініцыяламі Й.М. у адказ на артыкул у газэце *Słowo* нейкага Эск., які, апісваючы дарогу цягніком з Варапаева ў Друю, пісаў: „На небасхіле тут і там стралялі вежы касьцёлаў. Гэтыя касьцёлы, падобныя да сябе як блізьняты, былі плодам працы і дзейнасьці вядомага кс. Бародзіча“. На гэта Й.М. адказаў: „Дык вось пан Эск. не арыентуецца, што і дзе зрабіў кс. Бародзіч, а гэты ж чалавек столькі людзей пазбавіў гонару, пра што, думаю, кожны мясцовы чалавек чуў, а тым больш людзі, якія супрацоўнічаюць у часопісах. Гэты ксёндз збудаваў у 1907 г. толькі адзін касьцёл у Мёрах, а ўсе

такія „будынкі“ не маглі стаяць доўга, а тым больш служыць патрэбам парафіі. Недзе на пачатку 1930-х гг., калі Бародзіча ўжо даўно не было, у Лявонпалі пачалі ўзводзіць мураваны касьцёл і не дабудавалі яго яшчэ ў 1938 г.[56] Відавочна, што Ялбжыкоўскаму была патрэбная „місія“ Бародзіча ў Лявонпалі, каб адхіліць адтуль друйскіх марыянаў і ня даць разьвіцца ўнійнай працы ва ўсходнім абрадзе.

Скандалы, якія суправаджалі будову касьцёла ў Лявонпалі, змусілі польскія ўлады прасіць Ялбжыкоўскага, каб той забараніў Бародзічу ўсялякую дзейнасьць у сваёй дыяцэзіі. Сам Бародзіч піша: „Антыкаталіцкая падрыўная прэса, скаргі папоў і дэлегацыі «меншасьцяў» абвінавацілі мяне перад М(іністрам) О. Дабруцкім. Той дамагаўся, каб Я(го) Э(ксцэленцыя) выдаліў мяне з памежжа (*kresów*), каб я не «дражніў меншасьцяў». Архіпастыр абяцаў сам праверыць, ці слушныя гэтыя абвінавачаньні і наколькі. І праверыў“[57].

Відаць, архібіскупская праверка выйшла на карысьць Бародзічу. У наступным годзе адбыліся выбары ў польскі Сойм і сэнат. Бародзіч, дзеля ўмацаваньня польскасьці на „Крэсах“, вырашыў змагацца за месца ў Сойме ў выбарчай акрузе №64, што ахоплівала Сьвянцянскі, Браслаўскі, Пастаўскі і Дзісенскі паветы. Праўда, тут яму не пашанцавала. Ялбжыкоўскі забараніў сьвятаром у сваей дыяцэзіі балятавацца ў Сойм пад пагрозаю „суспэнсы“, г. зн. забароны выконваць сьвятарскія абавязкі. Бародзіч, відаць, не паставіўся да гэтай забароны сур’ёзна. У выніку *Хрысьціянская Думка* пісала: „Кс. Бародзіч самавольна выставіў сваю кандыдатуру ў сойм, не зважаючы на забарону Арцыбіскупа. Дзеля гэтага забаронена яму спаў-

---

іншыя сьвятыні, якія пан Эск. бачыў, будаваў нехта іншы і ў іншым часе. Зноў жа, 7 каплічак, якія кс. Бародзіч збудаваў з досак на працягу 3 месяцаў, аўтар ня мог бачыць з прычыны адлегласьці, зрэшты, калі б убачыў, то зьмяніў бы зусім думку аб іх“. (J. M. z pod Mior. „O «owocach pracy» ks. Borodzicza“. *Kurier Wileński.* 19.10.1932).

[56] *Catalogus ecclesiarum et cleri Archidiocesis Vilnensis pro anno Domini 1932.* Vilnae 1932, p. 79; *Catalogus... pro anno Domini 1938,* Vilnae, 1938, p. 78.

[57] Borodzicz J., *Kresy Polskie w niebezpieczeństwie,* Wilno, n.d. (1930), s. 40.

няць усякія капланьскія абавязкі, а так жа забараняецца яму прабываць у межах Віленскай архідыяцэзіі“[58]. Сам Бародзіч выклаў справу зусім іншым чынам: „На маё няшчасьце, я набраўся прастуды ў часе аб’езду чатырох паветаў і быў праз некалькі тыдняў «засуспэндаваны» грыпам. Прыйшоў ліст і ад Я. Э. Мітрапаліта (Ялбжыкоўскага — *А.Н.*) пад №747, у якім Архіпастыр загадаў узяць адвод (*wycofać listę*). Я прыняў з пакораю гэты загад, а пан Абрампальскі занёс Архіпастыру акт зрачэньня, падпісаны хворым“[59].

Вынікі выбараў у акрузе выйшлі нечакана памыснымі для беларускіх кандыдатаў з выбарчага сьпісу №18 (нацыянальныя меншасьці): з шасьці дэпутацкіх месцаў у акрузе тры атрымалі беларусы — Павал Каруза, Канстантын Юхневіч і Альбін Стаповіч, брат а. Канстантына Стаповіча (паэты Казімера Сваяка). Два месцы атрымалі палякі са сьпісу №1, за які, паводле *Беларускай Крыніцы,* галасавалі „ўсе польскія асаднікі, войты, польскія вучыцелі, чыноўнікі, князі і паны“[60], і адно месца заняў кандыдат ад Польскай сацыялістычнай партыі (сьпіс №2). Затое са сьпісу №24, за які галасавалі „частка паноў, розныя эндэкі, шляхта, некаторыя польскія эндэцкія ксяндзы, іхнія кухаркі, тэрцыяркі, дэвоткі і ўсе тыя, што гараць шалёнай нянавісьцю да нашага беларускага сярмяжнага народу“[61], не прайшоў ніводзін кандыдат. Такім чынам, Бародзіч і ягоныя сябры атрымалі вялікую паразу. Вінаватымі ў гэтым, на іхнюю думку, былі „айцы марыяне і савецкія правакатары“[62]. Больш цьвярозую ацэнку вынікам выбараў даў ка-

[58] „Kara ks. Barodziča“. *Chryścijanskaja Dumka,* No. 5, Vilnia, 6.3.1928, s. 7.

[59] Borodzicz J. *Kresy polskie w niebezpieczeństwie,* Wilno, n. d. (1930), s. 54. Абрампальскі (Obrąpalski) — польскі асаднік з Друйскай парафіі, прыяцель Бародзіча.

[60] *Biełaruskaja Krynica,* No. 16, Vilnia, 20.2.1928, s. 3.

[61] Тамсама.

[62] Borodzicz J. *Kresy Polskie w niebezpieczeństwie,* Wilno, n. d. (1930), s. 52. Віленскі ваявода Ў. Рачкевіч у сакрэтным лісьце да Міністэрства рэлігійных справаў і адукацыі за 22 чэрвеня 1928 г. пісаў: „Уплыў ксяндзоў (друйскіх — *А.Н.*) на вучнёўскую моладзь вялікі, не забылі нават скарыстаць вучняў гімназіі для выбарчай акцыі. У часе выбараў у Сойм і Сэнат вучні ў гімназійных уніформах, мена-

рэспандэнт польскай газэты *Kurier Wileński:* „Жыхары аколіцы Друі — амаль выключна беларусы. Польскі элемэнт складаецца з невялікай колькасьці землеўласьнікаў, настаўнікаў, урадоўцаў і асаднікаў. Дык што ж тут дзіўнага, што кандыдаты беларусы маглі атрымаць столькі галасоў у гэтай выбарчай акрузе! Але ёсьць і іншая акалічнасьць, якая ў значнай ступені магла мець тут уплыў. Гаспадары тут пераважна малазямельныя, зямля дрэнная. Адтуль сталы недастатак і бяда. Ці гэтага ня бачылі, ці не хацелі бачыць, але зямлю, прызначаную для парцэляцыі (падзелу зямлі сярод сялянаў — *А.Н.*), ужылі не на ўзбуйненьне гаспадарак мясцовага насельніцтва, а на асадніцтва. Бяда, як была, так і засталася, а селянін прыйшоў да перакананьня, што пра яго ня вельмі дбаюць. А мы ведаем з досьведу, што ня будзем галасаваць за тых, да каго ня маем даверу. Дык ці ж тут была патрэбная спэцыяльная агітацыя айцоў марыянаў?“[63]

Архібіскупская забарона, відаць, не трывала доўга, а Барадзіч быў ня з тых, хто б мог зьняверыцца пасьля адной няўдачы. Да таго ж ён мог разьлічваць на прыхільнасьць і падтрымку многіх польскіх ксяндзоў, асаднікаў, урадоўцаў і пэўнай часткі друйскіх мяшчанаў. Хутка надарылася новая нагода пазмагацца за „польскія крэсы“. Каб супрацьстаяць уплыву айцоў марыянаў, узьнікла думка адбудаваць у Друі касьцёл сьв. Антона Падуанскага, які згарэў у 1909 г., і заснаваць новую парафію, безумоўна, чыста польскую. Цяжка сказаць, хто быў ініцыятарам гэтага праекту. Паводле *Беларускай Крыніцы,* ён зьявіўся найперш на старонках антыбеларускага „эн-

віта Малецкі Язэп, браты Вацлаў і Віктар Марозы, Смулька Казімер (брат ксяндза) і Рашкевіч Фэлікс, назойліва раздавалі людзям, што ішлі на выбарчы пункт, нумаркі 18-кі. Адзін вучань сарваў выбарчы плякат з партрэтам маршалка Пілсудзкага. Пры роспуску мітынгу цяперашняга дэпутата Карузы дня 4.III. г. г. у Друі вучні гімназіі Малецкі і Смулька горача пратэставалі супраць роспуску мітынгу і пасьля роспуску разам з дэпутатам Карузам пайшлі ў кляштар да кс. Цікоты“. Між іншым, „Казімер“ — імя самога айца Смулькі.

[63] Jotowicz J. „Marjanie w Drui“. *Kurier Wileński.* No. 70, Wilno, 25.3.1930, s. 2.

дэцкага“ *Dzieńnika Wileńskiego*[64], але напэўна за гэтай публікацыяй стаяў нехта з асяродку віленскага ваяводы, калі ня ён сам. А выконваць задуму меўся ня хто іншы, як Бародзіч. Яго не бянтэжыла, што пляц, дзе некалі стаяў касьцёл сьв. Антона, належаў кляштару. Горш было з атрыманьнем дазволу архібіскупа, які хоць і не любіў друйскіх марыянаў, але мусіў трымацца нормаў кананічнага права, і таму ня мог пайсьці на такую непрыхаваную авантуру. Сумневы Бародзіча разьвеяў ягоны аднадумец, вядомы сваёй варожасьцю да ўсяго беларускага канонік Караль Любянец, які „раіў і настойваў, каб я «супрацьдзейнічаў бальшавіцкай рабоце кляштару», збудаваў другі касьцёл у Друі, дзе каталіцкі сьвятар мог бы абслугоўваць усіх верных без вынятку. Прытым ён патлумачыў, што архіпастыр (г. зн. Ялбжыкоўскі — *А.Н.)* ня можа даць мне пісьмовага ўпаўнаважаньня да гэтай акцыі, бо аа. марыяне, якія непасрэдна залежаць ад Рыму, маглі б там пэцкаць добрае імя архіпастыра“[65]. Так супакоены, Бародзіч зьявіўся 12 чэрвеня 1929 г. у Друю, дзе пры сьведках заявіў Цікоту, што прыехаў, каб на выразнае жаданьне (так! — *А.Н.*) архібіскупа Ялбжыкоўскага і ваяводы Рачкевіча адбудаваць на старых падмурках касьцёл сьв. Антона, і просіць супрацоўніцтва марыянаў у гэтай справе[66]. Цікота сказаў Бародзічу не пачынаць нічога, пакуль ня прыйдуць адпаведныя дакумэнты з біскупскай курыі.

---

[64] „І так, на бачынах эндэцкага *Dzieńnika Wileńskiego* паўстаў праект будовы новага касьцёла ў Друі, як бы канкурэнцыя айцом марыянам“ („Awantura polskich endekaŭ u Drui i ks. Barodzič“, *Biełaruskaja Krynica,* No. 22, Vilnia, 28.6.1929, s. 1).

[65] Borodzicz J. *Kresy Polskie w niebezpieczeństwie.* Wilno, n. d. (1930), s. 58. Ялбжыкоўскі, несумненна, чуў пра плян адбудовы, хоць бы з публікацыі ў *Dzieńniku Wileńskim. У* размове з Бародзічам 12 чэрвеня (гл. ніжэй у тэксьце) Цікота заявіў, што некалькі тыдняў таму размаўляў з Ялбжыкоўскім і той сказаў, што ня бачыць патрэбы адбудоўваць касьцёл сьв. Антона, бо ўжо існуе парафіяльны касьцёл сьв. Тройцы.

[66] Пратакол размовы быў зроблены а. Цікотам і падпісаны ім і Бародзічам, а таксама пяцьцю сьведкамі, два з іх — сьвятары суседніх парафіяў, якія прыехалі ў Друю на ўрачыстасьць сьв. Антона.

Наступнага дня, 13 чэрвеня, на сьвята Антона Падуанскага, у Друі была вялікая ўрачыстасьць (фэст), на якую зьехалася шмат народу і духавенства. Вось што піша пра падзеі таго дня *Беларуская Крыніца:* „13 чэрвеня сёль. г. кс. Бародзіч, паклікаючыся на прыказ Віл. Арцыбіскупа<…>, распачаў акцыю будовы касьцёла ў Друі. Пасьля набажэнства, калі людзі выйшлі з касьцёла, сярод натоўпу зьявіўся кс. Бародзіч і сеўшы на воз, пад гукі нанятага жыдоўскага аркестру, паехаў на пляц сьв. Антоняга і там сказаў прамову, заклікаючы складаць складкі і ачысьціць пляц для будовы новага касьцёла. Зроблена гэта ў такі спосаб, каб выглядала, што Бародзіч быў быццам сілай людзьмі змушаны да такога выступленьня ў ролі якогась апостала ці місіянэра“[67]. Цікава чытаць урыўкі з прамовы Бародзіча на пляцы сьвятога Антона: „Сёньня вось вы схапілі мяне з касьцёла і прывалаклі сюды, каб вам я казаў пра сьв. Антона <…> Схапілі вы мяне з касьцёла, як нейкага разбойніка, быццам каб расстраляць, хоць я і супраціўляўся. Дык страляйце ж у мяне, але… малітваю да сьвятога Антона <…> Учора я прыехаў і паведаміў айцу супэрыёру, што я тут на загад Я. Эксц. Архібіскупа, каб супрацоўнічаць, бо воля Я. Эксц. ёсьць, каб я збудаваў касьцёл <…>. Такая ёсьць воля Я. Эксцэленцыі і самога пана ваяводы Рачкевіча <…>. Цяпер, дзеткі, вытрываласьці, бо чорт уздыме ўсё пекла, каб зьнішчыць нашую справу. Ніхто з палякаў і каталікоў ня будзе рабіць перашкодаў, толькі тыя, што на платнай службе ў бальшавікоў“[68].

Загадаўшы ўсім прыйсьці заўтра ўраніцы „з лапатамі і кіркамі“, Бародзіч распусьціў народ і сам пайшоў у кляштар. Там якраз праходзіў сьвяточны абед, на якім прысутнічалі сьвятары з суседніх парафіяў. На наступны дзень ён пакінуў

[67] „Awantura polskich endekaŭ u Drui i ks. Barodzič“, *Biełaruskaja Krynica,* No. 22, Vilnia, 28.6.1929, s. 1. Артыкул у *Беларускай Крыніцы* даволі дакладна перадае зьмест артыкула на тую самую тэму ў польскім часопісе *Przegląd Wileński* (Bezstronny. „Znów ks. Borodzicz“, *Przegląd Wileński.* No. 11, Wilno, 20.6.1929, s. 7—8).

[68] Апісаньне ўзятае са справаздачы Ялбжыкоўскаму пра падзеі таго дня, складзенай Цікотам на аснове паказаньняў сьведкаў.

кляштар і перабраўся жыць да аднаго з сваіх прыхільнікаў у мястэчку. Таго ж дня раніцай Цікота паслаў Ялбжыкоўскаму тэлеграму: „Ксёндз Бародзіч, спасылаючыся на вусны загад Архіпастыра, распачаў будову на кляшторнай зямлі. Прашу належнага распараджэньня“. Увечары ён атрымаў адказ: „Ніякага распараджэньня ксяндзу Бародзічу не даваў; без дазволу пробашча ня мае права (выконваць) ніякіх сьвятарскіх абавязкаў. Архібіскуп Ялбжыкоўскі“.

Здавалася б, пасьля тэлеграмы Ялбжыкоўскага справа мусіла скончыцца. Але Бародзіч думаў інакш. Як толькі ён пакінуў кляштар 14 чэрвеня, па горадзе пачалі разыходзіцца чуткі, быццам марыяне хацелі яго атруціць... Пазьней высьветлілася, што падчас абеду ў кляштары 13 чэрвеня пілі брусьнічны квас, куплены ў нейкага „маскаля“ (старавера). Айцец Цікота наліў з адной бутэлькі сабе, айцом Хамёнку і Бародзічу. На няшчасьце, трапілася бутэлька з сапсутым квасам. Усе тры выпілі, але Бародзічу ад паўшклянкі стала дрэнна. Ён з Цікотам выйшаў на кароткі час, але хутка вярнуўся і, як пісаў Цікота Ялбжыкоўскаму 17 чэрвеня, „далей пры абедзе, а пасьля пры вячэры і назаўтра пры сьнеданьні быў зусім здаровы і добра еў“.

Вельмі магчыма, што Бародзіч, са сваёй звычайнай безадказнасьцю, распускаючы плёткі пра спробу яго атруціць, хацеў толькі пашкодзіць добраму імю марыянаў, і ня думаў, што справа можа скончыцца судом. Але чуткі дайшлі да камэнданта мясцовай паліцыі, і ён ня мог прамінуць такой аказіі, каб нанесьці сур’ёзную шкоду кляштару. 15 чэрвеня камэндант паліцэйскага пастарунку Малюкевіч распачаў сьледзтва, напісаўшы пратакол наступнага зьместу: „Дня 15/VI–.29 г. я старэйшы пшадоўнік Малюкевіч Зыгмунт камэндант пастарунку дзяржаўнай паліцыі ў Друі, даведаўся з чутак, якія хадзілі па горадзе (*dowiedziałem się z pogłosek krążących w miasteczku*), што дня 13/VI г. г. у час водпусту сьв. Антона ў тутэйшым кляштары была спроба атруціць кс. каноніка Бародзіча Юзафа з дапамогаю нейкага атрутнага напою ў форме квасу. У сувязі з гэтым я вырашыў правесьці сьледзтва ў гэтай справе (*Wobec powyższego postanowiłem w tej sprawie przeprowadzić dochodzenie*)“. У той самы дзень Малю-

кевіч паведамляў намесьніку пракурора ў Вільні: „у Друі <...> здарылася злачынства: кс. Цікота, супэрыёр кляштару аа. марыянаў у Друі, намагаўся пазбавіць жыцьця кс. каноніка Бародзіча Юзафа <...>“. Падчас сьледзтва ўсе апытаныя сьведкі — марыяне і госьці — аднагалосна цьвердзілі, што ніякай спробы атруціць Бародзіча не было. Выявілася поўная беспадстаўнасьць абвінавачаньняў Бародзіча, і Віленская пракуратура 19 сьнежня спыніла справу.

Тым часам распачалася акцыя па складаньні супраць друйскіх марыянаў розных лістоў і мэмарыялаў да архібіскупа, папскага нунцыя, Віленскага ваяводы і міністра ўнутраных справаў. У апошнім такім мэмарыяле да міністра ўнутраных справаў за 30 жніўня 1929 г. аўтары сьцьвярджалі, што мэта друйскіх марыянаў — „падступная русыфікацыя (*podstępne ruszczenie*) і, здаецца, спроба завесьці нас ва ўсходнюю схізму <...>, а пазьней адарваць ад Польшчы. Дык вось мы, як верныя каталікі і добрыя польскія грамадзяне, вырашылі бараніць нашу веру і польскасьць, гэта значыць тое, што нашыя айцы перадалі нам у спадчыну як найвышэйшыя каштоўнасьці“. Таму аўтары просяць міністра „выселіць з Друі айцоў марыянаў, як крыніцу неспакою і сварак сярод нас, як тых людзей, што рэлігію і ейную сьвятасьць зрабілі сродкам, каб асягнуць сваёй мэты, а гэтая мэта — разваліць польскую дзяржаву“ (*celem tym jest rozwalenie Państwa Polskiego*). Больш канкрэтна Друйскіх айцоў абвінавачвалі ў тым, што „на загад таго ж ксяндза Цікоты <...> змушаюць дзяцей да расейскай мовы (*zmuszają dzieci do ruskiego języka*), падчас катэхізацыі ў Друі і Малькаўшчыне раздаюць расейскія кніжкі-малітоўнікі, даюць шлюбы па–расейску“ (*udzielają ślubów małżeńskich w języku ruskim*)[69]. У іншым месцы аўтары пішуць: „Ад гэтай хвіліны (г. зн. ад 1924 г. — *А.Н.*) па-

[69] Мусіць, найбольш бязглуздае абвінавачаньне гучала так: „Кропляй, што вычарпала нашу цярплівасьць, было тое, што летам 1928 г. адзін з ксяндзоў марыянаў на галоўнай Імшы замест «Święty Boże» пачаў сьпяваць «Святый Боже» па-расейску, другі ксёндз адслужыў па-расейску ўсю сьв. Імшу (*drugi ksiądz odprawił po rosyjsku całą Mszę Św.*)“. У тым часе Імшу рымскага (лацінскага) абраду служылі

чынаецца ўсё больш выразная русыфікатарская і супраць-польская дзейнасьць ксяндзоў марыянаў <…>. У касьцёле ў Друі ўведзеныя расейскія казані і гутаркі“ (*W kościele w Drui zostały wprowadzone kazania i rozmowy rosyjskie*). Відаць, аўтары, як і Бародзіч, сьвядома не хацелі адрозьніваць расейскую мову ад беларускай. Мэмарыял атрымаў падтрымку з боку гарнізону польскіх памежных войскаў, г. зв. КАП (Korpus Ochrony Pogranicza). Камандзір роты памежнікаў у Друі, нейкі паручнік Рафальскі, пісаў камандзіру свайго батальёну ў Слабодцы 3 верасьня 1929 г. „Даводжу да ведама просьбу жыхароў Друі ў справе высяленьня аа. марыянаў з Друі. Прашу распачаць у гэтай справе захады, скіраваныя на высяленьне вышэй згаданых з Друі, бо жаўнеры КОП’у падлеглыя магчымай антыпольскай агітацыі з боку беларускіх ксяндзоў“ (*bo żołnierze KOP są narażeni na ewentualną agitację przeciwpolską ze strony białoruskich księży*). 10 верасьня камандзір брыгады „Вільно“ палкоўнік Карэва (Korewo) пісаў галоўнакамандуючаму КАП у Варшаве: „Дзейнасьць гэтых ксяндзоў, а асабліва іхняга галоўнага арганізатара кс. Цікоты, выключна шкодная для бясьпекі дзяржавы (*jest wybitnie szkodliwą dla bezpieczeństwa Państwa*). Кс. Цікота — асоба надзвычай здольная, мае вялікі дар зьядноўваць вакол сябе людзей, асабліва моладзь, у якую з вялікім ўмельствам сыстэматычна, пад покрывам «хрысьціянскіх» прынцыпаў, ліе нянавісьць да польскай дзяржаўнасьці… Уважаю высяленьне гэтай арганізацыі за неадкладную неабходнасьць, бо далейшае знаходжаньне яе прыносіць з кожнай хвілінай непапраўную шкоду для бясьпекі дзяржавы ў гэтай мясцовасьці“ (*niepowetowany uszczerbek dla bezpieczeństwa Państwa w tej miejscowości*).

толькі на лацінскай мове, а Літургію ўсходняга (бізантыйскага) абраду ў Беларусі — на царкоўнаславянскай, а не на польскай, расейскай, беларускай ці іншых жывых мовах. Цяжка сказаць, што гэта была за нагода, пра якую пішуць аўтары мэмарыялу. Беручы пад увагу дату (лета 1928 г.), вельмі магчыма, што а. Абрантовіч перад выездам у Харбін адслужыў сьв. Літургію ва ўсходнім абрадзе ў Друйскім касьцёле.

Віленскі ваявода Рачкевіч быў ворагам друйскіх марыянаў і шукаў спосабаў іх зьнішчыць. Але, як спрактыкаваны палітык, ён ведаў, чаго вартыя ўсе гэтыя пратэсты і хто за імі стаіць. У лісьце да міністра ўнутраных справаў за 17 верасьня 1929 г. ён пісаў: „Рух, які паўстаў вакол справы марыянаў, быў распачаты праз вядомага <…> кс. Юзафа Бародзіча, відавочнага натхняльніка і пачынальніка ўсіх гэтых шматлікіх мэмарыялаў і просьбаў. Што гэта так сапраўды, сьведчыць тая акалічнасьць, што якраз у хвіліну, калі ў Друі 13 чэрвеня г. г. зьявіўся кс. Бародзіч, пачаўся гэты рух, скіраваны супраць кляштара; а таксама і тое, што ўва ўсіх прашэньнях паўтараюцца тыя самыя матывы, факты і бадай выразы. Тое, што згаданая акцыя… распачатая… кс. Бародзічам, які, як ведама, мае рэпутацыю амаль безадаказнага фанатыка (*niepoczytelnego fanatyka*), — ейны слабы бок“. Тым ня менш Рачкевіч уважае, што дзейнасьць друйскіх марыянаў „беззаганная, калі ідзе пра бок маральны і пастырскі іхняй працы, але з пункту гледжаньня палітычнага і нацыянальнага пад покрывам асьветніцка-грамадзкай працы мае ўсе прыкметы дзейнасьці антыдзяржаўнай“. На думку Рачкевіча, найлепш было б, каб духоўныя ўлады забралі з Друі беларускіх марыянаў, а на іх месца прыслалі марыянаў польскіх. Калі гэта немагчыма, дык трэба „адняць у аа. марыянаў права кіраваць парафіяй і абмежаваць іхнюю дзейнасьць працай законнай, магчыма яшчэ асьветніцка-школьнай. Тады зьявілася б патрэба збудаваць парафіяльны касьцёл наўзамен пакінутай цяпер для парафіяльнага ўжытку марыянскай кляшторнай сьвятыні <…>. Новы касьцёл стаў бы на месцы зьнішчанай пры расейскай уладзе парафіяльнай сьвятыні пад найменьнем сьв. Антона“. Рачкевіч працягвае: „Мясцовы ардынарыят (г. зн. архібіскуп Ялбжыкоўскі — *А.Н.*) ня мае магчымасьці <…> у сваіх межах (*we własnym zakresie*), а захоп у свае рукі ініцыятывы будовы касьцёла і аднаўленьня парафіі кс. Бародзічам трэба ўважаць за адмоўны факт, які можа скіраваць усю справу на непажаданы шлях, абудзіўшы варажнечу сярод насельніцтва. Урад павінен узяць ініцыятыву ў свае рукі, і гэтым спаралізаваць значэньне выступленьня Бародзіча“. Гэтыя радкі не пакіда-

юць сумневу, ад каго насамрэч зыходзіла задума адбудаваць касьцёл сьв. Антона. Бародзіч быў толькі выканаўцам[70].

Друя сталася асабістай паразай Бародзіча. Гэты прайдзісьвет у сутане скампраметаваў сябе. Ён не апраўдаў надзеяў тых, што стаялі за ім, і яго адкінулі, як больш не прыдатны матар'ял. Ягоныя пазьнейшыя прыезды на „крэсы“ прайшлі амаль незаўважанымі. Як часта бывае з людзьмі такога тыпу, Бародзіч не разумеў, што ягоная „кар'ера“ скончылася. Ваявода Віленскі Рачкевіч у лісьце да міністра ўнутраных справаў за 17 верасьня 1929 г. пісаў: „Вядома, што дзякуючы стараньням кс. Бародзіча ў маёнтку аднаго з мясцовых землеўласьнікаў (*obywateli*) была збудаваная драўляная часовая капліца, якую ў кожную хвіліну можна перанесьці ў Друю“. Цяжка разабрацца, дзе сканчаецца трагедыя і пачынаецца фарс...[71]

---

[70] *Беларуская Крыніца* ў згаданым артыкуле (гл. вышэй зноску №64) спасылаючыся на *Przegląd Wileński,* піша: „Што авантура кс. Бародзіча ня ёсьць самаволяй тамашняй люднасьці, дык аб гэтым сьведчаць тыя факты, якія падае *Przegląd Wileński:* «што ўсё гэта было аддаўна ўкартавана і ўплянавана, сьведчаць аб гэтым адносіны мяйсцовай паліцыі, каторая спадзявалася некалькі тыдняў прад гэтым прыезду ў гэтай справе кс. Бародзіча»“.

[71] Доктар Язэп Малецкі, які быў сьведкам усяго, што здарылася тады ў Друі, даслаў біскупу Сіповічу тэкст песьні, што сьпявалі людзі ў навакольных вёсках:

Ехаў ксёндз канонік
На папах пад потам,
А на ім праехаў
Ксёндз Андрэй Цікота.

Словы „на папах пад потам“ датычацца здарэньня, якое адбылося ў Мёрах перад Першай сусьветнай вайною, калі там пробашчам быў Бародзіч. Аднаго дня ён запрасіў да сябе мясцовых праваслаўных сьвятароў. Калі тыя, нічога не падазраючы, прыйшлі і крыху выпілі, Бародзіч пачаў іх ушчуваць, што яны слабыя і не пацягнуць воз, на якім ён будзе сядзець. Каб ратаваць гонар, сьвятары, выйшаўшы на двор, узяліся за аглоблі воза, што там стаяў. Бародзіч сеў на воз, узяў пугу ў рукі, а раней наняты фатограф, які дагэтуль хаваўся, зрабіў здымак. (Гл. машынапіс: T. Podziawo. *Ojciec Andrzej Cikoto,* Chylice, 1959, s. 41—42). Вось прыклад „экумэнічнай“ дзейнасьці гэтага „апостала каталіцкасьці і польскасьці“.

Можна сумнявацца, ці верыў Ялбжыкоўскі ў праўдзівасьць Бародзічавых абвінавачаньняў, што друйскія марыяне спрабавалі яго атруціць. Наогул, аднак, ягонае лагоднае стаўленьне да Бародзіча змушае прыпушчаць, што ён толькі „афіцыйна" ня ведаў пра мэту паездкі гэтага сьвятара ў Друю. 17 чэрвеня Цікота сустракаўся з Ялбжыкоўскім наконт справы Бародзіча. Сустрэча, відаць, не дала ніякіх вынікаў. Праз некалькі дзён (ліст бяз даты) Цікота пісаў: „У панядзелак 17 чэрвеня я выйшаў ад Вашай Эксцэленцыі поўнасьцю прыгноблены. Больш высакародныя і інтэлігентныя польскія адзінкі ў Друі і Вільні маральна перакананыя, што за кс. Бародзічам стаіць ня толькі ўлада сьвецкая, якая выразна падтрымлівае яго праз друйскую паліцыю, але нават высокія колы духоўныя. Цяжка было ў гэта паверыць, але няясны адказ Вашай Эксцэленцыі мяне зьбянтэжыў... Тым больш баліць мне, калі Духоўная Ўлада, якая можа адразу пакласьці канец гэтаму, кажа, што ня можа забараніць служыць ксяндзу самадуру (*zasuspendować księdza warchołą*). Ксяндзу Смульку за беларускую казань, сказаную згодна з традыцыяй і са згоды пробашча ў духу самым каталіцкім, можна было забараніць служэньне, а ксяндзу Бародзічу, які бунтаваў натоўп супраць волі біскупа і пробашча <...>, забараніць служыць і выдаліць з дыяцэзіі нельга?!"

„Абмежаваць беларушчыну да мінімуму“

Калі стала зразумела, што справу Бародзіча ня ўдасца замаўчаць, Ялбжыкоўскі стварыў „сьледчую камісію“, фармальна каб разгледзець узьніклы канфлікт між гэтым сьвятаром і друйскімі марыянамі. У камісію ўвайшлі: канонік Віленскай капітулы Лявон Жаброўскі, дэкан Браслаўскі Язэп Савіцкі і правінцыял польскай правінцыі марыянаў Уладзімер Якоўскі — усе тры палякі. Камісія працавала ад 26 да 28 жніўня і падала Ялбжыкоўскаму справаздачу пра сваю дзейнасьць 20 верасьня 1929 г.[72] Перадусім камісія цалкам апраўдала друйскіх марыянаў што да спробы атруціць Бародзіча. У заключным пратаколе гаворыцца: „Сьледзтва паказала, што абвінавачаньне ў спробе атруціць кс. Бародзіча, высунутае супраць айцоў марыянаў, зусім беспадстаўнае <…>. Ксяндзы, (прысутныя) пры гэтым здарэньні, адкідаюць нават найменшае дапушчэньне злой волі з боку айцоў марыянаў, а тым больш жаданьне зьдзейсьніць злачынства. Беспадстаўнае таксама абвінавачаньне ў русыфікацыі і здрадзе Касьцёлу і Дзяржаве, а таксама ў (распаўсюджваньні) паклёпаў на кс. Бародзіча“.

Гэтае сьведчаньне камісіі не зусім стасуецца з іншым: „Факт распаўсюджваньня кс. Бародзічам паклёпных сьведчаньняў супраць ксяндзоў марыянаў не пацьвердзіўся“. Тым ня менш, крыху ніжэй знаходзім у тэксьце: „Цалкам даказана, што кс. канонік Юзаф Бародзіч выслаў у некалькі рэдакцыяў віленскіх газэтаў ліст, дзе ў вельмі абразьлівай для друйскіх айцоў марыянаў форме вінаваціць іх у паклёпах супраць сябе <…>; (б) русыфікацыі насельніцтва на «крэсах» Польшчы; (в) здрадзе Польскай дзяржаве і Каталіцкаму Касьцёлу <…>“.

Падсумоўваючы вынікі сваёй дзейнасьці, камісія пісала: „Сьледзтва, пацьвердзіўшы парушэньне супакою ў рэлігійным жыцьці ў Друйскай парафіі, адначасова выявіла, што прычы-

---

[72] „Orzeczenie śledcze w sprawie Księża Marjanie w Drui — ks. Józef Borodzicz na mocy dochodzenia z dd. 26—28 sierpnia 1928“. Копія гэтага натарыяльна зацьверджанага дакумэнта (5 машынапісных старонак) знаходзіцца ў Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане.

наю гэтае зьявы ёсьць, з аднаго боку, выразнае падкрэсьліваньне айцамі марыянамі беларускага характару кляштару, а ў пэўнай меры і парафіі ў Друі; а з другога — выступленьне ў гэтых аколіцах кс. Бародзіча, што ў высокай ступені разбурыла супакой сярод людзей і падарвала аўтарытэт духавенства“.

Камісія дала наступныя рэкамэндацыі: „1. Пазбавіць Друйскі кляштар беларускага характару, прыняўшы ў яго таксама аа. марыянаў-палякаў, бо гэтага жадае значная колькасьць людзей; абмежаваць беларушчыну ў Друйскім касьцёле да неабходнага мінімуму і рэкамэндаваць аа. марыянам быць больш абачлівымі ў справе ўсходняга абраду, якога людзі ня хочуць і нават баяцца, а аа. марыяне ніякім пазытыўным вынікам у гэтай галіне пахваліцца ня могуць[73]. 2. Рашуча забараніць кс. кан(оніку) Бародзічу ўсялякія выступленьні на гэтай тэрыторыі, а таксама (загадаць) адмовіцца ад праекту будовы касьцёла <...> або прынамсі цалкам адхіліць кс. Бародзіча ад справы будовы касьцёла“.

Пры канцы варта прывесьці наступныя радкі з заключнага пратаколу: „З пераказу паказаньняў гэтых сьведкаў вынікае, што аа. марыяне сваёй беларускай дзейнасьцю і ўсходнімі сымпатыямі выклікаюць неспакой сярод парафіянаў і непрыхільнасьць вялікай іх часткі, што выяўляецца ў жаданьні будовы новага касьцёла ў Друі. Такую выснову пацьвярджае афіцыйна кс. др. Ільдэфонс Бобіч, дэкан Мёрскі, лістом ад 31 жніўня 1929 г., які ў дадатак уважае шкоднай палітычна-нацыянальную дзейнасьць аа. марыянаў“. Той самы Бобіч упікае друйскіх марыянаў, што ў іхняй парафіі няма Згуртаваньня польскай моладзі (Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej).

Ільдэфонс Бобіч, дэкан Мёрскі (да ягонага дэканату належала Друя), быў некалі сьвядомым беларусам і пісьменьнікам

[73] „Odebranie klasztorowi w Drui charakteru białoruskości przez osadzenie w nim także ks. Marjanów-Polaków, gdyż znaczna część ludności tego pragnie, ograniczenie białoruszczyzny w kościele drujskim do minimum wymoganego i zalecenie ks. Marjanom większej oględności co do obrządku wschodniego, którego ludność nie chce, a nawet się obawia, a ks. Marjanie żadnym pozytywnym wynikieim akcji w tym kierunku pochwalić się nie mogą“.

(пісаў пад псэўданімам „Пётра Просты“). Што ж, людзі мяняюцца...

Таксама варта зьвярнуць увагу на тое, як насьцярожана ставіліся сябры сьледчай камісіі да ўсходняга абраду, якога, дарэчы, у Друі не існавала.

Як можна было прадбачыць, архібіскупская сьледчая камісія апраўдала друйскіх марыянаў што да абвінавачаньня ў злачынстве, але вынесла ім прысуд за беларускасьць. Цікота ў лісьце да Бучыса за 2 лютага 1931 г., адкідаючы ўсе абвінавачаньні камісіі, пісаў: „Насамрэч усе закіды фальшывыя апрача аднаго, які кажа, што мы — беларусы“[74].

Вынікаў працы камісіі не давялося доўга чакаць. Яшчэ раней, чым зьявіліся яе канчатковыя рэкамэндацыі, на пачатку 1929 школьнага году, а. Віталіса Хамёнка звольнілі з пасады настаўніка рэлігіі ў школах Друйскай парафіі, а на ягонае месца прызначылі нававысьвячанага сьвятара паляка Яна Сьлемпа (дарэчы, не марыяніна). Казімер Бранікоўскі, польскі марыянін, які ў пачатку 1930 г. на загад Бучыса праводзіў візытацыю Друйскага кляштару, пісаў у сваёй справаздачы: „Ад пачатку 1929—30 школьнага году на месца а. Віталіса ў пачатковыя школы парафіі як у горадзе, так і па вёсках быў прызначаны настаўнікам сьвецкі (г. зн. не законьнік — *А.Н.*) сьвятар, які трымаецца здалёку ад кляштару і, як кажа, адрабляе беларускі ўплыў а. Віталіса ў школах, гаворачы дзецям пра Польшчу, падбіраючы прыклады з рэлігійнага жыцьця Польшчы перад яе падзеламі“[75]. Сам Бранікоўскі піша пра а. Віталіса: „Я ня чуў, каб а. Віт(аліс) у працы з дзецьмі кіраваўся нацыянальнымі меркаваньнямі, або таксама каб сьвядома ў нечым ганьбіў польскую дзяржаўнасьць у прысутнасьці дзяцей і настаўнікаў“.

Архібіскуп Ялбжыкоўскі, пасылаючы генэралу марыянаў Францішку Бучысу копію пратаколу камісіі, пісаў у лісьце за

[74] „Re autem vera omnes accusationes falsae sunt praeter una quae dicit nos Alborussos esse“.

[75] „...odrabia wpływ białoruski x. Witalisa w szkołach, mówiąc dzieciom o Polsce przez dobierane przykłady z życia religijnego Polski przedrozbiorowej“.

22 лістапада 1929 г.: „Гэтым пасылаю копію пратаколу сьледчай камісіі ў справе аа. марыянаў у Друі супраць кс. Юзафа Бародзіча. З свайго боку хачу падкрэсьліць дзьве высновы сьледчай камісіі: 1) Патрэбу прысласць у Друю прынамсі 2 кс. марыянаў-палякаў, якія б стараліся палагодзіць закалоты, што ўзьніклі на фоне беларускай акцыі. Закалоты трываюць і цяпер, доказам чаго — новыя скаргі друйскіх парафіянаў у Міністэрства рэлігійных справаў і адукацыі, пану Віленскаму ваяводзе, а таксама ў нунцыятуру. На кожнай скарзе па 500 подпісаў <…>“[76].

Сьледчая камісія рэкамэндавала абмежаваць беларускую мову ў казанях „да неабходнага мінімуму“. Як гэтае абмежаваньне адбылося, апісвае польская газэта *Kurier Wileński:* „Да пробашча Друйскага а. Дашуты зьявілася нядаўна дэлегацыя ў складзе некалькіх асобаў і заявіла, што «калі будуць далей гаварыць беларускія казані, дык яны зробяць у касьцёле скандал, авантуру і такім спосабам запратэстуюць»... Параіліся тады аа. марыяне і паслалі кс. архібіскупу Ялбжыкоўскаму заяву, што, ня хочучы, каб касьцёл быў спрафанаваны скандалам, яны ўстрымаюцца часова ад беларускіх казаняў. І ад некаторага часу іх у Друі няма“[77]. Гэта здарылася не пазьней як у нядзелю 2 сакавіка, бо ў панядзелак 3 сакавіка 1930 г. польскі марыянін Казімер Бранікоўскі, які ў той час праводзіў візытацыю ў Друі, пісаў у Рым марыянскаму генэралу Францішку Бучысу: „Дзеля большага супакою і каб пазьбегнуць Боскай зьнявагі ў сувязі з нападамі, якія рыхтаваліся ў касьцёле, аа. Друйскія, пасьля доўгіх дыскусіяў на сваіх паседжаньнях, без майго ўдзелу і ўплыву вырашылі спыніць беларускія казані на вячэрнях. Мне гэта вельмі аблегчыць сустрэ-

[76] „Potrzebę przysłania do Drui przynajmniej 2 XX Marjanów Polaków, którzyby się starali załagodzić fermenty powstałe na tle akcji białoruskiej. Fermenty te trwają, czego dowodem są nowe skargi parafjan drujskich do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Pana Wojewody Wileńskiego, oraz do Nuncjatury. Na każdej skardze figuruje 500 podpisów“.

[77] Jotowicz J. „Marjanie w Drui“, cz. II, *Kurier Wileński.* No. 71, Wilno, 26.3.1930, s. 2.

чу і размову з кс. Архібіскупам (Ялбжыкоўскім — *А.Н.*). Калі я меў нейкія сумневы, дык яны дзякуючы гэтай іхняй каталіцкай велікадушнасьці (?! — *А.Н.*) з сорамам разьвеяліся (*tą ich wielkodusznością Katolicką ze wstydem się rozwiały*)“[78]. Карэспандэнт *Kurjera Wileńskiego* трымаўся іншай думкі: „Не лічу, што такое становішча аа. марыянаў было слушным. Саступіць перад пагрозамі значыць яшчэ больш разбэсьціць праціўніка і то такога, чый маральны ўзровень ня ўзносіцца вышэй за ўзровень звычайных вулічных шумавінаў“[79].

Такім чынам, сапраўды пацярпелі не Бародзіч і кампанія, а друйскія марыяне. Рэкамэндацыі камісіі, уведзеныя ў жыцьцё, спрэс мянялі характар Друйскага кляштару: у найлепшым выпадку беларушчыну трывалі ў ягоных мурох, а навонкі ў імя „каталіцкай велікадушнасьці“ яе „абмежавалі да неабходнага мінімуму“, іншымі словамі, да нуля. Пра нейкую дзейнасьць ва ўсходнім абрадзе не ішло нават і гутаркі, „бо гэтага народ ня хоча і баіцца“. Гэта было поўнае адступленьне ад волі біскупа Матулевіча, які засноўваў кляштар „pro alborussis“ (для беларусаў).

З адыходам Бародзіча вялікія канфлікты скончыліся, але працягвалася цкаваньне друйскіх марыянаў у польскай прэсе. 26 студзеня 1930 г. „уласны карэспандэнт“ П. Каўнацкі пісаў у *Dzienniku Poznańskim:* „Гэта бадай самая шкодная і самая не-

[78] Тамаш Падзява ў сваіх успамінах пра а. Цікоту (гл. вышэй спасылку No. 17) піша: „Беларускія казані прыцягвалі натоўпы людзей, якія хацелі пачуць слова Божае, і гэта даводзіла праціўнікаў гэтых казаняў да такой разьюшанасьці, што яны прыгразілі прыслаць п’яных скандальнікаў з мэтаю распачаць бойку ў касьцёле і апаганіць касьцёл праліцьцём крыві. Тады спынілі гэтыя казані і паведамілі пра гэта архібіскупу мітрапаліту (Ялбжыкоўскаму — *А.Н.*), які пахваліў іх за гэтую саступку перад шантажам. Паводле сьведчаньня а. Віталіса Хамёнка, а. Андрэй спыніў беларускія казані не з уласнай ініцыятывы, але на жаданьне а. Бранікоўскага, польскага правінцыяла“.

Бранікоўскі (ён быў тады віцэ-генэралам закону марыянаў, а не правінцыялам) ад 15 лютага да 16 красавіка 1930 г. праводзіў на загад Бучыса візытацыю Друйскага кляштару.

[79] Jotowicz... (гл. зноску №77).

бясьпечная пляцоўка, якую заснавалі ворагі польскасьці на паўночна-ўсходнім памежжы Польшчы. Заснаваў яе праз некалькі гадоў пасьля вайны Віленскі біскуп Матулевіч, якога пасадзілі на Віленскім біскупскім пасадзе нямецкія акупанты, а забраў яго адтуль у 1925 г. Апостальскі Пасад у выніку незьлічоных просьбаў польскага насельніцтва, якое добра ўсьведамляла, што антыпольская дзейнасьць біскупа-літвамана падкопвала ў першую чаргу ўплывы Каталіцкага Касьцёла“.

Ішла таксама „апрацоўка“ вернікаў у сумежных з Друяй парафіях. 20 чэрвеня 1932 г. Антук Баговіч з Мёраў, родны брат друйскага законнага брата Станіслава (Міколы) Баговіча, пісаў генэральнаму супэрыёру марыянаў біскупу Бучысу: „Зьвяртаюся з пакорнай просьбаю звольніць майго крэўнага Станіслава Баговіча, які склаў шлюбы ў кляштары аа. марыянаў у Друі. Я як ягоны брат прашу звольніць ад шлюбаў, бо бачу што кс. пробашч наш казаў, што гэты кляштар будзе скасаваны бо трымаюцца беларускіх прынцыпаў (*zasad białoruskich*), па-другое, што ён уступіў у гэты кляштар, то ён нам зрабіў вельмі вялікую прыкрасьць бо кажа стараста Браслаўскі, што беларусы, бо ваш брат жыве ў кляштары аа. марыянаў у Друі“[80].

Друйская парафія ўвесь час, пакуль там знаходзіліся беларускія марыяне, афіцыйна ня мела пробашча. Як гэта сталася, тлумачыць Віленскі ваявода Ўладыслаў Рачкевіч у лісьце ў Міністэрства рэлігійных справаў і адукацыі за 22 чэрвеня 1928 г.: „Адначасова даношу, што кс. Дашута, праз супраціў міністэрства, выказаны ў рэскрыпце пана міністра з 31.III. г. г. №1767/28 адносна ягонай кандыдатуры на пасаду пробашча ў Друі, выконвае абавязкі «часовага адміністратара», пакуль аа. марыяне не запрапануюць іншага кандыдата. Ведаючы, аднак, настроі, якія пануюць сярод ксяндзоў марыянаў, цяжка дапусьціць, каб прапанаваны імі кандыдат мог атрымаць згоду ўраду, чаго вымагае арт. XIX канкардату. Паколькі пара-

[80] Арыгінал ліста, напісанага па-польску, знаходзіцца ў архіве Бібліятэкі Ф. Скарыны ў Лёндане. У перакладзе я стараўся захаваць стыль пісара, толькі крыху больш пісьменнага за таго, ад чыйго імя пісаў.

фію ў Друі абслугоўваюць выключна пробашчы з закону марыянаў, якія карыстаюць з гэтага прывілею ад хвіліны свайго заснаваньня ў Друі, дык трэба лічыцца з фактам даўжэйшага знаходжаньня на гэтай пасадзе кс. Дашуты ў якасьці «часовага адміністратара»“. Наконт пробашча пісаў таксама а. Цікота міністру ўнутраных справаў 28 кастрычніка 1928 г.: „Пан міністар адмовіўся даць сваю згоду на зацьверджаньне кс. Язэпа Дашуты, сябра нашага законнага дому, друйскім пробашчам, нягледзячы на тое, што кс. Дашута ня можа мець найменшых закідаў палітычнага характару“.

„Часовая адміністрацыя“ Дашуты аказалася вельмі ўстойліваю: да канца сваіх дзён у Друі ён заставаўся „выканаўцам абавязкаў пробашча“ (*pełniący obowiązki proboszcza*).

Быццам Друі мала было розных сьледзтваў і камісіяў, Бучыс прызначыў адмысловую „надзвычайную візытацыю“ Друйскага кляштару і даручыў правесьці яе свайму намесьніку (генэральнаму вікару), польскаму марыяніну Казімеру Бранікоўскаму.

Пра мэту візытацыі можна меркаваць з прыпіскі рукою Бучыса на лісьце Бранікоўскага з Друі: „Справа датычыць расьсьледаваньня нацыяналізму друйскіх марыянаў, каторы нацыяналізм меў быць шкодным для спакою друйскіх парафіянаў“[81].

Бранікоўскі знаходзіўся ў Друі два месяцы, ад 15 лютага да 16 красавіка 1930 г. Ва ўступе да сваёй справаздачы ён пісаў: „Мэты свайго прыезду ў Друю я не разгалошваў; хутка аднак (усе) зразумелі, што мой прыезд і побыт мае дачыненьне да жніўеньскай архібіскупскай камісіі і справы кс. Бародзіча“.

Справаздачу з візытацыі на 25 машынапісных старонках[82] Бранікоўскі скончыў пісаць толькі 10 лістапада 1930 г. Яна мела форму адказаў на канкрэтныя пытаньні (усяго 19), якія

---

[81] „Agitur de investigatione nationalismi Marianorum Drujensium, qui nationalismus dicebatur nocere paci parochianorum Drujensium“. Дата на лісьце не пазначаная, але Бучыс атрымаў яго 16 красавіка 1930 г.

[82] Sprawozdanie z wizytacji nadzwyczajnej odbytej w Drui na zlecenie Jego Ekscelencji Najdostojniejszego Ojca Generała z dn. 15.1.1930 r. według dołączonych pytań. Машынапісная копія справаздачы знаходзіцца ў Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане.

Бучыс даў Бранікоўскаму перад выездам з Рыму. Ня маючы магчымасьці даць поўны тэкст гэтага цікавага дакумэнта, прывядзем тут некалькі найбольш яскравых урыўкаў.

На пытаньне Бучыса: „Ці закалоты ў Друі мелі фон рэлігійны, ці нацыянальны?“ — Бранікоўскі адказвае: „Марыяне друйскія маюць нават сярод сваіх праціўнікаў славу сьвятароў, адданых людзям наогул, а асабліва парафіянам: даступныя, памяркоўныя, руплівыя ў касьцёле, яны едуць для дабра і выгоды далёкіх вёсак штонядзелю і ў сьвяты ў капліцу за 9 кілямэтраў; дык рэлігійны закалот тут выключаны... Дзе ж шукаць незадаволеных? Друйская парафія ў большыні складаецца з беларусаў, са значнай меншасьцю палякаў. Дык вось асяродкам, адкуль разыходзіцца незадаволенасьць і закалоты, ёсьць *частка* (падкрэсьлена Бранікоўскім — *А.Н.*) польскай нацыянальнасьці друйскай парафіі. Пад выглядам сымпатыі да кляштара і ягонай дзейнасьці група польскай нацыянальнасьці ў парафіі не аднародная. Перад візытацыяй я думаў, што ўсе палякі былі ня радыя аа. марыянам друйскім, тым часам на месцы я пераканаўся, што значная частка маральна лепшых палякаў, матар’яльна незалежных, не падзяляе падкопаў і інсынуацыяў большасьці, сярод якіх настаўнікі, урадоўцы, паліцыя, абывацелі, рамесьнікі і звычайныя гаспадары вясковыя і гарадзкія. Паколькі першая група ідзе разам з айцамі ў працы рэлігійна-грамадзкай і прынамсі з разуменьнем ставіцца да іхняй беларускасьці, то другая на кожным кроку намагаецца ім шкодзіць, дрэнна тлумачыць іхнія намеры і дрэнна настаўляе да іх (іншых). Мясцовыя ксяндзы падтрымліваюць гэтую групу і нават кіруюць імі звонку. Улады школьныя і адміністрацыйныя падтрымліваюць іх пацыху, а з вуснаў паліцыянтаў людзі часта чуюць, калі згадваецца кляштар, словы зьняважлівыя для годнасьці сьвятара, а тым больш сьвятара-законьніка. Вартасьць маральная гэтай групы шмат ніжэйшая ад рэшты, так што большасьць парафіі можа голасна падкрэсьліваць іхняе скандальнае жыцьцё (разьведзеныя і тыя, што жывуць бяз шлюбу, марнатраўцы і п’яніцы, часта круцялі, з цёмным мінулым і да т. п.) і дзівіцца, што такія змагаюцца са сьвятарамі, а самі стаяць далёка ад касьцёла“.

На пытаньне Бучыса: „У чым правініліся (друйскія марыяне — *А.Н.*), не аказаўшы належнай пашаны да польскай нацыянальнасьці?“ — Бранікоўскі адказаў: „Згадваюць у Друі прыкрыя казані на нацыянальнае сьвята 3 мая, у якіх не хапала глыбейшага адчуваньня гістарычнага моманту, угодкі якога сьвяткавалі, і значэньня самой урачыстасьці <...>. Не віна друйскіх марыянаў, што, ня будучы палякамі, ня ўмелі дадаць крыху патрыятычнага колеру ў прынагодных прамовах, як бы гэта зрабіў сьвятар паляк. Думаю аднак, што пры зычлівасьці да польскай нацыянальнасьці яны маглі б даць нешта з гэтага адценьня, бо ж здараецца ў іншых частках Касьцёла, што нацыянальна чужы сьвятар, бяз здрады сваім шляхетным пачуцьцям, суцяшае эмігрантаў, ці бяздомных выгнанцаў, ці братоў іншай нацыянальнасьці, што шукаюць хлеба“. Ажно сэрца баліць за ўсіх гэтых бедных польскіх „эмігрантаў, бяздомных выгнанцаў, братоў <...>, што шукаюць хлеба“ ў Друі, якіх беларускія сьвятары, відаць, занятыя палітыкай, не маглі ці не хацелі „суцешыць“...

Іншае пытаньне Бучыса гучала так: „Ці навакольнае каталіцкае духавенства ў нацыянальным жыцьці стаіць маральна вышэй ад друйскіх марыянаў, на тым самым узроўні, ці ніжэй?“ На гэта Бранікоўскі адказаў: „Здаецца, што ніжэй, бо, уважаючы сябе зачэпленымі друйскімі марыянамі і стаўшы ў абароне польскіх інтарэсаў у касьцельнай галіне на памежжы (на «крэсах»), яны менш пераборлівыя ў сродках <...>. Адзін з суседніх ксяндзоў, вядомы ў навакольлі праціўнік і кіраўнік антыдруйскай акцыі, аўтар шматлікіх артыкулаў, матар'ялы на якія зьбіраў сярод парафіянаў і жыхароў друйскіх, калі я яму выказаў засьцярогі, што з пункту гледжаньня сьвятарскага некаторых рэчаў не належала б рабіць супраць Друі, адказаў: «Што ж, трудна, ойча, гэта — змаганьне». Іншымі словамі: у гэтым змаганьні, як на вайне, шмат рэчаў немаральных, а нават нягодных, можна апраўдаць патрэбаю бясьпекі або ўмацаваньня становішча на будучыню“.

Найбольш часу і высілкаў каштавала Бранікоўскаму адказаць на пытаньне: „Ці ў сваім патрыятызьме беларускім друйскія марыяне не парушаюць нормаў хрысьціянскай, сьвятар-

скай і законнай маральнасьці?“ Пачынае ён свой адказ наступнымі словамі: „Ня ўмею дакладна акрэсьліць маральных прынцыпаў, якія б маглі парушыць друйскія марыяне, але ўжо сама пастаноўка — моцна ў кляштары, слабей у касьцёле — беларускага сьцягу (г. зн. нацыянальнага пытаньня — *А.Н.*) выклікала між мясцовымі жыхарамі шмат закалотаў, нянавісьці, падступных махінацыяў і ўсялякай Боскай зьнявагі. Уважаю, што прыйдуць яшчэ вастрэйшыя атакі, бо ўжо ў часе маёй прысутнасьці там разышліся чуткі, не пазбаўленыя падставаў, быццам польскі бок рыхтаваўся да праліцьця крыві ў касьцёле, каб толькі пазбыцца нямілых новаўвядзеньняў а. А(ндрэя) Ц(ікоты) <…>. Дык вось, рызыка выклікаць такую буру ў людзкіх душах дзеля зьдзяйсьненьня сваіх — зрэшты слушных — нацыянальных памкненьняў, якія належаць да каштоўнасьцяў першарадных, але прамінальных, — праз сьвятароў і законьнікаў, мае ў сабе нешта, што супярэчыць мэтам сьвятарства наогул, а закону, да якога належаць, у асаблівасьці“. Бранікоўскі выказвае сур’ёзныя засьцярогі адносна мэтадаў узгадаваньня хлапцоў — кандыдатаў да закону, сярод якіх „горача разьвіваецца беларускі патрыятызм, доказам чаго — імяніны а. Андрэя Цікоты ў 1929 г., на якіх гучала больш нота патрыятычная, як рэлігійная“. Далей ён працягвае: „Патрыятызм — справа добрая, калі б ня тая акалічнасьць, што пачатковае ўсьведамленьне і любоў да беларускага імя выклікае ў гэтым выпадку ў хлапцоў нянавісьць да Польшчы і палякаў. Можа, хлапцом гаворыцца пра паўстаньне з цемры абыякавасьці да сваёй мовы, а яны сабе разумеюць, што аднаго дня трэба будзе зрабіць збройнае паўстаньне і выгнаць палякаў з ваколіцаў Друі“[83]. Бранікоўскі не тлумачыць, чаму любоў да свайго роднага павінна абавязкова выклікаць нянавісьць да іншых і якім чынам гутаркі пра „паў-

[83] „Patryjotyzm rzecz dobra, gdyby nie ta okoliczność, że początkujące uświadomienie i miłość imienia białoruskiego wywołuje w tym wypadku w chłopcach nienawiść do Polski i polaków. Może malcom mówi się o powstaniu z ciemnoty z obojętności do mowy swojej, a oni to sobie rozumieją o zrobieniu kiedyś zbrojnego powstania i wypędzeniu polaków z okolic Drui“.

станьне з цемры“ можна зразумець як заклік да „збройнага паўстаньня“. Калі ўжо зайшла пра яго гаворка, дык, як паказалі падзеі наступных гадоў, не беларусы палякаў, а палякі выгналі з Друі беларускіх законьнікаў з дапамогаю ўзброенай паліцыі.

Наогул, на думку Бранікоўскага, „Друя зусім ня лічыцца з тым, што высоўваньнем сваёй нацыянальнай справы яна ад даўжэйшага часу спрычыняе столькі клопатаў галоўнаму кіраўніцтву закону (марыянаў — *А.Н.*) і Польшчы“[84]. Крыху далей ён удакладняе сказанае: „Айцец Андрэй Цікота неаднаразова ўпікаў свайго дыяцэзійнага начальніка (г. зн. Ялбжыкоўскага — *А.Н.*), што той прыцягвае палітыку ў кіраваньне Хрыстовай паствою, і нават грaзіў працэсам на шырокім сусьветным форуме, то бок перад Сьвятым Пасадам (*odgrażał się procesem na szerokiem forum świata, bo przed Stolicą Świętą*); а сам не прызнаецца, што займаецца палітыкай, стварыўшы і ўтрымліваючы ў Друйскім кляштары беларускі асяродак, спадзеючыся, што за ягоным прыкладам раней ці пазьней пойдуць іншыя сьвятары беларусы ў сваіх парафіях. Абставіны заснаваньня Друйскага кляштару і ягоны сёньняшні выключна беларускі характар, а таксама апірышча, якое ён адпачатку знаходзіў у законнай (манаскай — *А.Н.*) арганізацыі, наводзяць на думку, што а. А(ндрэй) Ц(ікота) уступіў у закон з гатовым плянам пад покрывам закону разьвіваць беларускую нацыянальную справу. Такі намер не выключаў надпрыроднага жаданьня служыць Госпаду Богу і Царкве, але ў праграме займаў паважнае месца, і таму навонкі ён праявіўся такім моцным розгаласам. Чаму не называць рэчы сваімі імёнамі: палітыка, праўда, шляхетная, але палітыка, якой у законе мы не павінны пачынаць“.

Як ні дзіўна, тон Бранікоўскага больш „памяркоўны“ за тон архібіскупскай сьледчай камісіі, але сэнс застаецца той самы: беларускі характар Друі — гэта „палітыка“. Да таго ж Бранікоўскі паказаў поўнае няведаньне беларускай рэчаіснасьці. Беларускія каталіцкія сьвятары ня мелі патрэбы браць

[84] „Druja nie liczy się wcale, że wysunięciem swojej sprawy narodowościowej przyczynia tyle kłopotów Głównemu Zarządowi Zgromadzenia od dłuższego czasu i Polsce“.

прыклад з Цікоты: нацыянальны рух сярод іх распачаўся і разьвіваўся, калі яшчэ ніхто ня чуў пра Друю і марыянаў. У 1917 г., як падае афіцыйнае выданьне БНР *Усходняя Беларусь,* „на зьезьдзе ў Менску заснаваўся Саюз ксяндзоў-беларусаў, налічваючый каля 200 членаў“[85]. Дый наогул можна сумнявацца, ці прыклад Цікоты і Друі быў варты перайманьня. У лісьце да польскага міністра ўнутраных справаў за 28 кастрычніка 1928 г. Цікота прызнаецца, што марыяне ў Друі „за пяць гадоў не стварылі ніводнай беларускай арганізацыі, ні ценю дзейнасьці, каб умацаваць нацыянальную сьвядомасьць беларускага насельніцтва“.

Бранікоўскі меў таксама свой погляд на працу дзеля Уніі: „Хацеў бы закрануць яшчэ адно пытаньне і даць на яго адказ, менавіта, ці з беларускай выключнасьці Друйскага кляштару мае карысьць справа ўнійная, якая цяпер у стане падрыхтоўкі, а таксама закон (марыянаў). Мне здаецца, што не. Айцец Цікота паклаў столькі сілаў і выдатных здольнасьцяў для абароны так прыдуманага (г. зн. беларускага — *А.Н.*) друйскага асяродка, што калі б ён іх скарыстаў у мэтах чыста царкоўных і законных, то вынікі мусілі б быць больш відавочнымі, чым гэтых пяць братоў у Русікуме. Калі б ягоная шматгадовая праца ішла рука ў руку з (законнымі) дамамі польскімі — пры захаваньні нацыянальнай адметнасьці сябраў беларускага паходжаньня, — яна б сёньня спрычынілася да заснаваньня адной вялікай правінцыі польскай ці польска-беларускай, якая б высунула праграму ўнійнай дзейнасьці, прызначаючы на яе ў першую чаргу друйскіх сяброў, або мела б гэтую мэту прызначаную вышэйшымі ўладамі“.

У канцы Бранікоўскі робіць наступную заўвагу: „Звычайна друйскія айцы спасылаюцца ў абароне свайго адмысловага нацыянальнага статусу на папскі дэкрэт, які аддае ім Друю, у якім сказана «*pro alborussis*». Ці добра яны разумеюць намер (*intencję*) Сьвятога Пасаду?“

Бранікоўскаму быў выразна недаспадобы беларускі характар Друі і ейны аўтаномны статус, г. зн. незалежнасьць ад

[85] А.І. *Усходняя Беларусь,* Менск, Выданьне Народнага Сэкрэтарыяту Міжнародавых Справаў, 1918, с. 6.

польскай марыянскай правінцыі. Як адзін з першых польскіх марыянаў (ён стаў ім у 1911 г.), а ў 1922—27 гг. генэральны вікары ў Польшчы, ён ня мог ня ведаць, што „так прыдуманы друйскі асяродак“ заснаваў не беларус Цікота, а летувіс біскуп Матулевіч, які ў перакананьні многіх быў сьвятым. У сваёй справаздачы Бранікоўскі неяк — можа, падсьвядома — абмовіўся, што Друйскі кляштар прыносіў шмат клопатаў ня толькі марыянскаму закону, але і Польшчы. Выйшла, як у той казцы пра Чырвоны Каптурок, дзе воўк прыкінуўся добрай бабуляй, але ня здолеў схаваць сваіх воўчых зубоў.

Пытаньне ўнійнай працы, узьнятае Бранікоўскім, сталася ўжо тады неактуальным: „вышэйшыя ўлады“ вызначылі іншы плян дзейнасьці для Друі... Але пра гэта далей.

Архібіскупскую сьледчую камісію і Бранікоўскага прызначылі іхнія належныя ўлады ў сувязі са скандалам вакол Бародзіча, каб разгледзець пытаньне „беларускага нацыяналізму“ друйскіх марыянаў, у якім іх вінавацілі палякі. Справядлівасьць вымагала, каб у разглядзе такой далікатнай справы бралі ўдзел прадстаўнікі абодвух бакоў. Тым часам Бранікоўскі і ўсе тры сябры камісіі былі палякамі. Такім чынам, палякі выступалі абвінаваўцамі і судзьдзямі ва ўзьнятай імі справе, і таму ёсьць усе падставы сумнявацца ў аб’ектыўнасьці іхніх высноваў.

Паміж молатам і кавадлам

Бучыс у згаданым лісьце за 6 красавіка 1927 г. ва Ўсходнюю Кангрэгацыю піша, што калі Матулевіч быў біскупам Віленскім, „маючы ў сваёй дыяцэзіі некалькі сот тысячаў беларусаў, ён узяўся за пазнаньне гэтага народу так, што вывучыў беларускую мову і здабыў вялікую любоў беларускага народу“. Далей Бучыс працягвае: „Умацаваны такім глыбейшым знаёмствам, сьветлай памяці наш супэрыёр (г. зн. Матулевіч — *А.Н.*) прыйшоў да перакананьня, што для навяртаньня расейцаў нашыя законьнікі-беларусы могуць быць больш прыдатнай прыладай, чым нашыя браты якой-колечы іншай нацыянальнасьці[86]. Таму, хоць наш закон меў ужо ў Польшчы навіцыят у Расьне, архібіскуп Матулевіч з ласкавага дазволу Сьвятога Пасаду заснаваў у Друі, што ў Віленскай архідыяцэзіі, іншы навіцыят, каб рыхтаваць беларусаў для іхняй адмысловай мэты“ (*ad erudiendos alborussos ad finem eorum specialem*). Ліст сканчаецца наступнымі словамі: „Паколькі на 12 ліпеня г. г. скліканая і мае непазьбежна адбыцца генэральная капітула нашага закону, каб абраць генэральнага супэрыёра,[87] і на гэтай капітуле будуць разглядацца іншыя важныя справы, пытаньне Друі і беларусаў напэўна стане прадметам дыскусіі. Дзеля вялікай важнасьці гэтай справы з усёй пашанаю і паслушэнствам чакаю інструкцыяў ад Сьвятой Усходняй Кангрэгацыі“. Адрасаваны допіс кардыналу Люіджы Сінчэра, сакратару Ўсходняй Кангрэгацыі і старшыні Камісіі *Pro Russia*.

Калі Бучыс складаў гэты ліст, Матулевіча ўжо не было сярод жывых: ён памёр 27 студзеня 1927 г. у Коўне. Яму ня

[86] „Profundiore haec cognitione munitus piae memoriae Superior noster persuasum habuit sodales nostros alborussos fieri posse ad convertendos russos instrumentum aptius quam confratres nostri cuiuscumque aliae nationis“.

[87] Генэральная капітула (capitulum generale) — „агульны зьезд“, які праходзіць раз на шэсьць гадоў, каб абраць генэральнага супэрыёра (кіраўніка) і раду і вырашыць справы, якія датычаць жыцьця і дзейнасьці закону. Генэральны супэрыёр звычайна называецца генэралам.

раз даводзілася супакойваць некаторых польскіх марыянаў, якія з трывогай глядзелі на разьвіцьцё Друі. Аднаму з іх, Уладзімеру Якоўскаму, ён пісаў 19 красавіка 1926 г.: „У пытаньні беларускім прашу не баяцца. Нашыя Польшчы напэўна не зашкодзяць. Яны галоўным чынам рыхтуюцца да місіяў у Расеі, чакаюць толькі зручнай хвіліны. Бог дасьць яе хутчэй, чым спадзяемся. У Польшчы застанецца іх толькі некалькі, каб абслугоўваць парафію і рыхтаваць сілы для Расеі“[88]. У лісьце да іншага польскага марыяніна Казімера Бранікоўскага Матулевіч 11 верасьня 1926 г. пісаў: „Калі ідзе пра Друю, дык справа вельмі далікатная і дражлівая, як Дарагі Айцец слушна заўважае. Ціску лепш не рабіць, а ейную разьвязку пакінуць часу… Я ўпэўнены, што з іхняй дзейнасьці ў Друі ня выйдзе нічога дрэннага. У Расеі, хай толькі дарога адчыніцца, нікому ня будзе бракаваць поля для працы. Яны, як беларусы, напэўна лягчэй змогуць трапіць да праваслаўных беларусаў“[89]. Езуіт У. Флярыды прыводзіць у перакладзе на італьянскую мову ліст Матулевіча да „сваіх беларускіх духоўных сыноў у Друі“ за 19 красавіка 1926 г., у якім гаворыцца: „Што датычыць будучай місіянэрскай дзейнасьці ў Расеі, я думаю пра яе і гавару…

[88] „O kwestję białoruską proszę się nie lękać. Nasi Polsce nie zaszkodzą napewno. Oni raczej szykują się na misje w Rosji, czekają tylko chwili sposobnej. Bóg ją da prędzej niż się spodziewamy. W Polsce zostanie ich może tylko kilku dla obsługi parafii i dla przygotowania sił do Rosji“. (Matulewicz Jerzy. *Listy polskie,* tom I, Księża Marianie, Warszawa, 1987, s. 178).

[89] „Co się tyczy Drui, rzecz bardzo delikatna i drażliwa, jak słusznie Drogi Ojciec zaznacza. Nacisku lepiej nie robić, a rozwiązanie jej zostawić czasowi… Ufam, że z ich pracy w Drui nic złego nie wyjdzie. W Rosji, niech tylko droga się otworzy, pola nie zabraknie do pracy dla wszystkich. Oni, jako Białorusini, z pewnością łatwiej będą mogli trafić do Białorusinów prawosławnych“ (*Op. cit.*, s. 99—100).

Варта прыгадаць, што праз тры гады, у 1929 г., Уладзімер Якоўскі быў сябрам скліканай Ялбжыкоўскім сьледчай камісіі ў справе Бародзіча, а Казімер Бранікоўскі на загад Бучыса ў пачатку 1930 г. праводзіў надзвычайную візытацыю ў Друі (гл. папярэдні разьдзел).

Будзьце спакойныя, адзін дзень вам прыйдзецца быць апосталамі; а тым часам рыхтуйцеся“[90].

На першы погляд падобна, што Матулевіч меў датычна Друі пляны, якіх не разгалошваў. Магчыма, пад Расеяй ён разумеў Савецкі Саюз, як гэта — сьвядома ці несьвядома — рабілі многія на Захадзе. Як бы там ні было, цяжка паверыць, каб гэты чалавек, вядомы сьвятасьцю свайго жыцьця, мог панізіцца да таго, каб глядзець на які-колечы народ як „прыладу“ для дасягненьня сваіх мэтаў.

Ліст Бучыса ў Кангрэгацыю для Ўсходніх Цэркваў (або хутчэй у яе складовую частку, Камісію *Pro Russia*) меў вырашальнае значэньне для будучыні Друйскага кляштару.

Генэральная капітула марыянаў прайшла 12—15 ліпеня 1927 г. у Вялёнах (Vileni) у Латвіі. На ёй Францішка Бучыса абралі генэралам закону на шасьцігадовы тэрмін. У пастановах капітулы выказвалася згода на тое, каб некаторыя марыяне прынялі ўсходні абрад.

Зьмена абраду рымскага (лацінскага) на ўсходні (грэцкі, або бізантыйскі) магла мець толькі адну мэту: працу дзеля ўзьяднаньня праваслаўных і каталікоў у адной Царкве Хрыстовай. Ва ўмовах Беларусі гэтая праца мела асаблівы характар, бо сярод людзей яшчэ жыла памяць пра Ўніяцкую, або Грэка-Каталіцкую, Царкву, зьліквідаваную расейскімі ўладамі ў 1839 г. Шмат якія дзеячы беларускага нацыянальнага адраджэньня падтрымлівалі думку ўзнавіць Унію, хоць яны зазвычай зыходзілі з нацыянальных, а не рэлігійных меркаваньняў. Багата прыхільнікаў мела Унія і ў асяродзьдзі маладых беларускіх каталіцкіх сьвятароў. Сярод іх вызначаўся а. Канстантын Стаповіч, лепш вядомы як паэта Казімер Сваяк. Ён часта выказваў свае развагі на гэтую тэму ў газэце *Крыніца.* Вось некаторыя з іх: „Беларусы пачуліся братамі бяз розьніцы на абрад. А гэта найпершы шаг да Уніі. Думка аднэй Бацькаўшчыны Беларусі спалучае народ целам. Унія злучае душу народа. Няхай жа вольная самабытная Беларусь мацуе свайго духа, лучачы брата праваслаўнага і каталіка ў адзін народ,

[90] U. A. Floridi, „Il Servo di Dio G. Matulaitis e la conversione della Russia“, *La Civiltà Cattolica,* III, Roma, 1957, p. 70.

веры ў Бога адной, Царквы Хрыстовай адной, дзе ўсе роўнымі братамі звацца будуць“[91]. Сваяк у разуменьні рэлігійнай свабоды і прыналежнасьці да супольнасьці Хрыстовае апярэджвае шмат якіх сваіх сучасьнікаў: „Мы павінны ведаць, што рэлігійная супольнасьць злучаецца без прымусу, сілай самое ідэі, або ласкі Духа Сьвятога. Хто не жыве паводле яе наказаў, тым самым знаходзіцца ўжо за межамі духовага грамадзянства. І наадварот, хто нават ня пішацца ў лічбе гэтай супольнасьці, а жывець па добрай волі і справядлівасьці — той належыць душой да Царквы Хрыстовай“[92]. Незадоўга да сьмерці ён піша: „І калі сапраўды фармаваньне рэлігійнага складу душы нашае народнае мае штосьці арыгінальнага, дык гэта будзе ня што другое, як Рэлігійнае Аб’яднаньне ўсходніх і заходніх абрадаў у адным сьветаглядзе <...>. Ня дзіва, што калі цяпер разьлёгся поклік «Незалежная Беларусь» пад зглядам палітычна–сацыяльным, аўтаматычна душы людзей веруючых адгукнуліся і на голас «Рэлігійнае Аб’яднаньне» форм розных культаў нашай зямелькі: аб’яднаньне грэцкіх беларусаў з лацінскімі ў аднэй рэлігійнай сынтэзе: адна вера — розныя яе ўяўленьні. Факт значэньня вялізнага, тым большага, што ня пойме яго палітычна завідны сусед, каторы мае нават нейкі жах перад гэткай ідэяй“[93].

Аднак падзеі пайшлі не зусім тым шляхам, пра які марыў Сваяк. Перашкодаю сталі ня толькі „завідныя суседзі“. Перасьлед рэлігіі бальшавікамі ў 1920-я гг. у Савецкім Саюзе выклікаў рэакцыю пратэсту на Захадзе. Адным з першых выступіў у абарону ахвяраў перасьледу, незалежна ад іхняй рэлігійнай прыналежнасьці, Папа Пій XI, з ініцыятывы якога разгарнулася акцыя дапамогі пацярпелым і галодным. Калі камуністы пачалі канфіскоўваць царкоўную маёмасьць, Папа прапанаваў ім адкупіць яе, каб пасьля вярнуць задарам законнаму ўласьніку, г. зн. Расейскай Праваслаўнай Царкве. Як і варта было чакаць, бальшавікі на прапанову не згадзіліся. Але

---

[91] *Krynica,* No. 2, Vilnia 9.1.1921, s. 2.

[92] *Krynica,* No. 4, Vilnia 23. 1. 1921, s. 1.

[93] K.S. „Tvorčymi śladami“, *Krynica,* No. 34, Vilnia, 9.8.1925, s. 5.

гэты прыклад бескарысьлівай хрысьціянскай салідарнасьці выявіў толькі адзін бок складанага стаўленьня Каталіцкай Царквы да падзеяў у Савецкім Саюзе. Некаторыя царкоўныя дзеячы бачылі ў гэтай сытуацыі нагоду пашырыць уплыў Каталіцкай Царквы на ўсход, углыб Расеі. На іхнюю думку, пасьля хуткага правалу бальшавіцкага рэжыму — а ў гэтым яны не сумняваліся — Расейская Праваслаўная Царква будзе слабая і дэмаралізаваная, і для каталіцкай місіянэрскай дзейнасьці ў Расеі адкрыецца шырокае поле. Гэтыя спадзевы — у найлепшым выпадку іх можна назваць наіўнымі — падзяляў і Матулевіч. У лісьце за 12.10.25 г. да а. Антона Зянкевіча ён пісаў: „І мне нешта шэпча, што трэба нам рыхтавацца да працы ў Расеі; што прыйдзе там час для місіянэраў, а цяпер трэба падрыхтоўваць працаўнікоў“[94].

Бясспрэчным кіраўніком і ідэолягам гэтага духоўнага „паходу на Маскву“ стаў францускі езуіт, рэктар Папскага Ўсходняга Інстытуту ў Рыме Мішэль Дэрбіны (Michel d'Herbigny, 1880—1957). У 1922 г. ён зрабіў вялікае ўражаньне на новаабранага Папу Пія XI, і з той хвіліны справа „навяртаньня“ Расеі сталася галоўнай мэтай дзейнасьці Дэрбіны. У тым часе ўсе ўсходнія справы знаходзіліся ў кампэтэнцыі Кангрэгацыі для Усходніх Цэркваў, дзе Дэрбіны займаў спачатку сьціплае месца дарадцы (*consultore*). У 1925 г. унутры Кангрэгацыі створаная адмысловая Камісія для Расеі (*Commissio pro Russia*). Афіцыйным старшынём камісіі быў сакратар Кангрэгацыі (ад 1927 г. — кардынал Люіджы Сінчэра), але ні ў кога не ўзьнікала сумневу, хто насамрэч кіраваў яе працай, асабліва пасьля таго, як у 1926 г. Дэрбіны стаў біскупам. У 1930 г., 6 красавіка, Папа зрабіў Камісію *Pro Russia* самастойнай установаю, падпарадкаванай непасрэдна яму. Старшынём камісіі стаў Дэрбіны. У яе кампэтэнцыю — яшчэ нават да вылучэньня з Усходняй Кангрэгацыі — уваходзілі ўсе справы, „якія датычаць расейцаў, як тых, што жывуць на роднай зямлі, гэтак і тых, што знаходзяцца на выгнаньні, далёка ад свайго

[94] Matulewicz Jerzy. *Listy polskie,* Księża Marianie, tom III, Warszawa, 1987, s. 168.

дому“[95]. Самая Расея заставалася для камісіі закрытай, таму ейная дзейнасьць засяроджвалася на расейскіх эмігрантах у Заходняй Эўропе, Амэрыцы і Кітаі. Камісія займалася таксама ўсімі справамі ўсходняга абраду ў Заходняй Беларусі і Ўкраіне (за выняткам Галіччыны), што знаходзіліся ў межах Польскай дзяржавы. Відаць, жыхароў гэтых земляў таксама ўважалі за „истинно русских“. Адно не зусім заразумела, у якую катэгорыю іх залічалі: тых, што жывуць на роднай зямлі, ці выгнанцаў... Улетку 1929 г. расейскі каталіцкі сьвятар Віктар Рыхтар, які жыў у Францыі, наведаў Польшчу, каб „*познакомиться с жизнью русских католиков, населяющих восточную часть этой страны, на границах ея с Россией*“. У сваім артыкуле ў расейскім каталіцкім часопісе *Благовестъ* ён піша пра такія „истинно русские“ ўсходне-каталіцкія асяродкі, як Альбэртын, Ільля, Пінск, Бабровічы, Альпень, Далятычы і інш.[96]

Рэдактар польскай газэты *Kurier Wileński* Казімер Акуліч (падпісваўся псэўданімам Testis) так ацаніў дзейнасьць Камісіі *Pro Russia* на заходнебеларускіх землях: „...тое, як вядзецца акцыя ўсходняга абраду ў Польшчы, толькі ўзмацняе нашае перакананьне ў ейным прарасейскім кірунку. У аснове гэтай акцыі ляжыць тэзіс пра культурна-палітычнае адзінства ўкраінцаў і беларусаў з Расеяй. Гэтая акцыя мае ў дадзеную хвіліну доступ толькі да народнасьці ўкраінскай і беларускай, што жыве ў польскай дзяржаве. Навяртаючы іх на ўсходні абрад пры дапамозе людзей з «расейскімі перакананьнямі», яна скіраваная на ўтварэньне асяродкаў для будучага пранікненьня ўглыб Расеі. Зразумела, што ў такім выпадку гэтыя асяродкі павінны дапасавацца культурна і псыхалягічна для гэтых будучых задачаў, г. зн. мець расейскі дух“[97].

18 сакавіка 1932 г. кардынал Аўгуст Глёнд ад імя польскага эпіскапату даслаў у Ватыкан мэмарыял пра стан унійнай

---

[95] „quae ad Russos pertinent, sive ad eos qui in patrio solo degunt, sive ad eos, qui extorres procul domus versantur“. *Acta Apostolicae Sedis,* XXII–4, 7.4.1930, p. 153.

[96] Рихтер Виктор. „Русско-католическое движение в Польше“, *Благовестъ,* №1, Париж, 1930, с. 137—153.

[97] *Kurier Wileński,* No. 33, Wilno, 11.2.1931.

дзейнасьці ў Польшчы. У ім закранался пытаньне залежнасьці гэтай дзейнасьці ад Камісіі *Pro Russia*: „Было б зразумела, калі б гэтая Папская Камісія <...> займалася ў Польшчы расейскімі эмігрантамі, але нельга зразумець, чаму яна павінна кіраваць унійнай дзейнасьцю сярод украінцаў і беларусаў у Польшчы, якія ня маюць нічога супольнага з Расеяй“[98]. Дэрбіны ў сваім адказе, які перaслаў Глёнду кардынал Эўджэніё Пачэльлі 24 траўня 1932 г., не даючы адказу на папрок польскага эпіскапату, спрабуе скіраваць пытаньне ў іншы бок. Ён тлумачыць, што назва „Камісія для Расеі“ азначае ў сапраўднасьці „Камісія для далучэньня Расеі да Царквы (*Pro Russia Ecclesiae unienda*)“, і „у дадзеных абставінах зусім натуральна, што яна (г. зн. Камісія — *А.Н.*) мае свае асяродкі і часткова праводзіць сваю дзейнасьць па-за межамі Расеі, як у Польшчы ці ў Эстоніі, Манчжурыі і г. д.“.

Найважнейшым такім асяродкам быў заснаваны ў канцы 1924 г. кляштар айцоў езуітаў у Альбэртыне каля Слоніма, або, згодна з надпісам на пячатцы, „*Восточная Миссія о.о. Іезуитовъ. Альбертинъ*“. Надпіс шмат гаворыць пра характар і кірунак дзейнасьці гэтай установы. Беларусы паставіліся да Альбэртыну даволі насьцярожана. Праз нейкі час альбэртынскія айцы зразумелі, што да беларусаў трэба зьвяртацца на іхнай роднай мове, але было ўжо запозна: шмат хто з беларусаў страціў да іх давер. Адзін альбэртынскі езуіт, беларус Антон Дамброўскі, пісаў 7 траўня 1931 г. у Амэрыку а. Яну Тарасэвічу: „Датычна да нашае беларускае працы, мала тымчасам мы можам зрабіць дзеля недастачы айцоў беларусаў. Я заняты цалкам як магістр навіцыяту, другі беларус а. Неманцэвіч канчае (ці лепш кажучы паўтарае) езуіцкія навукі; а болей няма. Навучыўся добра па-беларуску а. Высакінскі, але ён мае 12 вёсак абслужыць як місыянэр. На жаль да навіцыяту ўступае найменш з усіх народнасьцяў — беларусаў. Маім лятуценьнем — гэта заснаваньне беларускае каталіцкае гімназіі з добрым і танным інтэрнатам. Тагды толькі можна адрадзіць

[98] „non si vuol capire, che essa abbia a dirigere il lavoro unionistico tra gli ucraini e bianco-russi in Polonia, che non hanno niente da fare colla Russia“.

паступова ўвесь народ беларускі. Зрэштай гэта наша езуіцкая праца. Але калі гэта зьдзейсьніцца? Ня менш як за 20 гадоў. Трэба сабе ўзгадаваць маладое манашае пакаленьне і то з пакончаным дзяржаўным унівэрсытэтам. Але езуіты маюць час. Мы не жывем адным годам, ані дзеля аднаго пакаленьня. Раз узяўшыся за працу, мы яе пастараемся давесьці да канца. У Богу надзея“[99].

Згаданы ў лісьце а. Маркел Высакінскі быў палякам, які навучыўся размаўляць па-беларуску, каб весьці пастырскую працу сярод мясцовага насельніцтва на іхняй роднай мове. Яшчэ раней іншы польскі езуіт, а. Эдуард Войтчак, у адказе на апытальнік Місійнага гуртка студэнтаў Пінскай духоўнай сэмінарыі, на якой мове трэба весьці ўнійную працу сярод беларусаў, коратка адказаў 24 красавіка 1930 г.: „Беларуская мова неабходная і яе дастаткова. Расейская мова карысная, калі нехта хоча крыху пазнаёміцца з праваслаўнай багаслоўскай літаратурай; беларускай багаслоўскай літаратуры амаль няма“.

У канцы 1931 г. вярнуўся ў Альбэртын а. Антон Неманцэвіч, які побач з пастырскай працай у Сынкавіцкай парафіі пачаў выдаваць у 1932 г. часопіс *Да злучэньня*. Польскія ўлады зачынілі яго ў 1937 г. На пачатку 1938 г. Неманцэвіч заснаваў новы часопіс, *Злучэньне,* у якім, дарэчы, супрацоўнічаў іншы былы альбэртынскі малады беларус-езуіт, Вінцэнт Адамовіч. Варта прыгадаць, што падчас вайны мітрапаліт Андрэй Шаптыцкі прызначыў а. Неманцэвіча беларускім грэка-каталіцкім экзархам. Немцы арыштавалі а. Неманцэвіча, і ён памёр у турэмным шпіталі ў Менску на пачатку 1943 г.

Вельмі магчыма, што айцы езуіты прыехалі ў Альбэртын з памылковымі ўяўленьнямі пра краіну і народ, які там жыве. Пазнаёміўшыся з мясцовымі абставінамі, яны зьмянілі думку. Альбэртынскія езуіты кіраваліся не палітычнымі меркаваньнямі, а пастырскімі. За гэта яны мелі прыкрасьці ад польскіх уладаў і нацыяналістычнай прэсы. Аднак ім не маглі нічога зрабіць, бо ў сумнавядомым артыкуле XIX канкардату гавары-

[99] Арыгінал ліста ў Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане.

лася пра забарону ўжываць іншую мову, апрача польскай, толькі ў лацінскім абрадзе, а пра ўсходні абрад там не было згадкі. Мусіць, Ялбжыкоўскі не хацеў усходняга абраду ў сваёй дыяцэзіі ў тым ліку і з гэтых прычынаў, бо, адрозна ад „лаціньнікаў“, ён ня мог забараніць „усходнікам“ карыстацца беларускай моваю.

Пры нагодзе варта згадаць езуітаў у Пінску, пра якіх а. Абрантовіч пісаў Цікоту 16 траўня 1928 г.: „Піша мне СК (Скірмунт Канстанцыя — *А.Н.*) з Пінску, што езуіты тамтэйшыя бяруць ад яе *Хрысьціянскую Думку* для сваіх клерыкаў (а маюць іх 65), хаця некаторых, а бп. Зыгмунт (Лазінскі — *А.Н.*) сваім не пазваляе. Казаў мне Ясь Васілеўскі (рэктар Пінскай сэмінарыі — *А.Н.*), што прысылаюць 3 экз., але яны ў яго і астаюцца“.

Адрозна ад альбэртынскіх езуітаў, многія ўніяцкія сьвятары з праваслаўных вялі сваю працу на расейскай мове. Айцец Васіль Гапановіч, паходжаньнем беларус, у адказ на апытальнік пінскага Місійнага таварыства ў справе мовы, пісаў у красавіку 1930 г. з Зэльвянаў каля Беластока: „*В Зельвянах все население русское, но говорит на местном наречии, представляющем смесь русского и белорусского. Слушает и понимает очень хорошо проповеди на языке русском*“.

Яшчэ ў 1921 г. а. Адам Станкевіч пісаў пра каталіцкага ўсходняга сьвятара расейца Трахіма Сямяцкага, які працаваў у Бельскім павеце, карыстаючыся выключна расейскай мовай: „Так пастаўленая справа Уніі ніколі на Беларусі не прымецца і ніколі не разаўецца, а каб і разьвілася, дык беларускаму народу ўсё роўна была б чужой і варожай“[100]. Гэтыя словы сталіся прарочымі што да дзейнасьці Камісіі *Pro Russia*. Рэч у тым, што яна ня мела на мэце дабра беларусам: іх хутчэй выкарыстоўвалі як прыладу для іншай мэты. Сьвядомыя беларусы прынцыпова не маглі яе прыняць, а несьвядомым было ўсё адно, хто іх русыфікуе.

Для палякаў Унія выглядала аднолькава непрымальнай як у беларускай форме, так і ў той, якую прапаноўвала Камісія

[100] *Kryniса,* No. 9, Vilnia, 5.3.1921, s. 2.

Pro Russia. Пра гэта выразна сказаў Станіслаў Мацкевіч, рэдактар польскай кансэрватыўнай віленскай газэты *Słowo*: „Здаецца, што сярод тых, хто кіруе (унійнай) дзейнасьцю на нашай тэрыторыі, існуе некаторае рознагалосьсе, карыстацца больш мовай расейскай ці беларускай. З пункту гледжаньня польскіх інтарэсаў (*polskiej racji stanu*) гэта ня мае амаль ніякага значэньня. Заўсёды будзе шкодна. Калі расейская мова — то будзем мець зусім не патрэбную і шкодную русыфікатарскую арганізацыю на нашых межах. Калі беларуская, то гэты ўсходні абрад станецца арганізацыяй беларускага сэпаратызму, нечым падобным да народнай царквы. Прыклад грэка–каталіцкага абраду ў Галіччыне шмат гаворыць“[101].

Газэта *Słowo* фінансава залежала ад Віленскага земскага банку. Дырэктар банку Аляксандар Мэйштовіч у сваім часе ачольваў Кіраўнічую камісію Сярэдняй Літвы, якая ставіла сабе на мэце далучыць Віленшчыну („Сярэднюю Літву“) да Польшчы. У сярэдзіне 1920-х гг., калі пачаўся наступ на Грамаду і ўсё беларускае, ён займаў пасаду міністра юстыцыі ў польскім урадзе. Сын Аляксандра, сьвятар Валерыян Мэйштовіч, у 1926—28 гг. быў сакратаром Ялбжыкоўскага. Таму ягоныя думкі пра ўнійную дзейнасьць уяўляюць пэўную цікавасьць. У артыкуле *Sprawy Unii Kościelnej* (Справы царкоўнай уніі) ён зазначае, што ня будзе закранаць „найбольш плённага шляху да здабываньня праваслаўных для царкоўнай еднасьці, менавіта таго, якім ідуць каталіцкія сьвятары лацінскага абраду, прымаючы праваслаўных да лацінскай каталіцкай Царквы“. Калі ж ужо неабходна мець і ўсходні абрад, дык, пытаецца Мэйштовіч, „ці сапраўды трэба сьвятару (каталіцкаму — *А.Н.*), які ідзе ў хаты, нават праваслаўныя, на Слонімшчыне ці Случчыне, мова іншая, як польская, з нашым мясцовым адценьнем, і вопратка іншая, як сутана (г. зн. вопратка лацінскага ксяндза — *А.Н.*)? Адказ на гэтае пытаньне можа мець істотнае значэньне для Каталіцкай Царквы і Польшчы“[102].

Некаторыя польскія каталіцкія сьвятары, перакананыя ў вышэйшасьці лацінскага абраду, ставіліся да Уніі і ўсходняга

[101] *Słowo,* No. 168, Wilno, 25.7.1931.
[102] *Słowo,* No. 186, Wilno, 15.8.1930.

абраду ня столькі варожа, як з паблажлівай усьмешкай. Косаўскі дэкан Фэлікс Драздоўскі пісаў а. Уладзіславу Талочку 18 сьнежня 1926 г.: „Кажаш, Уладак, што Унія — гэта стопрацэнтны каталіцызм. Ці ж я гэтаму пярэчу? Так яно і ёсьць. Нашая пачцівая плотка ёсьць стопрацэнтнай рыбай, але я ўпэўнены, што на Куцьцю хочаш лепш мець на стале судака, чым косьці і восьці плоткі <...>. Хай жа і мне будзе дазволена выбраць судака, хоць гэта зусім не перашкаджае мне верыць Венскім і Парыскім іхтыёлягам, што, не вывучыўшы плоткі, нашыя веды пра рыбы будуць няпоўнымі. Дзе ў вадзе водзяцца толькі ракі і жабы, там і плотка ў вялікай пашане“.

Вялікі апостал народаў сьвяты Павал пісаў: „Праўду кажу, не маню, сьведчыць мне сумленьне маё ў Духу Сьвятым, што ў сэрцы маім маю вялікі сум і боль няспынны. Я жадаў бы лепш сам быць адлучаным ад Хрыста за братоў маіх, родных целам ізраільцянаў“ *(Рым. 9:1–4)*. Падобныя словы пра свой народ маглі б сказаць і беларускія сьвятары-адраджэнцы — Канстантын Стаповіч (паэта Казімер Сваяк), Адам Станкевіч, Язэп Германовіч (паэта Вінцук Адважны), Уладзіслаў (Уладзімер) Талочка і іншыя. Для іх Унія была ня толькі справаю таго ці іншага абраду, хоць абрадавае пытаньне мела сваю важнасьць, але і жыцьцёвай патрэбай, каб ацаліць раны душы беларускага народу, узнавіць ягоную еднасьць ня толькі вонкавую, палітычную, але і нутраную, духоўную. У гэтым яны не маглі знайсьці разуменьня, а тым больш спагады і дапамогі ані ў Папскай Камісіі *Pro Russia*, ані ў польскіх сьвецкіх і духоўных уладаў. Калі ідзе пра камісію, дык даволі сумнеўна, ці наогул яна прызнавала існаваньне беларусаў як асобнай нацыі. З іншага боку, польскія ўлады імкнуліся пашырыць і ўмацаваць польскасьць на „крэсах“ за кошт беларускага насельніцтва і перашкодзіць усялякім праявам беларускага нацыянальнага і рэлігійнага адраджэньня.

Харбін, Харбін...

Як ужо згадвалася, у ліпені 1927 г. новым генэралам марыянаў стаў летувіс Францішак Бучыс (1872—1951) — блізкі супрацоўнік Матулевіча і ягоны калега са школьных гадоў. Аднак, адрозна ад Матулевіча, які меў шырокі пастырскі досьвед, Бучыс быў перадусім навукоўцам. Ад 1902 да 1916 гг. ён займаў пасаду прафэсара фундамэнтальнага багаслоўя, а ад 1912 г. — інспэктара (віцэ-рэктара) Пецярбургскай рыма-каталіцкай духоўнай акадэміі. 1917—21 гг. ён правёў у ЗША сярод летувіскай дыяспары. Вярнуўшыся ў незалежную Летуву, стаў прафэсарам, дэканам і нарэшце рэктарам Летувіскага нацыянальнага ўнівэрсытэту ў Коўне. Жыўшы доўгі час у Пецярбургу, Бучыс захапіўся ідэяй „навяртаньня“ Расеі. Гэтая думка не пакідала яго праз усё жыцьцё[103]. Калі паўстала Камісія *Pro Russia*, Бучыс адчуў у ейным кіраўніку свайго аднадумца, а Дэрбіны займеў паслухмянага памочніка.

Бучыс так ніколі і не ўсьвядоміў, што беларусы — гэта асобная нацыя. Дарадца польскай амбасады ў Ватыкане Станіслаў Янікоўскі ў гутарцы з Бучысам 3 сьнежня 1930 г. зьвярнуў увагу на тое, што назва „Камісія для Расеі“ не зусім адпаведная, бо гэтая камісія займалася справамі ня толькі расейцаў, але таксама беларусаў, украінцаў і іншых. Бучыс у адказ

[103] Ужо біскупам у лісьце да біскупа Падляскага Гэнрыка Пшазьдзецкага ад 14 лістапада 1930 г. Бучыс піша: „Хоць Літва была пад расейскім ярмом 130 гадоў, і хоць на працягу гэтага часу яна зазнала шмат болю, я, аднак, прымаю на сябе ўсе абавязкі расейскага патрыёта <...>. Я сам доўга быў за мяжою, і таму сумяшчэньне патрыятызму прыроднага і набытага стала перад маім сумленьнем як пытаньне маральнае. Гэтае пытаньне стаіць таксама перад місіянэрамі, якія едуць у чужыя краіны не як супрацоўнікі захопнікаў, але як вестуны «вангельля Хрыстовага. Такім быў сьв. Аўгустын у Англіі, сьв. Баніфацы ў Нямеччыне, сьв. Войцех у Прусіі, сьв. Гэнрык у Фінляндыі і вельмі шмат іншых. Дзякуючы таму, што гэтыя вялікія людзі добра адчулі, а можа і зразумелі свае абавязкі датычна народу, якому яны абвяшчалі Хрыста, гісторыкі гэтага народу залічылі іх да ліку ягоных найбольш карысных патрыятычных дзеячоў, хоць паводле нараджэньня яны да яго не належалі“.

заўважыў, што „беларусы і маларусы таксама расейцы. Гэта прызнавалі раней імпэратары (расейскія — *А.Н.*) у пераліку сваіх тытулаў“[104].

Друйскія марыяне наўрад ці ведалі пра погляды і намеры свайго новага генэрала, калі пачалі думаць пра працу ва ўсходнім абрадзе. Неўзабаве пасьля марыянскай генэральнай капітулы ў Вялёнах (гл. вышэй) айцец Цікота ў складзе беларускай групы ўзяў удзел у пятым Унійным кангрэсе ў Велеградзе 20—24 ліпеня 1927 г. У групу таксама ўваходзілі сьвятары Антон Леваш, Францішак Чарняўскі, Язэп Рэшаць — усе тры былыя студэнты Папскага Ўсходняга інстытуту ў Рыме, і два сьвецкія беларусы: Адольф Клімовіч і Францішак Грышкевіч. У жніўні а. Абрантовіч скончыў свой навіцыят і склаў законныя шлюбы. На ягонае месца распачаў навіцыят а. Францішак Чарняўскі, у якога праз ягоную беларускасьць паўстаў канфлікт з Ялбжыкоўскім.

25 кастрычніка 1927 г. марыянская генэральная рада на паседжаньні ў Рызе, на якім прысутнічаў а. Цікота, пастанавіла: „Трэба пры магчымасьці як найхутчэй распачаць працу ва ўсходнім абрадзе. Два або тры сьвятары Друйскага дому павінны перайсьці на ўсходні абрад (*Duo aut tres sacerdotes domus Drujensis debent transire in ritum orientalem*). Перад пераходам яны павінны атрымаць дазвол генэральнага супэрыёра і, праз пасярэдніцтва Віленскага архібіскупа, згоду Апостальскага Пасаду“.

У Друі ў тым часе было ўжо сем сьвятароў. Згодна з вышэйпрыведзенай пастановай генэральнай рады, трох з іх вырашылі прызначыць для ўнійнай працы ва ўсходнім абрадзе. У лісьце бяз даты да Бучыса (ён атрымаў яго 13 сьнежня 1927 г.), падпісаным Цікотам, Абрантовічам, Германовічам і Чарняўскім, падаваліся два магчымыя варыянты:

1. Цікота, Чарняўскі (пасьля сканчэньня навіцыяту) і нехта іншы са сьвятароў;

2. Абрантовіч, Германовіч і Чарняўскі.

[104] „...les blanc russes et les petits russes sont pourtant russes. Les empereurs d’autre-fois le reconnaissaient dans la nomenclature de leurs titres“.

Бучыс ухваліў другі варыянт. Аднак ня ўсе былі аднолькава перакананыя, што прыйшоў час пачынаць унійную працу. Галоўную перашкоду яны бачылі ў варожым стаўленьні да ўсходняга абраду з боку польскіх уладаў, духавенства і грамадзтва. Таму Абрантовіч раіў не сьпяшацца і нічога не пачынаць без выразнага загаду Апостальскага Пасаду. Іншыя айцы, аднак, уважалі, што нельга адкладаць справу, бо, як пісалі яны ў лісьце, „гісторыя сьведчыць, што ў нашай краіне ніколі ня будзе бяз цяжкасьцяў; тым ня менш, нягледзячы на цяжкасьці, айцы езуіты ў Альбэртыне каля Слоніма не без карысьці працуюць ва ўсходнім абрадзе“[105].

З тону ліста вынікае, што друйскія марыяне рыхтаваліся да працы ў Беларусі. Яны, відаць, таксама раіліся з іншымі сьвятарамі. Айцец Уладзіслаў Талочка пісаў Цікоту 20 сьнежня 1927 г.: „Вельмі высока цаню вашага а. Генэрала, але ці справа ўсходняга абраду была ў полі ягоных зацікаўленьняў? У прыватнасьці, ці ён займаўся гэтым прафэсійна? *Трэба добра пачаць* (падкрэсьлена Талочкам — *А. Н.*). Адразу на вас зьвернуць позірк вашыя ворагі і прыяцелі... Гэта будзе гістарычная хвіліна. Лепш нават рызыкаваць (вядома, высакародна) як псаваць. — Айцец Сьліпый, рэктар са Львова, калі са мною зьведваў праваслаўныя цэрквы, усюды жагнаўся і рабіў паклоны па-ўсходняму ў прысутнасьці папоў, манахаў і манашак. Я чуў ад яго, што Кір Андрэй (Шаптыцкі — *А.Н.*) нават Сэрафіма Сароўскага ўважае за сьвятога <...>. Ёсьць *цэлы* шэраг сьвятых і пакутнікаў, мужчынаў і жанчынаў, якіх шануе, і то вельмі сардэчна, наш праваслаўны народ на Беларусі... Ці іх усіх трэба выкінуць, ці пакінуць? А як яны сустрэнуцца ў *адной* царкве і на *адной* сьцяне, напр., са сьв. Язафатам? А тым часам запушчайце паволі бароды. І пра вопратку думайце. Нашая сутана з капою гузікаў такая нявыгадная, калі ідзе пра тое, каб схаваць жывот, выдаецца не бяз слушнасьці сьмешнаю для праваслаўных, якія прывыклі амаль ад нараджэньня да *шырокай* кашулі, шырокіх портак і г. д. Пра-

[105] „Testante enim historia, difficultates in nostra regione numquam esse abfuturas et quidem, non obstantibus difficultatibus, patres Iesuitae in Albertyn ad Słonim, non sine profectu, in ritu orientali laborare“.

думайце ўсю справу *durch und durch* (усьцяж і ўсьцяж, г. зн. дакладна — *А.Н.*)“.

Аднак думаць не давялося: 21 сьнежня Абрантовіча выклікалі ў Папскую нунцыятуру ў Варшаве, дзе 23 сьнежня яму прапанавалі ўзначаліць „ардынарыят“ усходняга абраду для расейцаў у Кітаі з цэнтрам у Харбіне. „Ардынарыят“ азначае прыблізна тое самае, што епархія, і на чале яго звычайна стаіць біскуп. У тым часе ў Кітаі жыло вельмі шмат расейцаў. У адным Харбіне на паўмільёна жыхароў іх налічвалася больш як сто тысячаў. Расейская Праваслаўная Зарубежная царква мела там аднаго архібіскупа, двух біскупаў і больш як 250 сьвятароў. Такі вялікі расейскі асяродак у свабодным сьвеце (а Кітай тады быў яшчэ свабодным) ня мог не прыцягнуць увагі Папскай Камісіі *Pro Russia*, ва ўлоньні якой і нарадзілася думка заснаваць расейскую каталіцкую епархію, тады адзіную ў сьвеце. Безумоўна, на чале епархіі мусіў стаяць чалавек, якога б расейцы прызналі за свайго. Відаць, у Рыме палічылі Абрантовіча найбольш адпавеным кандыдатам на гэтую пасаду. Праз некалькі гадоў адзін расейскі каталіцкі сьвятар пісаў пра яго: „... *о. Архимандрит Фавиан Абрантович... большой друг России, наш сородич по крови (о. Фавиан — белорусс), знаток русской культуры и, что самое главное, русской души*“[106].

Як відаць з ліста Абрантовіча да Бучыса ад 7 студзеня 1928 г., першы раз ён атрымаў прапанову ехаць у Харбін на пачатку 1926 г., яшчэ у Пінску. Адной з умоваў быў пераход на ўсходні абрад. Узгадаваны ў рымскім абрадзе, Абрантовіч ня меў ахвоты яго мяняць. Таму тады ён згадзіўся на зьмену абраду ўмоўна, на час выкананьня сваіх абавязкаў (*durante munere tantum*). У лісьце да Бучыса ён піша: „Першы раз (у Пінску) я прыняў гэты крыж з захаваньнем за сабою права вярнуцца да лацінскага абраду (*Prima vice [in Pinsk] accepi hanc crucem cum reservatione mihi iuris revertendi ad ritum latinum*)“. Дый наогул ён, відаць, ня вельмі жадаў ехаць у Манчжурыю. Магчыма, гэта таксама паўплывала на ягонае канчатковае рашэньне ўступіць у Друю. Можа, яму б удалося схавацца, каб не вы-

[106] Д. Колпинский. „В Китае“, *Китеж,* №4—8, Варшава, 1929, с. 58.

шэйзгаданы ліст Бучыса да Ўсходняй Кангрэгацыі, у якім той пісаў пра беларусаў як пра найлепшую прыладу для „навяртаньня“ расейцаў. Крыху больш як праз месяц, 27 траўня 1927 г., Бучыс атрымаў сакрэтны апытальнік наконт Абрантовіча, „якога прапануюць кандыдатам на годнасьць пралата для расейцаў бізантыйскага абраду ў Харбіне, за межамі Польшчы“[107]. Фраза „за межамі Польшчы“ гучыць дзіўна, калі ўлічыць, дзе знаходзіцца Польшча, а дзе Харбін. Відаць, камусьці было вельмі істотна, каб Абрантовіч ніколі не займаў вышэйшай царкоўнай годнасьці ў Польскай дзяржаве. Бучыс у лісьце да Абрантовіча ад 18 красавіка 1929 г., калі той ужо знаходзіўся ў Харбіне, піша: „Дарагі Айцец не разумее, нашто яго паслалі ў Харбін. Іншыя не разумеюць, чаму архібіскуп Карэвіч і а. Мажонас, абодва марыяне, ствараюць усходнюю ерархію ў Летуве[108]. Ёсьць нават такія, што жадаюць няўдачы як Харбіну, так і Коўну. Да ліку незадаволеных, як мне здаецца, належыць адзін з тых, хто хацеў паслаць Найдаражэйшага Айца як мага далей ад Друі і толькі дзеля таго падтрымаў Вашую кандыдатуру <…>. Ня я быў аўтарам праектаў Харбінскага і Ковенскага, але і не супраціўляўся <…>. Я даў сваю згоду, бо ёсьць рацыя ў гэтым мерапрыемстве, хоць ня маю права гэтай рацыі казаць“.

Так адказаў Бучыс на ліст Абрантовіча ад 3 красавіка 1929 г., у якім той пісаў: „Дзіўныя сапраўды людзі <…> паслалі, самі ня ведаючы, што тут ёсьць <…>, грошай, ані інструкцыяў ня далі, не акрэсьлілі максымальных і мінімальных межаў, у лістах не перасьцераглі <…>, кажуць існаваць у самай бязглуздай сытуацыі, на крэдыт ужо 4-ты месяц <…>“ Далей ён працягвае: „Прызнаюся, мяне мала абыходзіць, нашто мяне паслалі ў Харбін… *Quo ibo a spiritu Dei et quo a facie ipsius fugiam!!…*“ (куды пайду ад Духа Божага і куды ўцяку ад Яго-

[107] „che é proposto quale candidato alla Prelatura dei Russi di rito bizantino in Harbin, fuori della Polonia“.

[108] Сапраўды, марыяне ў Летуве ў 1920-я гады намагаліся стварыць усходні асяродак дзеля „навяртаньня“ Расеі. Іхнія намаганьні засталіся бяз выніку. Уладыслаў Мажонас („иеромонах Владимир“) ад 1934 да 1938 г. быў у Харбіне.

нага аблічча)[109]. Зрэшты, Абрантовіч добра разумеў, чаму ён трапіў край сьвету і ня меў патрэбы ў Бучысавых „рацыях“. Таму пры канцы ліста ён робіць такія высновы на трох мовах: „*Где есть люди есть и людоедство... Это «coté humain» de l'Église* (людзкі бок Царквы). *И ничего не поделать, но Boh Baćka!*“

Бучыс замоўчвае прозьвішча таго, хто падтрымаў кандыдатуру Абрантовіча, і можна толькі рабіць здагадкі наконт гэтай асобы. Цікота ў лісьце да Абрантовіча ад 29 ліпеня 1928 г. піша, што Ялбжыкоўскі сказаў яму: „Ofiarujcie się dla nawrócenia Rosji (ахвяруйце сябе для навяртаньня Расеі)“. Найбольш верагодна, ён і падтрымаў кандыдатуру Абрантовіча і такім чынам забіў адным стрэлам двух зайцоў: аслабіў Друю і пазбыўся аднаго з найбольш выдатных прадстаўнікоў беларускага каталіцкага духавенства.

Пра тое, хто высунуў кандыдатуру Абрантовіча ў Пінску ў 1926 г., можна таксама толькі здагадвацца. Пасьля таго, як рэктарам сэмінарыі стаў вядомы сваімі „эндэцкімі“ поглядамі паляк Вітаўт Івіцкі, склалася даволі няёмкая сытуацыя. Усе разумелі, што прызначэньню Абрантовіча на гэтую адказную пасаду перашкодзіла толькі ягоная беларуская нацыянальнасьць. Магчыма нехта, каб знайсьці выйсьце з прыкрага становішча, шапнуў, каму трэба, што лепшага за Абрантовіча кандыдата ў Харбін Камісія *Pro Russia* ня знойдзе. Абрантовіч сам адчуваў, што ў Пінску яму не было месца. Цікава, калі ён канчаткова наважыўся ўступіць у Друйскі кляштар: перад тым, як атрымаў першую прапанову ехаць у Харбін, ці пасьля. Зрэшты, так ці інакш, вынік атрымаўся той самы.

Прызначэньне Абрантовіча ў Харбін было вялікім ударам для Друі. Цікота пісаў Бучысу 7 студзеня 1928 г.: „Што датычыць Ф. Абрантовіча, пакідаем усю справу Богу і Дарагому Айцу. Гэтая справа вельмі балючая для нашага кляштару і для Царквы ў нашых мясьцінах. Нас так мала, і ад нас яшчэ адбіраюць (*Tam pauci sumus et adhuc orbamur*)“.

---

[109] Гл. Пс. 139:7 (паводле Вульгаты): „Quo ibo a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam?“

3 студзеня 1928 г. пакінуў Друю а. Францішак Чарняўскі. Ён пасьля казаў, што не хацеў, каб і яго аднаго дня паслалі ў Харбін. У згаданым лісьце да Бучыса Цікота піша пра Чарняўскага: „Чарняўскі добраахвотна пакінуў навіцыят. Законнае жыцьцё яму было вельмі цяжкім. У яго няма духу пабожнасьці, паслушэнства і сьціпласьці; ён мае нахіл да сьвецкага жыцьця і бывае неасьцярожны ў размовах з жанчынамі“. Некалькі тыдняў раней, калі Чарняўскага рыхтавалі да адказнай працы ва ўсходнім абрадзе, ніхто не заўважаў у ім ніякіх асаблівых заганаў: яны выявіліся раптам, як толькі ён пакінуў кляштар...

Такім чынам, з трох кандыдатаў на працу ва ўсходнім абрадзе Друя страціла двух. Застаўся а. Язэп Германовіч, але пачынаць самому працу яму было не па сілах. Цікота пісаў Бучысу: „Застаецца нам рыхтавацца да гэтай працы ў будучыні, пакінуўшы Богу Найлепшаму і Найвышэйшаму, калі Ён захоча сярод нас паклікаць да жніва іншых працаўнікоў“[110]. Іншымі словамі, справа ўсходняга абраду адкладалася на нявызначаны час.

Бучыс адрэагаваў зусім іначай. У лісьце ад 14 студзеня 1928 г. да Абрантовіча ён піша: „Я праняты вялікай радасьцю ад Твайго ўзвышэньня да біскупства і віншую (*Maximo gaudio afficior propter elevationem Tuam ad episcopatum et congratulor*) <...>. Друйскі кляштар пацерпіць у найбліжэйшым часе вельмі значную шкоду, якую аднак трэба прыняць з радасьцю, і (якая) пасьля некаторага часу прынясе гэтаму кляштару большую карысьць, і будзе радасьць большая за смутак“.

Язэп Германовіч не зьбіраўся пакідаць думкі працаваць дзеля аднаўленьня Уніі ў Беларусі, хоць у зьмененых абставінах яна мусіла прыняць іншы выгляд. Ён напісаў 7 студзеня Бучысу ліст па-беларуску, дзе між іншым кажа: „Я дужа дзякую за выбар і мяне да працы місыйнай усходняй. Але посьле адарваньня ксяндза Абрантовіча ад нашага краю і посьле выступленьня кс. Чарняўскага, да гэтай працы на Беларусі астаюся адзін я. Маю ў Богу надзею, што, добра прыгатаваўшыся, ня буду ў гэтым дзеле бескарысным. Гэта прыгатаваньне ра-

[110] „Restat ergo, ut nos at hunc laborem in futuro aggrediendum se preparemus, Deo O. M. relinquendo, quando ceteros nostrum ad messem suam vocare vellet“.

зумею так: належала б выслаць мяне на Ўсходні Інстытут у Рым. Там, мне здаецца, я мог бы і сам вучыцца і пісаць у роднай мове, падгатаўляючы для другіх і для сябе хоць малую частку самага неабходнага літаратурнага матар’ялу. Ужо і цяпер езуіты і іншыя дамагаюцца элемэнтарных падручнікаў рэлігійнага зьместу, ды ў беларускай мове няма блізу анічога. Калі наш беларускі дом возьме ўдзел у працы ўнійнай, а я думаю, што павінен, дык толькі пасылаючы мяне <...> можна было б да гэтай мэты крыху прыблізіцца. Бо ксяндза Цікоту выслаць з Друі ня можна, а іншых адпаведнейшых кандыдатаў цяпер няма. Да пісаньня, паводле суду людзей кампэтэнтных, я маю здольнасьці. Думаю, што разьвіваючыся далей, я мог бы быць карысным для Касьцёла. Калі б Бог дазволіў, па загаду старэйшых, прыгатаваўшыся належна, я жадаў бы стаць і да чыннай місыйнай працы“.

Прапанова Германовіча засталася без адказу. Затое, калі наблізіўся час ад’яжджаць Абрантовічу, Бучыс вырашыў, што ён не павінен ехаць без супрацоўніка. Няцяжка здагадацца, каму належала стаць гэтым супрацоўнікам. Каб падсаладзіць горкую пілюлю, Бучыс аб’явіў, што Германовіч у Харбіне будзе займацца працай сярод... беларусаў, пра якіх там ніхто ня чуў. Тут ужо друйскія марыяне абурыліся. Цікота пісаў 3 ліпеня 1928 г. Бучысу: „Хоць страта Фабіяна Абрантовіча вельмі балючая для нашага кляштару і краіны, аднак мы ўжо былі да яе гатовыя; нас усіх ашаламіла пакліканьне (да працы ў Харбіне — *А.Н.*) Язэпа Германовіча, і то з многіх прычынаў. Абодва гэтыя сьвятары рыхтаваліся да працы сярод праваслаўных, але ў нашай краіне: ніколі не было гутаркі, каб Я. Германовіч рыхтаваўся да «далёкай дарогі». Нам усім, не выключаючы Абрантовіча і Германовіча, здаецца, што ён (Германовіч — *А.Н.*) найменш падрыхтаваны і здатны да працы сярод людзей, да якіх пакліканы Абрантовіч <...>. Фабіян Абрантовіч мае перад вачыма сьвятара той самай нацыянальнасьці, што і ягоныя будучыя прыхажане[111], які ведае добра ўсходні абрад і шмат моваў і жадае

[111] Абрантовіч прасіў даць яму памочнікам расейскага каталіцкага сьвятара Дыядора Колпінскага, які тады жыў у Польшчы.

быць супрацоўнікам Абрантовіча, калі Апостальскі Пасад ласкава на гэта дазволіць“.

Крыху пазьней, 29 ліпеня 1928 г., Цікота пісаў Абрантовічу: „В. Айцу Генэралу здаецца, што Айцец сьвяты Конгрэгацыю нашу прабуе <…>, забіраючы цябе, — і вось чаму мы не павінны ўпірацца. А мне здаецца, што гэта занадта прафэсарская тэорыя <…>. Далей, мне здаецца, што Дэрбіны кс. Германовіча саўсім не патрабуе, а што Айцец Генэрал сам хацеў бы паслаць двух. З думкай, каб двух пасылаць я саўсім згаджаюся <…>. Але гэта ня значыць, што вы адразу маеце ехаць удваіх <…>. Калі б можна было мець надзею, што залажыўшы дом наш, будуць кандыдаты з мяйсцовых людзей і што дом марыянаў расейцаў мог бы бьщь заложаны <…>, дык тады дадзём і Германовіча, або каго другога. Але калі там мае быць дом марыянаў падтрымоўваны сіламі друйскімі — а так думаюць палякі, бо я не іначай разумею словы Я. Э. Арц. Віленскага (Ялбжыкоўскага — *А.Н.*): „Ofiarujcie się dla nawrócenia Rosji“ (ахвяруйце сябе для навяртаньня Расеі), — то я думаю, што мы да гэтай ахвяры не абавязаны і Бог ад нас яе не вымагае. Хіба ж нас выкінуць з Друі сілай, дык паедзем усе ў Кітай“. З гэтых словаў відаць, што Цікота добра разумеў, якія сілы стаялі за Харбінскім праектам і чым ён пагражаў Друі.

У сувязі са спробаю выслаць Германовіча ў Харбін зноў выплыла на паверхню пытаньне: дзеля якой мэты насамрэч заснаваная Друя? Вось што пісаў Абрантовіч 6 жніўня 1928 г. з Рыму Цікоту: „Айцец Г(енэрал) хацеў, каб Г(ермановіч) ехаў у Х(арбін) дзеля беларусаў, а разам дзеля таго, каб мы паказалі Рыму праўдзівасьць абятніцы Нябошчыка (г. зн. Матулевіча — *А.Н.*), што толькі беларусы (ні л[ітоўцы] ні п[алякі]) навернуць Расею“. За тыдзень да ад’езду, 17 жніўня, ён піша зноў: „Паводле сьв. пам. Юрага (Матулевіча — *А.Н.*) Расеі не наверне ні Польшча ні Літва, але Беларусь — Друя, якую ён дзеля гэтага залажыў. Друя павінна апраўдаць надзеі на яе ўзложаныя, інакш ня мае сэнсу існаваньня, яе зачыняць. Дзеля гэтага трэба, каб нас двох ехала ў Харбін. Г(ермановіч) будзе арганізаваць беларусаў. Калі б мы ўперліся ды не паехалі

з Друі — Аман па нас! Так, больш-менш, гаварыў мне А(йцец) Ген(эрал) на ад’ездным“.

Паміж польскім эпіскапатам і камісіяй *Pro Russia* ніколі не было вялікай любові, але ў справе Друі яны знайшлі супольную мову. Палякі хацелі зьнішчыць або прынамсі аслабіць Друю, пазбавіўшы яе найбольш выдатных сьвятароў, каб не перашкаджалі палянізацыі беларусаў праз Царкву. З іншага боку, камісію *Pro Russia* лёс беларусаў і іхнія духоўныя патрэбы ніколі не цікавілі. Для яе Друя існавала толькі дзеля „навяртаньня“ Расеі. Словы Бучыса, маўляў, калі Друя не апраўдае ўскладзеных на яе спадзяваньняў, то яе зачыняць, гучаць як шантаж. Такім чынам, высылка беларусаў у Харбін задавальняла ўсіх, апрача саміх беларусаў. Але з імі ніхто не лічыўся.

Гэтым разам удалося Германовіча абараніць, але ягоная справа толькі на некаторы час прыціхла.

Бучыс, як відаць з ягонага ліста ад 14 студзеня (гл. вышэй) не сумняваўся, што Абрантовіч будзе біскупам. Таксама думалі і іншыя ягоныя знаёмыя. Сам Абрантовіч пісаў Цікоту 16 траўня 1928 г.: „Дачка п. Сушынскага пісала мне з Варшавы, што чула весьці, быццам мяне маюць біскупам усходнім зрабіць“. Але сталася інакш. У лісьце ад 27 ліпеня ён паведамляў: „А. Енэрал у кепскім настроі... Аб маёй справе казаў учора: «Згаджайся на ўсё, хоць многа абяцалі, але мала даюць». Я — неяк так сабе!“ Як мала далі, відаць з ягонага ліста ад 17 жніўня: „Калі здароўе пазволіць, 24.8 сядаю ў Марсыліі на «Сфінкса», каб 28.9 вылезьці ў Шанхаі, і жалезьніцай шукаць у Пэкіне Дэлегата Апостальскага на Кітай, і ехаць у Харбін, дзе буду пробашчам і ардынарыем рускіх у Кітаі. Прывілеі архімандрыта. Нешта пераробленае, з чаго няласкаў на’т і наш а. Ген(эрал) — але хай гэта ўсё будзе Богу на ахвяру“. Архімандрыт — тытул кіраўніка вялікага манастыра. Часам ён даецца іншым, але ў такім выпадку ён чыста ганаровы, без асаблівых прывілеяў ці правоў. Такое заканчэньне справы з біскупствам Абрантовіча не прыйшлося неспадзеўкай для Цікоты. У згаданым вышэй лісьце ад 29 ліпеня ён пісаў: „Дагадваюся тож з разгавору, што ты пакуль што маеш быць архімандрытам, а

не біскупам, і гэта мне не навіна. Як бачыш, усё ўжо старое“. Затое ў іншых гэтая вестка выклікала разгубленасьць. Айцец Талочка пісаў Абрантовічу з Вільні 1 жніўня: „Сёньня Андрэй даручыў мне ліст ад архібіскупа Фр. Кар(эвіча), у якім ён паведамляе пра далейшы лес Айца. Я шчыра засумаваў, бо весткі непамысныя: архімандрыт і — Харбін! Гэта ж *promoveatur ut amoveatur* (павышаюць, каб пазбыцца)! <...> Чыя гэта выдумка? Безумоўна, хай Бог памагае! <...> Віншую. Можа нешта зьменіцца. Дай, Божа! *Подай, Господи!*“ Узвышэньне беларуса Абрантовіча да біскупскай годнасьці не ўваходзіла ў пляны тых, хто хацеў яго бачыць як найдалей ад Беларусі[112].

Тым часам у Беларусі магчымасьцяў для ўнійнай працы было даволі. Вялікая ўніяцкая парафія ў Далятычах каля Наваградку мела патрэбу ў сьвятару. Сам Абрантовіч пісаў Цікоту 31 сакавіка 1928 г.: „Далятычы прападаюць. Каб мы маглі ўзяць, Біскуп (Лазінскі — *А.Н.*) бы нам даў“. Але ўжо праз месяц, 28 красавіка, ён піша ў іншым духу: „Пішы да Эксц. Лазінскага, што мы, каб і ўзялі Далятычы, то ня можам гэтага раней зрабіць як за паўгоду, бо ж мусім паразумецца з Генэралам нашым, навучыцца абраду *etc*., а мо, як надумаемся, то і саўсім ня возьмем“. Пакуль друйскія марыяне думалі, у Далятычы атрымаў прызначэньне іншы сьвятар, а. Ян Панько. Таму дзіўна гучаць словы Абрантовіча, які пісаў з Харбіну 6 красавіка 1930 г.: „Чаму ж вам ня далі Далятыч? Ужо ў адным гэтым ясная „пабожная палітыка“, горшая ад яўнага прасьледаваньня. Дык ці ж вы ня чуеце, ня бачыце?“ У гэтым самым лісьце ён ня раіць ехаць у Пінск, куды запрашалі друйскіх марыянаў[113]:

[112] Наколькі пашыраным было перакананьне, што Абрантовіч меўся стаць біскупам, сьведчыць хоць бы зацемка, зьмешчаная ў *Хрысьціянскай Думцы* ўжо тады, калі той плыў караблём у Кітай: „Шырока ведамы ксёндз беларус пралат прафэсар др. Ф. Абрантовіч з закону айцоў марыянаў у Друі, як пісала Ватыканская газэта *Osservatore Romano* і нямецкая каталіцкая *Augsburger Postzeitung,* сьв. Айцом назначаны на біскупскі пасад у Харбін (Манчжурыя)“. *Chryścijanskaja Dumka.* No. 15, Vilnia, 15.9.1928, s. 3.

[113] Цікота пісаў Бучысу 21 кастрычніка 1929 г.: „Што будзе і калі будзе дом у Пінску, яшчэ невядома, але аа. Гэрмановіч і Дашута рыхтуюцца“.

„П(інска) не бярыце таму, што там няма чаго рабіць, будзеце зьвязаны за рукі і ногі праз тых, што вас прызываюць, рускія і палякі будуць вашымі ворагамі, беларусаў сьвядомых няма, говару мяйсцовага ня знаеце, разаб'ецеся ў Друі і аслабнеце і т. д.“.

Глыбоцкі дэкан Антон Зянкевіч пісаў 23 ліпеня 1928 г. а. Талочку пра ўніяцкую парафію ў Мікалаеве каля Дзісны: „Пішу да Друі пра Мікалаева, яны ж маюць яшчэ аднаго ўсходніка, можа там яго асадзяць“. Пад „усходнікам“ Зянкевіч меў напэўна на ўвазе Германовіча, які рыхтаваўся да працы ва ўсходнім абрадзе. Сам Германовіч пісаў 3 жніўня 1928 г. Абрантовічу: „Тут кс. Зянкевіч стараецца для Друі васточную парафію ў Мікалаеве каля Дзісны. Але мусіць так дадуць, як і Беразьвеч!“ Талочка зрабіў на лісьце Зянкевіча зацемку, у якой назваў адмову марыянаў узяць Мікалаева „*peccatum omissionis* (грэх пропуску) Друі“.

У канцы 1930 г. засталася без сьвятара ўніяцкая парафія ў вёсцы Ільля ў Вілейскім павеце. Айцец Талочка пісаў Бучысу 20 студзеня 1931 г.: „Архібіскуп мае намер запрапанаваць айцом марыянам адну ўсходнюю парафію па а. Сулкоўскім. Было тут за часоў а. Сулк(оўскага) 19 хростаў і 20 шлюбаў, дык трэба ратаваць, каб парафія не засталася страчанаю, як зьніклі ўжо ў нас пачаткі парафіяў у Мікалаеве, Паставах...“. Праз дзевяць месяцаў, 12 кастрычніка, ён паведамляў: „Ільля пустуе, а *pusillus grex* (маленькі статак) расьцярушыўся“.

Далятычы, Пінск, Ільля, Мікалаева, Паставы — столькі страчаных магчымасьцяў працы ў Беларусі! Тым часам друйскія марыяне едуць у Харбін „навяртаць“ расейцаў...

Тут неабходна прыгадаць адну справу, якая мае непасрэднае дачыненьне да тэмы гэтай працы. У 1917 г. княгіня Магдалена Радзівіл ахвяравала на заснаваньне беларускай грэкакаталіцкай калегіі ў Рыме брыльянтавае кальe. Адным са сьвятароў, якому яна даручыла гэтую справу, быў Фабіян Абрантовіч. Перад тым, як пакінуць Пецярбург пасьля прыйсьця бальшавікоў да ўлады, Абрантовіч здолеў надзейна схаваць каштоўнасьць. У 1924 г. ён паехаў у Пецярбург дыпляматычным кур'ерам і вывез адтуль кальe ў Польшчу, дзе прадаў яго

за 15 тысячаў амэрыканскіх даляраў. Большую частку гэтых грошай ён пазычыў біскупу Лазінскаму на пабудову сэмінарыі ў Пінску. За рэшту ён купіў маёмасьць у Наваградку. У 1926 г. Абрантовіч уступіў у марыяны ў Друі. Увесну 1927 г., яшчэ ў навіцыяце, ён склаў „тэстамэнт“, згодна з якім усе грошы, пазычаныя Лазінскаму, а таксама маёмасьць у Наваградку пераходзілі ва ўласнасьць друйскім марыянам. Маральны аспэкт гэтага ўчынку, відаць, ні яго, ні астатніх зацікаўленых асобаў ня вельмі турбаваў. Тым часам пра кальё даведаліся іншыя і таксама заявілі на яго свае правы. Абрантовіч мусіў напісаць княгіні Радзівіл, якая тады жыла ў Нямеччыне, распавесьці ёй пра ўсё, што зрабіў, і спытацца, ці добра ён паступіў. Княгіня ў лісьце ад 17 сакавіка 1927 г. адказала, што дар прызначаўся „выключна на карысьць Беларусі, а галоўным чынам для грэка-каталіцкай Царквы. Скарыстаць яго для іншай мэты было б выразным прысваеньнем чужой (г. зн. грэка-каталіцкай, беларускай) уласнасьці. Мараю гэтай асобы (ахвярадаўцы — *А.Н.*) было заснаваць у Рыме ўніяцкую калегію“. Княгіня Радзівіл ведала Абрантовіча і давярала яму. Можна ўявіць ейныя пачуцьці, калі праз чатыры гады, у 1931 г., яна даведалася, што Абрантовіч зрабіў з кальё, як хацеў, не палічыўшыся з ейнай воляй. Абрантовіч знаходзіўся ўжо тады ў Харбіне, і таму яна зьвярнулася да Бучыса, патрабуючы або вярнуць грошы, або выкарыстаць іх згодна з воляй ахвярадаўцы. Бучыс цынічна падзякаваў „Найшаноўнейшай пані княгіні за такія шчодрыя дары для нашага сьціплага закону“ і паспрабаваў пераканаць яе, што ўсё рабілася згодна з патрабаваньнямі канстытуцыяў закону марыянаў і кананічнага права. Ён раіў ёй не настойваць на сваіх дамаганьнях, каб пазьбегнуць „непатрэбных судовых выдаткаў, бо абавязак Марыянскай галоўнай рады, а таксама і мой — трымацца праўных нормаў, якія абавязваюць у Каталіцкай Царкве, што я і раблю“. Адказ княгіні быў кароткі і дарэчны: „Права кананічнага ня ведаю, але ў жыцьці бачыла шмат ашуканцаў, якіх спрытны габрэй-адвакат ратаваў ад катаргі пры дапамозе перакручаных на розныя лады тэкстаў Кодэксу. Для мяне і для многіх асобаў, якім я расказала пра паводзіны аа. Абрантовіча і Цікоты,

справа, бачная ў сьвятле сёмага прыказаньня, ёсьць яснаю. Наогул, учынак, які патрабуе для доказу сваёй нявіннасьці доўгіх і вытанчаных тлумачэньняў, ёсьць падазроны. Людзі сумленныя ня маюць патрэбы ў красамоўных аргумэнтах".

13 лістапада 1931 г. Бучыс пісаў Абрантовічу ў Харбін: „З продажам дому ў Наваградку могуць быць цяжкасьці. Княгіня дамагаецца звароту ўсяго, што яна дала Вялебнаму Айцу, кажучы, што (ейная) ахвяра была выкарыстаная не на тую мэту".

Тым ня менш дом у Наваградку пайшоў на продаж. У лісьце за 14 чэрвеня 1933 г. намесьніку генэрала марыянаў Казімеру Бранікоўскаму ў Рым айцы Цікота, Хамёнак і Смулька пісалі: „Мы чакалі купца некалькі гадоў, і той, хто яго купіў за параўнаўча малую цану, хацеў зусім адрачыся". За грошы, атрыманыя ад продажу Наваградзкай маёмасьці, вырашылі купіць дом у Вільні, які „ня толькі будзе служыць памешканьнем для нашых студэнтаў, але і даваць нам сталы даход (ад кватарантаў — *А.Н.*), без якога Друя ня зможа. існаваць". Увосень 1935 г. у навакупленым доме на вуліцы Жыгімонта, 24 пасяліліся друйскія студэнты-клерыкі, якія праходзілі ўнівэрсытэцкі курс навучаньня ў падрыхтоўцы да сьвятарства. У 1938 г., калі беларускіх марыянаў выселілі з Друі, у студэнцкім доме ў Вільні пачалі гаспадарыць палякі.

Сярод беларусаў хутка распаўсюдзіліся чуткі, што дом у Вільні набыты за грошы, якія ахвяравала княгіня Радзівіл беларускім марыянам. У траўні 1940 году ў газэце *Крыніца* зьявіўся артыкул з патрабаваньнем вярнуць беларусам віленскі марыянскі дом, „дзе і далей чамусьці галоўную скрыпку іграюць палякі". Аўтар абгрунтоўваў дамаганьні тым, што „Дом марыянскі ў Вільні куплены за беларускія грамадзкія грошы. Падарыла іх княгіня М. Радзівіліха, празначаючы іх на беларускія каталіцкія культурныя справы. Тым часам у гэтым доме праводзіцца польская работа, а беларускія грамадзкія ўстановы <...> мусяць сабе наймаць і плаціць грошы"[114].

[114] М.К. „Čas napravić kryŭdu". *Krynica.* No. 37, Vilnia, 10.5.1940, s. 1.

Так нарадзілася легенда пра „дар княгіні Радзівіл беларускім марыянам“. Яе паўтарылі амаль усе пазьнейшыя аўтары, якія пісалі пра Друю[115].

[115] Вось галоўныя працы, у якіх згадваецца „дар княгіні Радзівіл беларускім марыянам“: Сіповіч Ч. „Айцец Архімандрыт Фабіян Абрантовіч“, *Божым Шляхам,* №76—81, Парыж, 1957, с. 12; Туронак Ю. „Беларускія марыяны ў Друі“, Шыдлоўскі К. „Друйскі кляштар айцоў марыянаў“ (гл. зноску №1); Абламейка С. „Невядомая Унія“, *Унія,* №4, Менск, 1995, с. 39; Грыгор’ева В., Навіцкі У., Філатава А. „Уніяцтва на Беларусі ад Полацкага Сабора да нашых дзён“, у кн. *З гісторыі уніяцтва ў Беларусі,* Менск, 1996, с. 128; тое самае ў кнізе *Канфесіі Беларусі,* Менск, 1998, с. 209—10; Юрэвіч Л. *Камэнтары,* Менск, 1999, с. 145.

„Надо для русских пока что работать…“

Згодна з задумаю блаславёнага Юра Матулевіча, Друйскі кляштар меў служыць „*pro alborussis*“ (для беларусаў). Высылка Абрантовіча ў Харбін пад ціскам Камісіі *Pro Russia* і Бучыса адмоўна адбілася на далейшым разьвіцьці кляштару. Ад 1928 г. ніводзін новы беларускі сьвятар не прыйшоў у Друю, відаць, баючыся, каб і яго не напаткаў той самы лес, што Абрантовіча. Тым часам ціск на Друю не спыняўся. У 1929 г. трох друйскіх клерыкаў выслалі ў Рым, у новаадкрытую Расейскую калегію, вядомую пад назовам „Русікум“. У наступным годзе да іх далучыліся яшчэ двое. Студэнты Русікуму мусілі даць Камісіі „Pro Russia“ пісьмовае абяцаньне, што будуць працаваць місіянэрамі сярод расейцаў. Быццам гэтага было мала, за навуку ў Русікуме меў плаціць Друйскі кляштар. Абрантовіч пісаў Цікоту 25 красавіка 1931 г.: „Дзівіць мяне вельмі, што за нашых хлапцоў у Русікуме ты плаціш. Неяк гэта нешта неяк… Мне тут прысылаюць 16 тыс. GD (?!) у год, а з вас голых бяруць людзей і на людзей. Бараніся. Праўда, што мо’ з гэтага калі што і будзе. *Надо для русских пока что работать без русских и даже против русских, ибо это элемент не созидательный, а разрушительный*“.

Абрантовіч у Харбіне апынуўся ў цяжкім становішчы, асабліва ў першыя гады. Вось што ён піша Цікоту 16 студзеня 1929 г., праз два месяцы пасьля свайго прыезду ў Харбін: „Рым грошай не прысылае. Жулья кругом поўна. Кантакту навязаць не магу, у царкоўку ніхто ня ходзіць, словам усё як трэба — труднасьцей вышэй галавы, а тым часам я, нічога ня робячы, чую, што марную грошы і «*невольно*» кампрамітую Рым <…>“.

Тыя, хто паслаў Абрантовіча ў Харбін, спадзяваліся, што з ягоным прыездам пачнуцца калі ня масавыя, дык шматлікія „навяртаньні“ расейцаў. Нічога падобнага ня здарылася. У тым самым лісьце Абрантовіч піша: „Ах, каб у Польшчы маглі і хацелі зразумець, якое там поле для Вуніі… Я тут *pastor sine grege* (пастыр бяз статку), а там *grex sine pastoribus* (статак бяз пастыраў)“. Ён ня меў памочніка, але не хацеў забіраць яшчэ

аднаго сьвятара з Друі. Таму ён працягвае: „За Друю трымайцеся і рукамі і нагамі і <…> зубамі <…> Сюды мо’ тады толькі <…>, калі нікога не знайду. Пішу да Енэрала езуітаў і да бэнэдыктынцаў у Бэльгіі“. Праз тыдзень, 24 студзеня, ён зноў піша: „Аб нашым (марыянскім) прыезьдзе сюды не магу яшчэ нічога сказаць. Думаю, што не“. Нарэшце, 22 траўня, пішучы наконт праекту прызначэньня а. Язэпа Германовіча ў Далятычы, Абрантовіч прызнаецца: „Я цешуся, што ён са мною не паехаў. Хай я адзін «*прозябаю*» — а то ўдваіх“.

Езуіты мелі свае асяродкі сярод расейцаў, адзін з іх у Кітаі ў Шанхаі. Калі ж ідзе пра бэнэдыктынцаў з Амэю (пазьней Шэвэтонь) у Бэльгіі, дык яны не былі прыхільнікамі мэтадаў Дэрбіны і Камісіі *Pro Russia*. Замест навяртаньняў яны імкнуліся да зьліжэньня між праваслаўнымі і каталікамі праз узаемнае спазнаньне, праз імкненьне пазбыцца шматвяковых непаразуменьняў і насьцярожанасьці.

Не знайшоўшы нідзе падтрымкі, Абрантовіч зноў зьвярнуўся да сваіх. У лісьце ад 6 красавіка 1930 г. ён піша: „Я тут без арганізацыі сільнай законнай мужчынскай і жаночай нічога не зраблю. Жаночыя ўжо маю — ФФ і УУ[116]. Калі думаць аб мужчынах, то ці ж ня лепш аб сваёй арганізацыі. Калі я прыгатую грунт за 2—3 гады — каго ж прызваць, калі вы ўсе будзеце заняты, дый неабходны да працы, бо перамучаецеся. Нашы рымскія маладзікі яшчэ ня будуць гатовы. А калі думаць аб гэтым, то бяз задняй мысьлі кажу — Кітай больш свабодалюбівы як Польшча“.

Як ужо згадвалася вышэй, 6 красавіка 1930 г. Папа Пій XI зрабіў Камісію *Pro Russia* незалежнай ад Усходняй Кангрэгацыі. Старшынёю Камісіі стаў ейны дагэтуль фактычны кіраўнік Дэрбіны, які такім чынам дасягнуў вяршыні сваёй улады і атрымаў вырашальны голас ва „ўсходняй палітыцы“ Ватыкану.

На новай пасадзе Дэрбіны выстараўся для Бучыса біскупскую годнасьць усходняга абраду і дамогся, каб яго прызна-

[116] ФФ і УУ — законьніцы францішканкі і уршулянкі, якія мелі свае кляштары ў Харбіне.

чылі Апостальскім візытатарам для расейцаў „у Эўропе“. У Каталіцкай Царкве біскупаў прызначае Папа. Паміж прызначэньнем і сьвячаньнем новага біскупа звычайна праходзіць некалькі тыдняў, а часам нават і месяцаў. У выпадку Бучыса ўсё рабілася сьпехам, быццам баяліся нейкіх перашкодаў ці пратэстаў. Папа прызначыў яго 3 ліпеня, а ужо праз тры дні, 6 ліпеня, ён атрымаў біскупскія сьвячаньні, так што многія даведаліся пра гэта *post factum*. Высьвячаў Бучыса баўгарскі біскуп Курцеў, а ўкраінскія біскупы, якія знаходзіліся тады ў * Рыме, адмовіліся браць удзел ва ўрачыстасьці.

Ад гэтага часу, каб не палохаць расейцаў лацінскім імем „Францішак“, Бучыс пачаў карыстацца сваім другім імем „Пётра“.

Нспадзяванае біскупства Бучыса, дый яшчэ ва ўсходнім абрадзе, а асабліва сакрэтнасьць і пасьпешлівасьць, з якімі ўсё адбылося, выклікалі шмат у каго зьдзіўленьне. Было відавочна, што тут хавалася нешта большае, як жаданьне Дэрбіны ўзнагародзіць свайго вернага памочніка[117]. Асабліва занепакоіліся біскупствам Бучыса палякі, якія разумелі, што Дэрбіны ня так цікавілі малыя гурткі расейскіх эмігрантаў у Парыжы ці Бэрліне, як праваслаўнае насельніцтва Заходняй Беларусі і Ўкраіны пад польскай акупацыяй. Рымскі карэспандэнт каталіцкай газэты *Polska*, нейкі ксёндз Кнэблеўскі, пісаў

[117] Айцец Кірыл Каралеўскі (сапраўднае імя Jean Charon), які ў свой час быў кансультантам Усходняй Кангрэгацыі і Камісіі *Pro Russia*, пісаў пра Бучыса: „Каб зрабіць больш урачыстымі багаслужэньні і аднначасова даць магчымасьць студэнтам (Русікуму — *А.Н.*) навучыцца абраду, Дэрбіны пастараўся зрабіць тытулярным біскупам Алімпу а. Пятра Бучыса, законьніка маленькага закону з цэнтрам у Друзе (Друі? — *А.Н.*) у Літве <...>, які Дэрбіны хацеў выкарыстаць для апасталяту ў Расеі <...>. Ён (Бучыс — *А.Н.*) амаль зусім ня ведаў усходняга абраду, але Дэрбіны разьлічваў на тое, што ён возьмецца за яго рашуча <...>. Мушу сказаць, што ён, застаўшыся лаціньнікам у духу і нават у вялікай меры і ў абрадзе (*resté Latin de mentalité et même en bonne partie de rite*) <...>, ня мог прызвычаіцца да сваіх новых абавязкаў, — зрэшты чыста дэкаратыўных, бо ён ня меў ніякай юрысдыкцыі, — і хутка амаль зусім іх пакінуў“ (C. Korolevskij. *Métropolite André Szeptyckyj,* Rome, 1964, p. 255—56).

неўзабаве пасьля сьвячаньняў Бучыса: „Абсяг юрысдыкцыі новага біскупа славянскага абраду яшчэ ня вызначаны <...>. Тут ідзе асабліва пра тэрыторыі расейскай эміграцыі, сярод якой пачалося <...> шматлікае навяртаньне на каталіцызм пры захаваньні славянскага абраду <...>. Паўсталі ўжо такія асяродкі на нашым усходнім памежжы: у архідыяцэзіі Віленскай, дыяцэзіях Падляскай, Любэльскай і Пінскай“[118]. Рэдактар газэты *Kurier Wileński* Акуліч (псэўд. Testis) так камэнтуе выказваньні Кнэблеўскага: „Дык з аднаго боку ідзе тут пра «тэрыторыі расейскай эміграцыі», а з другога пра «асяродкі на нашым усходнім памежжы». З гэтага вынікае, што Бучыс мае мець у сваей апецы і тыя «тэрыторыі» і гэтыя «асяродкі». Ксяндзу Кнэблеўскаму напэўна здаецца, што *расейская* эміграцыя і парафіі ўсходняга абраду з *беларускім і ўкраінскім* насельніцтвам — гэта адно і тое“. Далей аўтар піша: „Калі кс. біскуп Бучыс мае ажыцьцяўляць юрысдыкцыю над «асяродкамі» ўсходняга абраду ў Польшчы, гэта азначае, што ў Ватыкане атаясамілі ўсходні абрад з расейшчынай“[119].

„Эндэцкая“ газэта *Dzieńnik Wileński* пісала: „Мы павінны зазначыць, што вестка пра юрысдыкцыю біскупа Бучыса патрабуе высьвятленьня, бо такі стан рэчаў быў бы ў супярэчнасьці з канкардатам. Бо згодна з канкардатам, на тэрыторыю Польшчы ня можа пашырацца юрысдыкцыя ніякага біскупа, чыя сядзіба знаходзіцца па-за межамі Польшчы“[120].

Як адзначае вышэйзгаданы Кнэблеўскі, „Я. Э. кс. намінат Пётра Бучыс мае 59 гадоў. З роду летувіс. Ён параднёны з Польшчай духам і кахае яе адразу пасьля сваёй бацькаўшчыны“. Як гэта часта бывае ў жыцьці, ягонае каханьне не знайшло ўзаемнасьці. Рэакцыя польскай прэсы апынулася для Бучыса і тых, што стаялі за ім, прыкрай неспадзеўкай. Дэрбіны распавёў усё Папу Пію XI. 25 ліпеня ён пісаў Бучысу: „На аўдыенцыі, якую Сьвяты Айцец ласкава даў мне ўчора, 24 ліпе-

[118] Цытуецца паводле газэты *Kurier Wileński* (гл. наступную зноску).

[119] Testis. „Nominacja ks. Biskupa Buczysa“, *Kurier Wileński,* No. 159, Wilno 13.7.1930.

[120] „Kościół na Wschodzie i Polska“, *Dzieńnik Wileński,* No. 158, Wilno, 12.7.1930.

ня, я не забыўся данесьці да (ягонага) ведама рэакцыю польскай прэсы на высьвячэньне В(ашай) Д(астойнасьці) на біскупа бізантына-славянскага абраду. Яго Сьвятасьць па-бацькоўску адказаў: «Хай не трывожыцца сэрца вашае»“[121].

Пры адсутнасьці афіцыйных вестак людзі рабілі найбольш неверагодныя здагадкі адносна абавязкаў Бучыса. Айцец Казімер Кулак пісаў яму з Пінска 15 верасьня 1930 г.: „Асьмельваюся нарэшце зноў пытацца пра абсяг юрысдыкцыі Вашай Эксцэленцыі. Тут ходзяць пра гэта розныя чуткі. Адны ўключаюць і Польшчу, іншыя выключаюць Польшчу і Расею. Калі гэта не сакрэт, буду ўдзячны за інфармацыю“.

Таксама з Пінска пісала 10 кастрычніка 1930 г. Бучысу (папольску) Канстанцыя Скірмунт, карэнная паляшучка, якая ўважала сябе „літоўкай“: „З беларускага народу Рым паклікаў сьвятара місіянэра, каб навяртаў Расею з Далёкага Ўсходу — а. Ф. Абрантовіча <...>. З летувіскага народу паклікаў Вашую Архіпастырскую Міласьць, каб у старым В. Кн. Літоўскім адрадзіць у чыстым духу Касьцёла славянскую Унію, калі да лаціны, да якой народ гарнуўся, закрытыя дарогі“.

2 лістапада 1930 г. прыйшоў ад Бучыса адказ, напэўна не зусім той, на які спадзявалася Скірмунт: „З волі Сьвятога Айца я заняўся вялікай рэлігійнай справаю злучэньня расейцаў з Каталіцкім Касьцёлам (*połączenia Rosjan z Kościołem Katolickim*). Польшча стаіць між каталіцкім Захадам і Расеяй... Дарога з Рыму ў Маскву вядзе праз Беларусь. Тудою ідзе таксама дарога з Масквы ў Рым <...>. Гэтай дарогай пойдуць камуністы, але хачу ісьці і я, і не магу быць абыякавым да таго, як глядзяць на прахожых мясцовыя людзі“.

Бучысу так і не давялося даведацца, што „мясцовыя людзі“ пра яго думалі. Ён мусіў адкласьці свой „паход на Маскву“, бо польскія ўлады не далі яму дазволу на ўезд у Польшчу. Праз два гады, 17 жніўня 1932 г., ён пісаў Цікоту: „У гэтым годзе да

[121] „Nell’Udienza benignamente concessami ieri, 24 Luglio dal Santo Padre, non ho mancato di riferire il trattamento fatto dalla stampa polacca a S(ignoria) V(ostra) in occasione della Sua consecrazione a Vescovo di rito Bizantino slavo. Sua Sancità paternamente ha risposto: «NON TURBETUR COR VESTRUM»“.

вас не прыеду, бо на мой ватыканскі пашпарт у польскай амбасадзе адмовіліся мне даць візу“.

Сярод беларусаў біскупства Бучыса не выклікала асаблівай рэакцыі. Сьвятары Ўладзіслаў Талочка і Казімер Кулак ускладалі на яго нейкія надзеі. Айцец Адам Станкевіч глядзеў на справу больш цьвяроза. Ён пісаў Талочку 13 ліпеня 1930 г.: „Мяне цікавіць, што пачне канкрэтна біскуп Бучыс. Абрантовіч напэўна не падазраваў, што меў у ягонай асобе канкурэнта! Увогуле мы, беларусы (і расейцы), павінны сказаць у гэтай справе: *Без меня меня женили, меня дома не было*“.

Калі ў Рыме нарэшце зразумелі, што межы Польшчы для Бучыса зачыненыя, Сьвяты Пасад прызначыў 16 студзеня 1931 г. Апостальскім візытатарам для беларускіх і ўкраінскіх земляў (апрача Галіцыі) у Польшчы ўкраінца Міколу Чарнэцкага з закону айцоў рэдэмптарыстаў. Ён атрымаў біскупскія сьвячаньні ў Рыме 8 лютага. Польскія ўлады, хоць і засталіся незадаволенымі з гэтага прызначэньня, не маглі нічога зрабіць, бо Чарнэцкі быў польскім грамадзянінам. *Хрысьціянская Думка* пісала: „Факт, што на чале ўніятаў беларусаў і ўкраінцаў Апостальская Сталіца паставіла ўкраінца, выклікаў шмат трывогі ў польскім грамадзтве <…>. Гэтая трывога цалком зразумелая. Польская палітыка, як даўней за часамі Брэсцкай Уніі (1596), так і цяпер на Унію глядзела і глядзіць, як на аружжа палянізацыі нашага краю. Але зусім зразумела, што гэткі погляд, ня маючы нічога супольнага з Божай і каталіцкай ідэяй, мусіць быць адкінуты, як каталіцкім грамадзтвам беларускім і ўкраінскім, таксама каталіцкім грамадзтвам польскім. Мы, беларусы каталікі, верым, што нованазначаны ўніяцкі біскуп глыбока загляне ў духовыя патрэбы беларускага народу, дасьць яму магчымасьць карыстацца сваей роднай моваю і створыць вялікія магчымасьці для рэлігійнага аб’яднаньня гэтага народу <…>. Назначэньне Я. Э. др. М.Чарнэцкага біскупам для нашых уніятаў лічым здарэньнем гістарычнай важнасьці, як для каталіцкага ў нас Касьцёла, так і для нашага народу. Дык памажы ж, Божа!“[122]

[122] „Naznačeńnie biskupa dla unijataŭ“, *Chryścijanskaja Dumka,* No. 3, Vilnia, 10.2.1931, s. 1.

На жаль, гэтыя пажаданьні ня спраўдзіліся. Біскуп Чарнэцкі ня мог нічога рабіць без дазволу і згоды мясцовых польскіх біскупаў, што вельмі абмяжоўвала магчымасьці ягонай дзейнасьці. Тым ня менш, прызначэньне Апостальскага візытатара шмат хто ўспрыняў, прынамсі спачатку, як першы крок да паляпшэньня становішча беларускіх грэка-каталікоў. Напэўна, так думаў а. Язэп Германовіч, які не пакідаў намеру прыняць усходні абрад. У 1930 г. ён быў на першай Унійнай канфэрэнцыі ў Пінску і наведаў уніяцкую парафію ў Альпені, што ў 1931 г. адзначала пяць гадоў існаваньня. У выніку паездкі зьявілася ягоная паэма „Унія на Палесьсі“, прысьвечаная альпеньскаму сьвятару а. Вячаславу Аношку[123].

З красавіка 1931 г. Германовіч напісаў Бучысу, як генэралу марыянаў, ліст з просьбаю дазволіць яму прыняць усходні абрад. Ліст, пісаны па-беларуску, пралівае шмат сьвятла на асобу аўтара. Вось галоўныя вытрымкі: „Ад дзесяці гадоў нашуся з думкай пераходу на ўсходні абрад. У 1920 годзе быў я пробашчам у Ваўкавыскім павеце, посьле ў Слонімскім, гдзе меў у суседзтве многа праваслаўных. Спатыкаючыся з імі часта, я жадаў пацягнуць іх да Каталіцкага Касьцёла. Аднак жа напаткаў непераможныя труднасьці: прыхільнасьць іхнюю, праўда, я зыскаў скора, ахотна да мяне прыходзілі, давяралі; прыходзілі тож да касьцёла на набажэнства, але нашай праўдзівай веры не прыймалі. Я <...> дайшоў да перакананьня, што праваслаўныя на лацінскі абрад ня пойдуць. Апрыч зьмены дагматычнай і этычнай <...>, праваслаўныя спатыкаюць у нас чужы і непанятны абрад, незразумелую лацінскую мову і мала зразумелую мову польскую. Я прабаваў удаступніць ім праўду, уводзячы ў набажэнства мову беларускую, але гэта было мне забаронена[124]. Тагды я задумаў для дабра духоўнага

[123] В. А. *Унія на Палесьсі,* Альбэртын, 1932, 16 с.

[124] Забараніў беларускія казані біскуп Матулевіч у жніўні 1919 г., калі а. Германовіч быў пробашчам у Вялікай Лапеніцы каля Ваўкавыску. Вось што піша пра гэта а. Канстантын Стаповіч (Казімер Сваяк), які тады гасьцяваў у Германовіча: „25.VIII. Прышоў адказ ад біскупа, у каторым, паклікаючыся на цьверджаньне дзекана, што беларускія казаньні быццам шкодзяць Касьцёлу, забараняе

маіх апушчаных братоў прыняць усходні абрад. У 1922 годзе я езьдзіў у Львоў прасіць аб прыняцьце. Аднак з прычыны неприсутнасьці Я. Э. Мітрапаліта Шаптыцкага справа мая працягнулася. Посьле я даведаўся, што Друйскі дом аа. марыянаў тож падняў усходнюю думку. Тагды ж у 1924 годзе я ўступіў у закон марыянаў <...>. Думаю, што было б ляніўствам і нядбальствам далей адкладаць: баюся, што гэтым я супраціўляўся б волі Божай“.

Адказ Бучыса прыйшоў вельмі хутка. У лісьце ад 21 красавіка, ён паведамляў Германовічу, што галоўная рада дазволіла яму зьмену абраду. Далей працягвае: „Будучы ў Бэрліне, я расказаў а. Андрэю, у якім цяжкім становішчы апынуўся а. Абрантовіч. Уважаю, што Найдаражэйшы Айцец не павінен адмаўляцца ад прапановы выехаць у Харбін. Ведаю, што гэта дрэнна адаб’ецца на Друі, але вы маглі б прасіць пра а. Ванціюса (?) з Бялянаў, і думаю, што ён, а таксама Галоўная Рада згадзіліся б на гэта“.

Не такога адказу чакаў Германовіч, які марыў пра зьмену абраду, каб з большым плёнам несьці духоўную паслугу беларусам, а не „навяртаць“ расейцаў у Кітаі. Тым ня менш, у духу законнага паслушэнства 30 красавіка ён так адказаў Бучысу: „У справе майго магчымага выезду ў Харбін, дык поўнасьцю паддаюся волі Вашай Эксцэленцыі, як майго беспасрэднага кіраўніка, бачачы ў гэтым волю Божую. Айцец Андрэй палічыў патрэбным напісаць пра гэта а. Абрантовічу, і сам уважае, што я быў бы ня вельмі адпаведным кандыдатам у Харбін, і то з многіх прычынаў. Памятаю таксама, што а. Абрантовіч некалі скептычна заглядаўся на мой выезд разам з ім. Дзеля гэтага я не хацеў бы ані адмаўляцца, ані настойваць: кожную місію, нават найбольш прыкрую, прыму з вялікай ахвотай і ўдзячнасьцю“.

Што да Абрантовіча, дык ён пагадзіўся на прыезд Германовіча, але як на апошнюю магчымасьць, калі яму ня ўдасца ніадкуль знайсьці дапамогі. 4 лістапада 1931 г. ён пісаў Ціко-

ўводзіць іх... Вычуваецца з лісту, што біскуп пад уплывам дзекана і апініі пануючай з прыкрасьцяй зрабіў гэта.“ (Казімер Сваяк. *Дзея маей мысьлі, сэрца і волі,* Божым шляхам, Лёндан, 1991, с. 38).

ту: „Калі б мітрапаліт Шаптыцкі прыслаў студытаў, Юзік (Германовіч — *А.Н*) бы быў непатрэбны. Але невядома, што на гэта скажа Рым — і што Мітрапаліт... Калі Юзік гатоў, і ўсё зроблена, хай едзе як найскарэй“. Нават яшчэ за два месяцы да ад’езду Германовіча, 11 сакавіка 1932 г., ён пісаў: „Я тут ніколі бяз «нэндзы» не бываў, але цяпер асабліва сумленьне мяне мучыць: ці варта, каб Язэп сюды ехаў, калі і мне адсюль трэба ўцякаць. Гэта ж тут «почвы» ніякай няма: *Roma decepta est ab iis qui de milia somniabant*“ (Рым быў ашуканы тымі, хто сьніў пра тысячы).

Але словы засталіся толькі словамі. Лёс а. Германовіча быў ужо вырашаны: 14 траўня 1932 г. ён пакінуў Вільню. З ім ехаў друйскі брат-законьнік Антон Аніськовіч. *Хрысьціянская Думка* пісала: „14.V. сёль. г. <...> у Харбін выехаў яшчэ адзін марыянін з Друі, ведамы беларускі рэлігійны і народны дзеяч і пісьменьнік, а. Я. Германовіч. На станцыі ў Вільні прыйшлі разьвітацца з а. Я. Г. многія з беларускіх дзеячоў, а такжа студэнты і моладзь. Разьвітаньне было падвойна сумнае: раз, што далёкая і небясьпечная дарога, а другі раз, што а. Я. Г. выязджае на місіі ў далёкі край, калі гэтулькі ёсьць працы місійнай на вякамі запушчанай ніве беларускай!“[125]

Адгукнулася на выезд а. Германовіча і *Беларуская Крыніца*, у якой ён працягваў друкаваць свае творы, нягледзячы на забарону архібіскупа Ялбжыкоўскага: „Пры сучасным голадзе на сапраўдныя беларускія інтэлігенцкія сілы, выезд за граніцу Бацькаўшчыны кожнае такое дзейнае сілы ёсьць вялікай стратай, а тым больш выезд чалавека такой меры, як а. Яз. Германовіч. Страта гэта вялікая, але мейма надзею, што ня вечная. Усё сьведамае беларускае грамадзтва праводзіць думкамі а. Германовіча <...>, жадае яму здароўя і хуткага павароту на Бацькаўшчыну“[126].

Айцец Язэп Германовіч — сьвятар з вялікім пастырскім досьведам, настаўнік, паэта, чалавек глыбокай веры і вялікай дабрыні. Паэтычная творчасьць была для яго духоўнай патрэбай, як сам ён прызнаўся:

[125] *Chryścijanskaja Dumka,* No. 6, Vilnia, 15.6.1932, s. 6.
[126] *Беларуская Крыніца,* №21, Вільня, 23.5.1932, с. 2.

Іграю, іграці я мушу,
Тут ноты жыцьцём напісаны,
Дык будуць усе прачытаны:
Я струны жывыя парушу.

У гэтага чалавека пад сьвятарскай вопраткай білася беларускае сэрца, чулае на боль і крыўду свайго народу. Толькі той, хто бязьмежна любіў сваю Бацькаўшчыну, мог напісаць такія радкі:

О, край наш родны! Хоць ня маеш сілы,
Ты — наша маці — Беларусь сьвятая!
Табе капае сырую магілу
Подласьць людзкая.
Што наша слабасьць ворагаў ня зможа,
Сумна мне, Божа!

Ягоная прынцыповая пазыцыя ў абароне правоў беларусаў ня раз прыносіла яму прыкрасьці і несправядлівыя абвінавачаньні ў нацыяналізьме.

З выездам а. Германовіча ў Манчжурыю ня толькі Друя, але ўсё нацыянальна сьвядомае беларускае грамадзтва ў Заходняй Беларусі панесла вялікую страту. Той, на чыім сумленьні гэты ўчынак, паказаў сваю абыякавасьць да беларусаў і іхніх патрэбаў. Прапанова на месца а. Германовіча ўзяць у Друю марыяніна з Бялянаў у Варшаве магла ўсьцешыць толькі Ялбжыкоўскага, які ўжо гадамі дамагаўся нечага падобнага.

Бучыс пісаў 3 жніўня 1932 г. Германовічу ў Харбін: „Прызнаюся, што я вінаваты ў тым, што Найдаражэйшы Айцец трапіў у Харбін, інакш кажучы, на канец сьвету; аднак магчыма з часам Дарагі Айцец пераканаецца, што прычынаю маёй віны была шчырая любоў <...>. Я ведаў, што не пасылаю Дарагога Айца на лёгкую справу. Калі мне дазволена скарыстаць з прыкладаў сьвятых, дык скажу, што для мяне быў прыкладам сьв. Ігнат Ляёля. Як ён паслаў сьв. Францішка Ксавэра на Далёкі Ўсход, так і я паслаў вас траіх, айца Фабіяна, Цябе і брата Аніськовіча“[127].

[127] У сьвятле вышэйсказанага незразумела, як можна было казаць, што а. Германовіч „У 1932 г. *добраахвотна* (вылучана мною — *А.Н.*) выехаў у Харбін, каб дапамагчы архімандрыту Фабіяну

Сьвяты Ігнат Ляёля, заснавальнік закону езуітаў, паслаў свайго блізкага супрацоўніка, Францішка Ксавэра, абвяшчаць Хрыста людзям, якія ніколі ня чулі Эвангельля. Вельмі сумнеўна, каб праваслаўныя расейцы Харбіна, калі б ведалі, засталіся задаволеныя з такога параўнаньня[128].

Пасьля выезду Германовіча ў Друі засталіся чатыры айцы. Тры з іх, добрыя і ахвярныя сьвятары, не вызначаліся адміністрацыйнымі і арганізацыйнымі здольнасьцямі. З шасьці студэнтаў толькі адзін, Юры Кашыра (цяпер блаславёны), належаў да рымскага абраду і вучыўся ў Вільні. Іншыя пяць знаходзіліся ў Рыме ў Русікуме і рыхтаваліся да працы сярод расейцаў, пра што далі абяцаньне Камісіі *Pro Russia*. Такім чынам, будучыня Друі вымалёўвалася ня вельмі радаснай. Адчувалася патрэба ў новых сьвятарох. Цікота разумеў гэта і ха-

Абрантовічу ў справе Візантыйска-славянскай місіі сярод рускіх каталікоў“, як гэта зрабіў Я. Трацяк у сваёй прадмове да „першага ў Беларусі (?!) выданьня“ ўспамінаў а. Германовіча *Кітай, Сібір, Масква* (Санкт-Пецярбург, Неўскі прасьцяг, 2003, с. 6). Дарэчы, звычайна творы пісьменьнікаў, якіх ўжо няма сярод жывых, перавыдаюцца бяз зьменаў паводле апошняга прыжыцьцёвага выданьня, у дадзеным выпадку — мюнхэнскага 1962 г. Адказныя за новае выданьне вырашылі „падправіць“ мову аўтара, замяніўшы некаторыя ягоныя словы сваімі, пішучы, напрыклад, „Панна“ замест „Дзева“. Гэтым яны паказалі непавагу да аўтара.

[128] Перакананьне ў велічы і важнасьці таго, што ён і марыяне робяць у справе „навяртаньня“ Расеі, межавала ў Бучыса з экзальтацыяй. У лісьце да Абрантовіча ад 18 красавіка 1929 г. (гл. вышэй у тэксьце) ён піша, што хутка марыяне ў Рыме маюць адчыніць дом для навернутых і ахвотных навярнуцца расейскіх сьвятароў і дыяканаў. Далей працягвае: „Будзем мець клопат, але *qui seminant in lacrimis in exultatione metent. Euntes ibant et flebant, mittentes semina sua. Venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos* (Тыя, што сеюць са сьлязьмі, жаць будуць у радасьці. Тыя, што з плачам нясуць зерне свае, вяртаюцца радасныя, несучы снапы свае) (Пс.125). Я ўжо нават бачу ў духу той сноп, які прызначаны для Айца (Абрантовіча — *А.Н.*). Айцец апісаў дарогу з Друі ў Харбін, але ёсьць дарога з Харбіна ў Вільню, і з Вільні на ўсход. На сьвеце дзеецца шмат неспадзяваных рэчаў: доказ гэтага — знаходжаньне Айца ў Харбіне“.

цеў, каб хоць адзін з студэнтаў, што навучаліся ў Русікуме, застаўся ў Друі. Якраз у красавіку 1932 г. ён сам быў у Рыме і даведаўся, што два студэнты, Найловіч і Падзява, мелі неўзабаве атрымаць ва ўсходнім абрадзе сьвячаньні чытальніка і іпадыякана. Невядома, чаму ён нічога не сказаў Бучысу, але ўжо 8 красавіка, вяртаючыся дамоў у цягніку, напісаў яму алоўкам ліст: „Праз чатыры гадзіны дарогі з Рыму да Флярэнцыі я шмат думаў пра тое, як упарадкаваць у будучыні наш кляштар. Нас засталося чацьвёра, і ніводзін з нас ня можа быць добрым кіраўніком ці добрым магістрам навіцыяў. Няма ніякай надзеі, каб да нас прыйшоў нехта, хто б мог быць добрым магістрам навіцыяў. Застаюцца гэтыя шэсьць клерыкаў, з якіх трэба прыгатаваць і кіраўнікоў і магістра навіцыяў. Спадзяюся, што Кашыра праз некалькі гадоў будзе добрым кіраўніком. Найловіч адзіны, хто <…> зможа дапамагчы а. Абрантовічу і яго заступіць. Падзява да кіраваньня і арганізацыйнай дзейнасьці надаецца менш, але з яго можа атрымацца ў будучыні добры навуковы кіраўнік. Яму было б вельмі карысна ведаць абодва абрады, але ён мусіў бы заставацца ў рымскім абрадзе <…>. Я чуў, што Найловіч і Падзява дня 10.IV маюць атрымаць меншыя сьвячаньні ва ўсходнім абрадзе. Мне здаецца, што ў выпадку Падзявы гэта не было б добра; лепш, каб ён атрымаў меншыя сьвячаньні ў лацінскім абрадзе“.

На гэты ліст Цікота атрымаў востры адказ ад Бучыса, складзены 13 красавіка: „Дня 10 красавіка 1932 я высьвяціў на чытальніка і іпадыякана ўсходняга абраду студэнта Расейскай калегіі Тамаша Падзяву <…> у капліцы гэтай калегіі, наперакор твайму жаданьню, якое ты выказаў у лісьце ад 8 красавіка. Тамаш Падзява тваімі стараньнямі быў прыняты ў калегію Русікум з умоваю, што пасьля сканчэньня навукі будзе працаваць для навяртаньня расейцаў. Дзеля гэтай мэты тыя, каму ляжыць на сэрцы навярненьне Расеі, выдалі немалыя сумы для адукацыі гэтага юнака…[129]

[129] „Thomas enim Podziawa Te agente admissus est in Collegium Russicum ea conditione, ut post absoluta studia convertendis russis adlaboraret. Eo fine educationi huius iuvenis non parvi sumptus expendebantur ab eis quorum conversio Russiae interest“.

Наогул я не цярплю такога спосабу дзеяньня, дзе лёгка мяняюць пастановы і аддаюць перавагу прыватным (выпадкам) над агульнымі і меншым над большымі. У выпадку Падзявы выглядае, што гэта мае месца, бо тваё жаданьне супярэчыла той мэце, якую прызначыў Найсьвяцейшы Айцец Друйскаму кляштару“[130].

Такім чынам, Бучыс груба і бесцырымонна „паставіў на месца“ Цікоту, не забыўшыся прыгадаць яму пра мэту, дзеля якой засноўвалася Друя, і спаслаўшыся на аўтарытэт самога Папы. Тут ён выявіў сябе здольным вучнем Дэрбіны, які не вагаўся дзеля сваіх мэтаў спасылацца на волю Сьвятога Айца[131].

Справа Падзявы была толькі пачаткам клопатаў. Летам 1932 г. з пяці друйскіх студэнтаў, што навучаліся ў Русікуме, тры пакінулі гэтую ўстанову і Друю. Іхні адыход адбываўся з вялікімі прыкрасьцямі, у атмасфэры ўзаемных абвінавачаньняў і падазрэньняў, якіх не пазьбеглі і айцы езуіты, кіраўнікі Русікуму. Бучыс пісаў Цікоту 17 жніўня 1932 г.: „З пяці студэнтаў, якіх вы з такім даверам аддалі на ўзгадаваньне кіраўніком Расейскай калегіі ў Рыме, трох вы павінны ўважаць за страчаных. Вялікая колькасьць нашай законнай моладзі ўзгадоўваецца ў чужых установах, але такога адсотку заламаньняў, як у Русікуме, яшчэ ніколі не было. Вы павінны добра падумаць, перш як паслаць яшчэ каго-небудзь у гэтую выхаваўчую ўстанову. Разважнасьць аднак вымагае не рабіць пакуль што з гэтага розгаласу“[132].

130 „In casu Podziawae haec ratio applicari videbatur, nam desiderium Tuum adversabatur eo scopo, qui a Beatissimo Patre Domui Drujensi praefixus est“.

131 Паводле Трэцякевіча, у канцы 1930 — пачатку 1931 г. уплыў Дэрбіны быў настолькі вялікі, што „калі Дэрбіны заяўляў, што Сьвяты Айцец жадаў ці загадаў гэтае, тое ці іншае, ягоныя слухачы былі змушаныя верыць яму, хоць з часам стала відавочна, што словы, думкі, жаданьні і пастановы, якія ён так свабодна прыпісваў Папу, былі ягонымі ўласнымі“ (Tretjakewitsch L. *Bishop Michel d'Herbigny SJ and Russia,* Augustinus-Verlag, Würzburg, 1990, p. 237).

132 „Z pięciu alumnów, których z takim zaufaniem powierzyliście kierownikom Kolegium Rosyjskiego w Rzymie, trzech musicie uważać za straconych. Ogromna ilość naszej młodzieży zakonnej wychowuje się w cudzych

У Рыме засталіся два друйскія студэнты — Казімер Найловіч і Тамаш Падзява. Цікота згаджаўся, каб Найловіч працягваў навуку ў Русікуме, нягледзячы на вялікія кошты. Ён прызнаўся рэктару Русікуму ў лісьце ад 18 верасьня 1932 г., што „дарога ў Рым каштуе больш, як гадавое ўтрыманьне ў Дубне“. Давялося таксама пагадзіцца, каб Тамаш Падзява атрымаў сьвячаньні ва ўсходнім абрадзе, але Цікота хацеў, каб ён працягваў сваю навуку не ў Рыме, дзе клімат адмоўна ўплываў на ягонае здароўе, а ва ўсходняй сэмінарыі ў Дубне на Валыні.

Сэмінарыя ў Дубне, заснаваная ў 1931 г., мела на мэце абслугоўваць мясцовыя патрэбы Заходняй Беларусі і Валыні, а не „навяртаць“ расейцаў. Таму пляны Цікоты паслаць туды Падзяву моцна ўстрывожылі Бучыса. Ён настаяў, каб Падзява вярнуўся з Найловічам у Рым, у Русікум, хоць і меў паважныя засьцярогі адносна гэтае ўстановы. Ягоны ліст да Цікоты за 14 верасьня 1932 г. чытаецца як дэтэктыў ці шпіёнскі раман: „Магутны і хітры вораг намагаецца даказаць, што закон марыянаў ня здатны для навяртаньня ўсходніх дысыдэнтаў. Найбольшыя высілкі гэты вораг накіроўвае супраць Друйскага кляштару, які быў у першую чаргу прызначаны для ўсходняй місіі. Такім чынам, самыя фундамэнты вашыя падрываюцца, і тры вашыя юнакі ўжо страчаныя. У атацы бяруць удзел многія, але кіруе адзін, і ў адзінстве кіраўніцтва ейная сіла. Каб нашая абарона не правалілася, ёю павінен кіраваць таксама нехта адзін. Таму трэба вырашыць, хто будзе кіраваць абароннай дзейнасьцю — ты ці я. У справе такой вагі гонар і лішняя сьціпласьць могуць шмат пашкодзіць. Таму, адклаўшы абедзьве, думаю, што лепш, каб кіраваў абаронаю я, бо ў Рыме нас атакуюць, дык у Рыме трэба бараніцца. Няздатнасьць беларусаў наогул і Друйскага кляштару асабліва да місіянэрскай дзейнасьці даказваецца тым, што абяцаньні, якія з ведама і згоды старэйшых друйскія студэнты далі на пісьме, цяпер

zakładach, ale takiego odsetku zwichnięć, jak w Russicum, nigdy jeszcze nie było. Nad tem musicie się zastanowić wprzód nim kogoś poszlecie do tego zakładu wychowawczego. Rostropność jednak wymaga tymczasem nie robić z tego rozgłosu“.

праз гэтых старэйшых не выконваюцца. Дзеля гэтага горача прашу Раду Друйскага кляштару не даваць нагоды ворагам і не пераводзіць сваіх студэнтаў з Расейскай калегіі ў іншую ўстанову без пісьмовага дазволу Папскай Камісіі *Pro Russia*. Хай вас не спакушаюць трыццаць срэбнікаў <...>. Узгадаваньне марыянскіх юнакоў (Каз. Найловіча і Тамаша Падзявы), якія засталіся вернымі нашаму закону ва ўстанове, якая спагадае няверным, — справа, зразумела, небясьпечная. Тым ня менш, гэтай небясьпекі цяпер нельга пазьбегнуць. Гэтыя два (юнакі) маюць абавязак вярнуцца ў Русікум, згодна з раней дадзеным абяцаньнем“[133].

Цяжка сказаць, колькі ў гэтым лісьце праўды, а колькі хворай фантазіі аўтара. У кожным выпадку ён адлюстроўвае нездаровы дух інтрыгаў і падазронасьці сярод сяброў Камісіі *Pro*

---

[133] „Inimicus potens et callidus studet persuadere Congregationem CC RR Marianorum esse ineptam ad opus conversionis dissidentium orientalium. Maximos conatus suos hostes iste dirigit contra Domum Drujensem, quae operi missionis orientali praeprimis destinata est. Itaque ipsa fundamenta vestra impugnantur, atque tres pueri vestri iam profligati sunt. Impugnatio ista, licet a multis perficiatur, ab uno dirigitur, et unitate consilii fortis est. Nostra autem defensio etiam ab uno conduci debet, ne succumbat. Necesse igitur est dirimere tunc actionem defensivam nostram conducturus sis, an ego.

In re tanti momenti superbia et excessiva humilitas multum nocere possunt. Seposita igitur utraque, censeo melius esse, ut ego defensioni nostrae praesim, nam Romae impugnamur, Romae et defensio fieri debet.

Thesis incapacitatis missionariae alborussorum in genere et Domus Drujensis in specie maxime eo probatur argumento quod promissis, quae alumni Drujenses in scriptis, superiore sciente et consentiente, dedereunt, nunc ab iisdem superioribus negliguntur. Itaque ardentissime rogo consilium Domus Drujensis ne hoc argumentum inimicis suis suppediret, nec alumnos suos ex Collegio Russico in aliud institutum transferat, nisi accepto in scriptis praecepto Pont. Commissionis pro Russia. Ne vos tentant triginta argentei... Educatio iuvenum Marianorum (Cas. Najlowicz et Thomae Podziawa), qui Congregationi nostrae fideles adhuc sunt, in Instituto, quod infidelibus favet, sane periculosa res est. Verumtamen periculum istud nunc evitari non potest. Isti duo in Russicum redire tenentur vi obligationis quondam datae...“

Russia, якія марылі быць апосталамі аб’яднаньня хрысьціянаў. Да таго ж, такая дробязь, як тое, што Друйскі кляштар быў прызначаны ягоным заснавальнікам „для беларусаў“ (*pro alborussis*), а не для нейкай „усходняй місіі“, не бянтэжыла нікога, і менш за ўсё Бучыса.

Найловіч і Падзява вярнуліся ў Рым.

Дарога ў нікуды

У 1933 г. скончыўся Бучысаў шасьцігадовы тэрмін знаходжаньня на пасадзе генэрала марыянаў. Дэлегаты генэральнай капітулы закону, што адбылася ў Рыме 16—28 ліпеня, хацелі перавыбраць яго на наступныя шэсьць гадоў. Бучыс, аднак, запытаўшыся рады вышэйшых ватыканскіх уладаў, адмовіўся, патлумачыўшы сваё рашэньне жаданьнем мець больш часу, каб працаваць у Камісіі *Pro Russia* і выконваць абавязкі Апостальскага візытатара для расейцаў. Тады 21 ліпеня адбылося другое галасаваньне, у выніку якога генэралам стаў Андрэй Цікота.

Калі б Бучыс ведаў, што яго чакае ў недалёкай будучыні, ён бы не зракаўся так лёгка пасады генэрала марыянаў. Дэрбіны, кіраўнік Бучыса, сваімі паводзінамі нажыў сабе шмат непрыяцеляў, якія хацелі б пазбыцца яго ў Ватыкане. Іх трывожыў ягоны ўплыў на Папу, а таксама напрамак дзейнасьці Камісіі *Pro Russia* пад ягоным кіраўніцтвам. Асабліва насьцярожана да Дэрбіны ставіліся польскія біскупы, занепакоеныя ягонай палітыкай на ўсходніх землях Польскай дзяржавы. У гэтым яны мелі магутнага хаўрусьніка ў асобе генэрала езуітаў, таксама паляка, Уладзімера Ледахоўскага. Якраз увосень 1933 г. прыйшоў час кананічнага візыту польскіх біскупаў у Рым „*ad limina apostolorum*“ (да парогу апосталаў). Ледахоўскі параіў Дэрбіны, які не жадаў з імі сустракацца, узяць на гэты час адпачынак, каб паправіць здароўе. Дэрбіны, нічога не падазраючы, згадзіўся і 2 кастрычніка 1933 г., у дзень прыезду польскіх біскупаў, выехаў у Бэльгію. Калі ён ужо зьбіраўся вяртацца ў Рым, прыйшоў ліст ад Ледахоўскага, у якім той „раіў“ Дэрбіны скласьці Папу просьбу звольніць яго з пасады старшыні Камісіі *Pro Russia*. Тон „парады“ не дапускаў ніякіх пярэчаньняў. Дэрбіны ўжо ніколі не пабачыў Рыму. Невядома, якія сакрэты выявіліся пры расьследаваньні ягонай дзейнасьці, але ад 1937 г. да сьмерці ў 1957 г. ён жыў у поўным адасабленьні ў розных езуіцкіх кляштарах у Францыі. Ягонае прозьвішча зьнікла з афіцыйнага ватыканскага выданьня *Annuario Pontificio,* дзе даецца пералік усіх каталіцкіх біскупаў.

З адыходам Дэрбіны Камісія *Pro Russia* страціла свой незалежны статус. Яна сталася часткаю ватыканскага Дзяржаўнага сакратарыяту („міністэрства замежных справаў“) і займалася толькі справамі каталікоў рымскага (лацінскага) абраду на тэрыторыі Савецкага Саюзу. Усе справы, датычныя ўсходняга абраду, перайшлі ў кампэтэнцыю Кангрэгацыі для Ўсходніх Цэркваў.

Калі ў Рыме адбываліся гэтыя драматычныя перамены, Бучыс знаходзіўся ў Амэрыцы. Здаецца, ніхто нават не паклапаціўся паведаміць яму, што здарылася. Вярнуўшыся ў Рым, ён не знайшоў там ні камісіі *Pro Russia*, ні свайго пратэктара. Усходняй Кангрэгацыі ён быў непатрэбны, і яму не засталося нічога іншага, як вярнуцца ў Летуву. Але і там не знайшлося для яго адпаведнага занятку... У 1939 г. марыяне зноў абралі Бучыса сваім генэралам на месца Цікоты, і ён заставаўся ў гэтым званьні амаль да сьмерці ў 1951 г.

У Друі Цікота паказаў немалыя арганізацыйныя і адміністрацыйныя здольнасьці. Трэба думаць, што гэта не ў апошнюю чаргу паспрыяла ягонаму абраньню генэралам марыянскага закону. Тым ня менш, тое, што пасаду заняў Цікота, больш нагадвала кампраміс: летувісы не хацелі бачыць на чале закону паляка, а палякі — летувіса. Для палякаў абраньне Цікоты мела таксама сваю выгоду: як генэрал, ён мусіў пакінуць Друю і жыць у Рыме. З трох друйскіх законьнікаў-сьвятароў, якія там засталіся, ніводзін ня быў здатны заняць ягонае месца. Таму супэрыёрам прызначылі польскага марыяніна Ўладыслава Лысіка. Яго ведалі як добрага і пабожнага сьвятара, але з ягоным прызначэньнем беларускі характар кляштару зьмяніўся. Здарылася тое, чаго даўно дамагаўся Ялбжыкоўскі.

Хоць Камісія *Pro Russia* сышла са сцэны, наступствы ейнай дзейнасьці засталіся. Сярод іх быў Харбін, які вялікім цяжарам ляжаў на Друі і забіраў амаль усе яе сілы. У 1935 г. скончылі навучаньне тры маладыя сьвятары. Але з іх толькі адзін, Юры Кашыра, які атрымаў адукацыю ў Вільні і належаў да рымскага (лацінскага) абраду, застаўся ў Друі. Два іншыя, Найловіч і Падзява, якія вучыліся ў Русікуме, 9 ліпеня разам з Цікотам мелі аўдыенцыю ў Папы. Затым яны на кароткі час па-

ехалі на Бацькаўшчыну разьвітацца з роднымі, але ўжо 11 жніўня ў італьянскім порце Брындызі селі на карабель, які плыў у Кітай. Раней за іх выехаў з Друі ў Харбін брат-законьнік Мікола (Станіслаў) Баговіч.

Увосень 1935 г. распачалі навуку ў Вільні шэсьць друйскіх студэнтаў-клерыкаў[134]. Яны жылі ў сваім студэнцкім доме, або, як яны яго называлі, калегіі, на вуліцы Жыгімонта, 24. Узначальваў калегію ў 1935—36 навучальным годзе Юры Кашыра, які сам скончыў навуку на няпоўных тры месяцы раней і стаў сьвятаром 20 чэрвеня 1935 г. І ён, і ўсе клерыкі былі рымскага (лацінскага) абраду. Беларускія дзеячы жыва цікавіліся гэтай марыянскай калегіяй. Ужо ў першым годзе існаваньня яе наведалі а. Адам Станкевіч, Антон Луцкевіч, Ян Шутовіч і інш. Аднак больш шчыльных кантактаў паміж марыянскімі студэнтамі і беларускай грамадзкасьцю не атрымалася. Кашыра не дазволіў ім нават пайсьці 6 чэрвеня 1936 г. на асьвячэньне помніка на магіле а. Канстантына Стаповіча (паэты Казімера Сваяка), хоць іх запрашаў а. Адам Станкевіч.

Тым часам а. Германовіч у Харбіне захварэў і прасіўся дамоў. Цікота не сьпяшаўся з дазволам. У лісьце ад 16 студзеня 1935 г. ён пісаў Германовічу: „у душы я ня смучуся, што хочаш прасіць адстаўкі ад Харбіна, бо ты ж надта патрэбны ў <...> Друі. Я аб гэтым ужо даўно думаю, толькі нікому не кажу <...> аб гэтым трэба яшчэ доўга думаць і маліцца, як і калі гэта трэба будзе зрабіць, але мусіць да гэтага дойдзе“.

Германовіч паскардзіўся а. Адаму Станкевічу, і той адразу напісаў востры ліст Цікоту 20 красавіка 1935 г.: „Здаецца мне, што ўжо вялікая пара пачаць вам рэалізаваць паварот Язэпа з Харбіна. Падрабязнасьці гэтай патрэбы ўбачыш у пісьме, якое тут далучаю. Мне здаецца, што далей марнаваць там ягоны талент і здароўе — гэта нешта сапраўды кашмарнае. Пра-

[134] К. Шыдлоўскі ў сваіх артыкулах (гл. зноску №1) піша: „У сярэдзіне 30–х гг. друйскія марыяне адкрылі ў Вільні дом студый, куды накіроўваліся выпускнікі гімназіі“. Насамрэч студэнцкі дом у Вільні прызначаўся не для звычайных „выпускнікоў гімназіі“, а для маладых марыянскіх законьнікаў-клерыкаў, якія пасьля гімназіі працягвалі навуку, рыхтуючыся да сьвятарскага стану.

быванньне далейшае Язэпа ў Харбіне — гэта на маю думку яўная супярэчнасьць вашай канстытуцыі. Каб нябошчык Матулевіч устаў з гробу і пабачыў на гэтую вашу харбінскую зацею, дык сапраўды за галаву ўзяўся б. Ну, але ты сам аб гэтым усім лепей ведаеш. Я тут толькі цябе «ад імя ўсей Беларусі» прашу выбавіць Язэпа з Харбіну і даць яму адпаведныя варункі жыцьця і працы“.

Гэты ліст, відаць, дапамог Цікоту прыняць канчатковае рашэньне адносна а. Германовіча. У міжчасе а. Язэпу прыйшлося браць шасьцітыднёвы адпачынак (ужо другі раз), каб паправіць здароўе. Нарэшце 19 сьнежня 1935 г. ён пакінуў Харбін. Станкевіч 29 сьнежня пісаў Цікоту: „В. Адважны (літаратурны псэўданім а. Германовіча — *А.Н.*) піша, што з яго нэрвамі дрэнна і што ён ужо ў дарозе да цябе у Рым. Пахухай яго там, ды шлі ў Вільню. Можа няхай бы ён у Вільні з Юркай і застаўся? Тут наш культурны цэнтр, а яму гэтага трэба“.

Пабыўшы некалькі месяцаў у Рыме, а. Германовіч 19 чэрвеня 1936 г. зьявіўся ў Вільні і затрымаўся на Жыгімонта, 24 у доме студэнтаў, сваіх колішніх вучняў з Друі. Увосень яго прызначылі кіраўніком (супэрыёрам) студэнцкага дому. У Вільні Германовіч аднавіў сваё супрацоўніцтва ў *Хрысьціянскай Думцы,* дзе пісаў пад псэўданімамі „Вінцук Адважны“ („В. А.“, „В. Адв.“) або „Лявон Ветрагон“. Гэтым апошнім псэўданімам ён падпісваў сатырычныя вершы на надзённыя міжнародныя і беларускія тэмы.

Праз некалькі тыдняў пасьля прыезду ў Вільню ў ліпеньскім нумары *Хрысьціянскай Думкі* зьявіўся артыкул а. Германовіча (Вінцука Адважнага) „Мая думка аб *Хрысьціянскай Думцы*“, у якім сярод іншага аўтар пісаў: „Вось жа канечна трэба здабываць для *Хрысьціянскай Думкі* новых падпішчыкаў і карэспандэнтаў. Яна павінна дайсьці да рук усіх беларусаў-каталікоў; павінна пісацца ня толькі ксяндзоўскай пэўнай рукою, але і дрыгучай клерыцкай і мазалістай сялянскай. Апэлюю да ўсіх братоў-беларусаў, старшых і вучоных, каторыя дзеля розных прычын пакінулі роднае пяро <…> Як яшчэ многа можна і трэба спадзявацца ад тых, што так бойка і жыва пісалі ў газ. *Беларус,* як а. Б. Пачопка, Пётра Просты, Паўла Раніца і мн.

інш! Няўжо ж яны былі толькі яснымі мэтэорамі на нашым хмарным небасхіле? Народ разбудзілі, а самі заснулі“[135].

Артыкул выклікаў ажыўленую дыскусію пра тое, якой павінна быць *Хрысьціянская Думка.* Дасталося і друйскім марыянам, якія адзначыліся сваёй адсутнасьцю ў беларускім рэлігійным і грамадзкім жыцьці. Першы напісаў а. Язэп Рэшаць: „Пажадана, каб да *Хр. Д.* прылажыліся як належыцца беларусы айцы марыяне“[136]. Больш канкрэтна выказаўся а. Уладзіслаў Талочка: „Думаю, што было б добра, каб нашыя айцы марыяны пазволілі аднаму з іх падпісываць «Хр. Думку» як рэдактару, а так жа далі сваю марыянскую фірму як выдаўца. Можна і трэба запрагчы марыянскіх студэнтаў клерыкаў, каб нешта пісалі. Клерыкі літоўцы пішуць артыкулы ў *Viln. Aušra.* Клерыкі латышы пішуць у *Katolu Dzeve.* Клерыкі ўніяты ў Дубне пішуць у свой часапіс *Друг.* Вось жа ідзём і мы іх сьлядамі!“[137] Нарэшце, Язэп Найдзюк, дырэктар друкарні імя Ф. Скарыны і рэдактар часопіса *Шлях Моладзі,* выказаў думку, якую падзялілі шмат якія беларусы: „Вось жа В. Адв... заклікае да працы ўсіх тых, што „народ разбудзілі, а самі заснулі...“. Добра гэта, але шкада, што В. Адв. нічога ня ўспомніў аб самым галоўным, а іменна аб беларускіх законьніках айцох марыянах. Бо мне здаецца, што ў выдавецтве *Хрысьціянскае Думкі* львіная часьць хлопатаў павінна прыпасьці якраз айцом марыянам. Яны, як ведаем, многа працуюць для Каталіцкага Касьцёла, але на жаль толькі ня ў родным краю, толькі не сярод беларускага народу. Праўда, ня іх у гэтым поўная віна. Але нягледзячы на ўсё, усё ж такі айцом марыянам трэба было б больш зьвярнуць увагі на свой беларускі народ, каторы можа больш іх патрабуе, чымся кітайцы. Мне здаецца, што абавязкам нават ёсьць марыянаў стацца для беларусаў тым, чым для палякаў ёсьць аа. францішканы з Непакаляннова, або аа. базыліяны для ўкраінцаў. А дзеля гэтага абавязкам ёсьць айцоў марыянаў, каб *Хр. Думка,* падобна як *Rycerz*

[135] W. Adw. „Maja dumka ab Chryścijanskaj Dumcy“, *Chryścijanskaja Dumka,* No. 7, Vilnia, lipień 1936, s. 5.
[136] *Chyścijanskaja Dumka,* No. 9, Vilnia, vierasień 1936, s. 8.
[137] *Chyścijanskaja Dumka,* No. 10, Vilnia, kastryčnik 1936, s. 8

Niepokalanej, была ўсюды, а перадусім у кожнай беларускай каталіцкай хаце. Абавязкам айцоў марыянаў ёсьць так жа, каб *Хр. Думка* выходзіла часьцей“[138].

Гэтая вострая, хоць і не беспадстаўная крытыка не датычыла а. Германовіча, якога ня трэба было заахвочваць да працы сярод беларусаў. Ён ня толькі пісаў у *Хрысьціянскую Думку,* але хутка стаў сябрам яе рэдкалегіі. Пад ягоным уплывам пачалі пісаць клерыкі Чэслаў Сіповіч (псэўданім Васіль Крывічанін), Антон Цьвячкоўскі (Антон Кумша) і Антон Падзява (крыптанім А.П.).

Айцец Германовіч браў таксама актыўны ўдзел у рэлігійным і грамадзкім жыцьці Віленскае беларускае грамады, уцягваючы ў яго сваіх студэнтаў. Вось некалькі прыкладаў з хронікі студэнцкага дому, якую вялі Антон Цьвячкоўскі і Чэслаў Сіповіч:

„13.X (1936 г.). Адведаў а. супэрыёра Я. Германовіча а. Урбан, Т.І. і запрасіў да супрацоўніцтва ў часопіс *Да Злучэньня.*

25.X. Бр. Гайдзель грае ватыву на Кальварыі <…>. Вярнуўшыся, знаходзім гасьцей: п. А. Луцкевіча і інж. Трэпку <…>.

2.XI. Задушкі. <…> На могілках Россы доўга шукаем магілы К. Стэповіча. Урэшце знайшлі. Аглядаем. Дзівіць нас прастата і скромнасьць. Запальваем сьвечкі. Адмаўляем супольна «Анёл Панскі». Айцец супэрыёр падае агульныя весткі аб асобе Казімера Сваяка і Альбіна Стэповіча. Дзіўным пачуцьцём напоўнены вяртаемся да хаты.

7.XI. <…> Гэтага дня слухаем у сваім рэфэктары канцэрт. Іграе на цымбалах дзядзька Аляксандар Матусэвіч, родам з Гальшан. Перад музыкай падае аўтабіяграфічную зацемку. Быў у Манчжурыі, перайшоў бальшавіцкую Расею <…> Ігра была на высокім ураўні мастацкім <…> Уражаньне як найлепшае. Прысутнымі былі госьці: кс. Ад. Станкевіч, Берняковіч (экс-студыта), студэнты В. Ермалковіч і П. Гайдзель.

14.XI. Адведвае нас др. Станіслаў Грынкевіч. Ветлівы, гаваркі. Ай. супэрыёр запрашае яго да нас з дакладам з галіны псыхіятрыі.

26.XI. Прагулка. Па дарозе аглядаем бажніцу караімаў.

[138] *Chryścijanskaja Dumka,* No. 10, Vilnia, kastryčnik 1936, s. 7.

Вельмі ўсім спадабалася. Густоўная, стыль маўрэтанскі. Пекна ў прапорцыях і дробных аздобах.

29.XI. Першая нядзеля Адвэнту. Айцец Я. Германовіч цэлебруе «рараты» ў касьцёле сьв. Духа. Прыслугоўваюць да імшы «*modo canonico*» бр. Сіповіч і Цьвячкоўскі. Казаньне гаварыў кс. Адам Станкевіч.

6.XII. Ай. Супэрыёр чытае ў Бел. Інстытуце Гаспадаркі і Культуры лекцыю на тэму: «Манчжурыя — край і людзі».

13.XII. «Дзень беларускай культуры». Калегія *in corpore* бярэ ўчасьце. Акадэмія ў салі гімназіі Вітаўта Вялікага. Рэфэрат аб культуры чытаў кс. Ад. Станкевіч. Сільнейшыя кроме таго мамэнты слаўнага вечара: прамова ўкраінскага пасла Трэяна па-ўкраінску, мілагучныя напевы хору Шырмы і сьпеў солё артысты опэры *La Scala* Забэйды-Суміцкага. Уражаньне як найлепшае“.

Весткі пра дзейнасьць Германовіча дайшлі да Цікоты, і ён зьвяртаўся да а. Язэпа 2 сакавіка 1937 г.: „Маю да цябе, даражэнькі, просьбу: будзь ласкаў на такія рэчы, як Акадэмія ў дзень культуры або штось падобнае, клерыкаў не пускаць. Прыходзіць мне думка, ці ты іх не пушчаеш часам на лекцыі БІГК (Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры — *А.Н.*), а гэта тож было б непатрэбна. Яны мусяць мець свайго роду далейшы працяг навіцыяту, і яны аб гэтым павінны ведаць. Не забывайся тож аб абставінах, у якіх знаходзіцеся. Трэба тож старацца, каб яны і ў нядзелю мелі імшу сьвятую ў сябе дома і не хадзілі па касьцёлах“.

Цікота меў, відаць, на думцы ўдзел марыянскіх клерыкаў у багаслужэньнях для беларусаў, якія адпраўляў у нядзелі і сьвяты а. Адам Станкевіч у касьцёле сьв. Мікалая. У студэнцкай хроніцы ёсьць пра гэта згадкі, як, напрыклад, наступная пад датай 2 лютага 1937 г.: „Імшу сьв. слухаем у касьцёле сьв. Мікалая. Казаньне стройна гаварыў кс. Адам Станкевіч. Громка сьпявалі «Божа, што калісь народы»“.

Грамадзкая і пісьменьніцкая дзейнасьць Германовіча таксама была Цікоту не зусім даспадобы. У лісьце за 14 траўня 1937 г. ён пісаў: „Прыкра мне прыпамінаць табе ўжо ня першы раз канстытуцыі (марыянаў — *А.Н.*), але мушу рабіць гэта са свайго аба-

вязку і вельмі, вельмі прашу помніць, што існуе 365 н. Кон (стытуцыяў), а 180 н. забараняе нам мяшацца ў якія колечы нацыянальныя спрэчкі і наказывае заўсёды шукаць толькі справы Хрыстусовай і Касьцёла[139]. Выбачай мне, што табе дакучаю. Але скажы мне, што ты рабіў бы, знаючы, што хтось з тваіх падуладных робіць штось без дазволу і нязгодна з канстытуцыямі? Няўжо ты думаеш, што твой талент прападзе, калі будзеш з яго карыстацца, атрымаўшы дазвол, паддаючыся адпаведнай цэнзуры і нікому не прыпісваючы «асьліных вушэй»?“

Згадка пра „асьлінія вушы“ адносіцца да канфлікту між а. Германовічам (Лявонам Ветрагонам) і ананімным крытыкам у газэце *Беларускі Фронт,* рэдактарам якое быў а. Вінцэнт Гадлеўскі. Вельмі магчыма, што прычынаю гэтага канфлікту стаўся верш Лявона Ветрагона ў сьнежаньскім нумары 1936 г. *Хрысьціянскае Думкі,* дзе той пісаў:

У беларускім гарызонце
Фронт пад фронтам, фронт на фронце.
А як фронт удасца слабы —
Падпіраюць яго бабы.
....
Гэй, палітыкі, глядзеце:
Душы цэлай не дзялеце!
Жыцьцё наша, як захоча
Вашы фронты пераскоча.[140]

[139] Вось адпаведныя пункты марыянскай канстытуцыі:
„365. ...ня можна законьнікам без пазваленьня свайго старшага вышэйшага <...> і мясцовага біскупа выдаваць кніжак зьместу сьвецкага, а таксама ня можна пісаць у газэтах, часопісях ці журналах пэрыядычных, ані кіраваць імі.

180. Сусім забараняецца прымаць мандат у соймы, а такжа агітаваць. У работу адміністрацыйную, палітычную, ці нацыянальную не павінны мяшацца, ані ўчасьнічаць у агітацыі. Павінны быць у старане і вышэй ад спраў палітычных і партыйных, іхняй справай павінна быць справа Хрыстова і Каталіцкага Касьцёла“ *(Konstytucyja Kongregacyi Ajcoŭ Maryjanaŭ.* Pierakłaŭ z łacinskaj movy a. Jazep Hermanovič. Vilnia, 1934, s. 101 i 52).

[140] Lavon Vietrahon. „I dziŭna i strašna“, *Chryścijanskaja Dumka,* No. 12(126), Vilnia, śniežań 1936, s. 8.

У №4 за 1937 г. *Беларускага Фронту* зьявіўся нікім не падпісаны агляд беларускіх пэрыядычных выданьняў, у тым ліку *Хрысьціянскай Думкі,* пра якую невядомы аўтар пісаў: „Найгорай прадстаўляецца *Хрысьціянская Думка,* якая хоць і пачала выходзіць часьцей <…>, вымагае аднак лепшай апрацоўкі матар'ялу і лепшага ўкладу <…>. На наш погляд трэба *Хр. Д.* рэдагаваць папулярна <…>, але папулярнасьць гэта яшчэ ня тое самае, што наіўнасьць. Бо ці не наіўнымі трэба прызнаць інфармацыі з заграгічнай палітыкі або палітычныя вершы Лявона Ветрагона? Гэты апошні асьвятляе «палітыку» ня толькі наіўна <…>, але і тэндэнцыйна, пры гэтым ягоная тэндэнцыя ідзе па лініі для нас вельмі загадкавай“[141].

Лявон Ветрагон адказаў у *Хрысьціянскай Думцы* вершам „Мікель Анджэлё і ягоны крытык“, які ён прысьвяціў „майму крытыку з *Беларускага Фронту*“. У вершы аўтар распавядае пра вялікага італьянскага мастака, які адпомсьціў свайму зацятаму крытыку, зьмясьціўшы ягоны партрэт у пекле на сваёй карціне Страшнага Суду ў Сыкстынскай капліцы ў Ватыкане. Верш сканчаецца радкамі:

Вось крытык, дужа невясёлы
Зьмяёю апаясан, голы
Сядзіць у пекле тымчасамі
На дне з асьлінымі вушамі[142]

Германовіч прыняў крытычныя заўвагі свайго законнага начальніка спакойна, але асабліва імі, відаць, не праняўся. Цікота хацеў адгарадзіць клерыкаў ад беларускага рэлігійнага і грамадзкага жыцьця па-за кляштарам, іншымі словамі, трымаць іх у парніковых умовах. Германовіч, наадварот, лічыў, што клерыкі павінны адчуваць сябе часткаю грамадзтва, сярод якога ім прыйдзецца працаваць, а для гэтага ім трэба ведаць ня толькі мову. Таму, нягледзячы на дамаганьні Цікоты, ён не зьмяніў сваіх мэтадаў узгадаваньня. У хроніцы

[141] „Крыху аб абноўленай бел. прэсе“. *Беларускі Фронт,* №4(13), Вільня, 5.3.1937, с. 3.

[142] Lavon Vietrahon. „Michel Angelo i jahony krytyk“, *Chryścijanskaja Dumka,* No. 6 (132), Vilnia, 20.3.1937, s. 7.

студэнцкага дому пад датаю 16 траўня 1937 г. чытаем: „Участвуем усе ў канцэрце беларускім, ладжаным студэнцкім саюзам у салі Сьнядэцкіх УСБ (Унівэрсытэт Сьцяпана Батуры — *А.Н.*). Сьпяваў мілагучна хор Шырмы і Забэйда-Суміцкі. Усе на высокім уроўні мастацкім“. А праз чатыры дні, 20 траўня, вялікі беларускі сьпявак быў госьцем у марыянскім студэнцкім доме: „Гэтага ж дня гасьцілі ў нашым доме: Забэйду-Суміцкага, артысту сьпевака опэры Мілянскай *La Scala*; кс. рэд. Ад. Станкевіча, рэд. Я. Пазьняка, інж. Клімовіча і мгр. Шутовіча“.

Дамаганьне Цікоты, каб Германовіч даваў свае творы на папярэднюю цэнзуру, гучала дзіўна. *Хрысьціянская Думка* была рэлігійным часопісам і выходзіла „з дазволу духоўнай улады“, як ясна зазначалася ў кожным нумары. Гэтай уладаю ў дадзеным выпадку быў ня хто іншы, як архібіскуп Ялбжыкоўскі, які з прыемнасьцю зачыніў бы часопіс, калі б знайшоў у ім што-небудзь супярэчнае з навукаю Царквы. Цэнзуру палітычную праводзілі польскія ўлады, якія сканфіскоўвалі нумар, калі знаходзілі ў ім нешта такое, што „пагражала бясьпецы дзяржавы“. Цікота хацеў увесьці для Германовіча яшчэ трэцюю — сваю, марыянскую цэнзуру...

Цікота, відаць, думаў, што, седзячы ціха і пазьбягаючы ўсяго, што б прыцягвала ўвагу польскіх уладаў, ён уратуе Друю, на якую тыя глядзелі крывым вокам. Марна спадзяваўся. 15 ліпеня 1937 г. у *Хрысьціянскай Думцы* зьявілася наступная вестка: „У Вільні паявіліся чуткі, што робяцца захады выселіць айцоў марыянаў з Друі, бо там пагранічная паласа, а гэныя айцы, як пераважна беларусы, маюць быць там непажаданыя. Калі б так сталася, то гэта была б сапраўды іронія лёсу, бо ж айцы марыяне ў Друі, нягледзячы на сваю беларускасьць, бадай выключна працуюць па-польску і гэтым самым для польскасьці“[143].

---

[143] „Procіŭ ajcoŭ maryjanaŭ“. *Chryścijanskaja Dumka,* No. 14 (140), Vilnia, 15.7.1937, s. 4.

„Раскіданае гняздо“

Тым часам у Друі зьнішчаліся апошнія сьляды беларускасьці. Айцец Язэп Дашута пісаў Цікоту 8 чэрвеня 1937 г.: „У нашым жыцьці няма чым пахваліцца <…> Дысцыпліна, асабліва сярод малых хлапцоў, была папросту немагчымая[144]. Трох хлапцоў па Вялікадні пагналі з кляштару. Мы ніякага ўплыву на дзяцей і навонкі ня робім, але самі паддаемся пад уплыў звонку. Месяц таму нп. Супэрыёр (паляк Уладыслаў Лысік — *А.Н.*) склікае сабраньне Рады і ставіць унёсак гаварыць з хлапцамі пацеры па-польску, а не, то па-лаціне, бо ён на дамаганьне хлапцоў правёў галасаваньне і большасьць выказалася за польскім. Дзеці ў гімназіі тож не даюць яму спакою, дапытваюцца, калі ў кляштары перастануць пацеры гаварыць па-беларуску“.

Айцец Германовіч у Вільні быў вельмі заняты. Ён даваў рэкалекцыі, у тым ліку для беларускай інтэлігенцыі ў лютым 1937 г.; дапамагаў у пастырскай працы айцом Адаму Станкевічу, Казімеру Кулаку і Міхалу Борыку; пісаў шмат у *Хрысьціянскую Думку.* І ўсё гэта — у дадатак да абавязкаў кіраўніка (супэрыёра) дому беларускіх марыянскіх клерыкаў-студэнтаў, якія, як пісаў а. Дашута Цікоту 12 лістапада 1936 г., „а. Германовіча хваляць, што болей імі апякуецца і лепш корміць, чым а. Георгій (Кашыра — *А. Н.*)“.

Недалёка ад Вільні была гара Кальварыя, куды прыходзілі пілігрымкі з усёй Віленшчыны. Там стаяў некалі дамініканскі кляштар, на тэрыторыі якога месьціліся г. зв. „станцыі“ Крыжовага Шляху, кожная з якіх выяўляла эпізод з Мукаў Госпада Ісуса Хрыста. Пілігрымы, выслухаўшы сьв. Імшу, абыходзілі станцыі, а сьвятар ці сьвятары пры кожнай з іх казалі кароткае слова. Усё гэта суправаджалася адмысловымі малітвамі і сьпевамі. Пілігрымка сканчалася ў Кальварыйскім касьцёле Блаславеньнем Найсьвяцейшым Сакрамэнтам (Сьвятымі Дарамі). Беларусы ўпершыню зладзілі сваю пілігрымку ў 1935 г.

[144] Маюцца на ўвазе хлопцы-гімназісты, якія выказалі жаданьне ў будучыні паступіць у марыянскі закон; яны жылі пры кляштары ў г. зв. „ювэнаце“ пад кіраўніцтвам аднаго з законьнікаў.

Праз год арганізатары спалучылі яе з урачыстасьцю высьвячэньня надмагільнага помніка а. Кастусю Стаповічу (паэту Казімеру Сваяку). У 1937 г. прызначылі пілігрымку ў нядзелю 6 чэрвеня, а кіраўнікам яе абралі а. Язэпа Германовіча. Вось як апісвае сваё ўражаньне ад пілігрымкі адзін з удзельнікаў: „Па прыкладу папярэдніх гадоў зборка пілігрымаў была ў касьцёле сьв. Мікалая, адкуль, выслухаўшы імшы і вельмі прыгожага казаньня кс. Я. Германовіча, з крыжам і беларускімі ксяндзамі, сьпяваючы беларускія песьні, ідзём вуліцамі Вільні аж у Кальварыю, дзе па малым перапынку пачынаем абходзіць і разважаць Крыжовую Дарогу нашага Збаўцы. Пры кожнай стацыі ксяндзы мелі беларускія прамовы, якіх людзі слухалі з захапленьнем і кожнае іх слова, як агнём, выпалівала знак у нашай душы“[145]. З нагоды пілігрымкі ўпершыню моцна прагучалі „экумэнічныя“ матывы. Да іх непасрэдна спрычыніўся вядомы „місіянэр“, канонік Караль Любянец, які на некалькі дзён раней таксама наведаў Кальварыю з вялікай групай праваслаўных беларусаў, з якіх ён намагаўся зрабіць добрых польскіх каталікоў. *Хрысьціянская Думка* з гэтай нагоды пісала: „Некалькі сот праваслаўных беларусаў прывёў у Кальварыю ксёндз, які прамаўляў да іх выключна па-польску і які нават не прызнае беларускай нацыі, дык чаму ж аб гэтым не падумаюць ксяндзы беларусы?“ Газэта працягвае: „На будучы год трэба паправіцца, на будучы год у Беларускай Пілігрымцы павінны быць і каталікі і праваслаўныя, пілігрымка гэта павінна быць агульнабеларуская. Бо ці ж не адна была для ўсіх нас Дарога Крыжа нашага Спаса?“[146]

На пілігрымку зьехалася каля 400 чалавек з усіх куткоў Заходняй Беларусі. Упершыню ўдзельнічала ў ёй група грэкакаталікоў з Далятычаў разам з іхнім сьвятаром, а. Вячаславам Аношкам. Не было толькі нікога — ні сьвятароў, ні вернікаў — з Друі... Можна ўявіць, як адчуваў сябе а. Германовіч. Можа таму ён не сьпяшаўся ў Друю, бо атмасфэра ў кляштары яму не магла прыйсьціся даспадобы. Праўда, ён прыяжджаў на

[145] F. K. „Uražańni z Biełaruskaj Pilihrymki u Kalvaryju“, *Chyścijanskaja Dumka,* No. 12(138), Vilnia, 20.6.1937, s. 6.

[146] „Paśla Kalvaryi“, *Chyścijanskaja Dumka,* No. 12(138), Vilnia, 20.6.1937, s. 3.

фэст сьв. Антона 13 чэрвеня, а таксама ў верасьні адправіў у Друі свае гадавыя рэкалекцыі. У той раз, як пісаў Дашута Цікоту 21 верасьня 1937 г., „Друйская паліцыя занепакоілася кс. Герм(ановічам), але ён ужо выяжджае ў Вільню“. Гэта быў бадай апошні візыт а. Германовіча ў Друйскі кляштар, куды 13 гадоў таму ён паступаў з вялікімі спадзяваньнямі працаваць дзеля зьяднаньня беларусаў праваслаўных і каталікоў у адной Царкве Хрыстовай. Калядныя вакацыі ён правёў у Вільні разам з сястрой Антанінай, а на навагоднюю „багатую куцьцю“ яго і паэту Міхася Машару запрасіў а. Адам Станкевіч.

Прыезд гадаванцаў а. Германовіча на Каляды прынёс новыя клопаты Друйскім законьнікам. Вось што пісаў а. Дашута Цікоту 24 студзеня 1938 г.: „У нас у Друі адносіны былі ўжо паправіліся, бо маем добрага капітана КОП (Корпус аховы памежжа — *А.Н.*). Камэндант паліцыі тож чалавек добры, але вось па сьвяце, калі пабылі ў нас клерыкі, чуюцца закіды, што кс. Германовіч выхоўвае ворагаў Польшчы, і да нас пачаліся недаверанья большыя. Некаторыя з клерыкаў надта шчыра пачаліся высказвацца прад патрыётамі аб іхнім пажаданьні незалежнасьці Беларусі, і вось тым усіх раздражнілі і горай настроілі ваяводу“. У лютым (на лісьце няма дакладнай даты) Дашута атрымаў адказ ад Цікоты: „Весткі аб клерыках моцна мяне засмуцілі <...>. Напішы ці, лепей, скажы аб гэтым а. Германовічу і прасі яго маім іменем, каб ён аб гэтым паважна падумаў і не наражаў усей нашай справы“.

Цікота мог не хвалявацца, бо лёс Друі быў ужо вырашаны. Польскія ўлады даўно шукалі спосабу пазбыцца беларускіх марыянаў, але не маглі знайсьці прычыны, бо яны мелі польскае грамадзянства і не рабілі нічога супрацьпраўнага. Дапамог новы закон, які дазваляў уладам высяляць адміністрацыйным спосабам з памежнай зоны ўсіх, чыя прысутнасьць магла пагражаць бясьпецы дзяржавы. Беларускіх марыянаў, відаць, палічылі такімі небясьпечнымі асобамі, а Друя знаходзілася ў памежнай зоне...

Тым часам ціск на Друю несупынна ўзмацняўся. Было вырашана стварыць у вёсцы Малькаўшчына, якая належала да Друі, новую парафію. Магчыма, на тое меліся прычыны па-

стырскага характару. Польскія ўлады насьцярожвала тое, што ў Малькаўскай капліцы, куды даяжджалі друйскія марыяне, да канца захаваліся беларускія казані. Безумоўна, марыяне не былі задаволеныя, асабліва выканаўца абавязкаў пробашча а. Язэп Дашута, хоць ён стараўся публічна ў гэтай справе не выказвацца. У лісьце за 6 красавіка 1937 г. ён пісаў Цікоту: „Я сваім парахвіянам нічога не казаў аб тварэньні новай парафіі ў Малькаўшчыне, сказалі «суседзі» <…>. Паехаў я ў ма(ёнтак) Лазоўку на сабраньне моладзі. Спаткаўся ў вагоне з кс. Эліяшам <…>. Ён, відаць, мяне западозрыў, што еду да парахвіян Малькаўскіх бунтаваць проціў новай парахвіі. Гэтым тлумачу напасьць на мяне прад супэр(ыёрам) ваяводы і візыту ў кляштары старасты. Ваявода ругаў, што ізноў бунтую парахвію, ня даў у маёй абароне высказацца супэрыёру і падкрэсьліў, што прыгавар на вывязеньне нас з Друі ўжо падпісаны“.

Візыт супэрыёра а. Лысіка да ваяводы адбыўся 10 сакавіка. Днём раней адведаў Друйскі кляштар новы староста браслаўскі. Дашута ў згаданым лісьце піша: „Закідаў нам казаня беларускія, распаўшахнене кніжак, малітаўнікаў беларускіх, размышляня беларускія і т. д. <…> Даводзіў мне, што ён сам тутэйшы, што ў Друі беларусаў нет, ёсьць народ тутэйшы, з каторага як з гліны можна зрабіць і палякаў і беларусаў, і вось мы робім беларусаў і гэтым робім антыпаньствовую работу, бо ідэал паньства (дзяржавы — *А.Н.*) — гэта паньства аднaлітае што да народнасьцей“.

Пабываў староста таксама і ў Малькаўшчыне: „Быў і ў Малькаўшчыне. Там староста шукаў у Корбута кватэру для пробашча. Напаў на Корбутаў, што пазволілі бальшавіцкія (г. зн. беларускія — *А.Н.*) казаня казаць, а калі малады Корбут пачаў бараніць і паказаў, што і сам маець кніжку да набаж(энства) беларускую, зарэквіраваў (сканфіскаваў — *А.Н.*), і пагразіў, што яму за гэта яшчэ ўляціць. Для пробашча ў Малькаўшчыне ваявода даець 20 га. зямлі ў Дзедзіне“. Дбаньне польскіх ваяводы і старасты пра духоўныя патрэбы беларускіх вернікаў Малькаўшчыны не магло не кранаць сэрца.

Было зразумела, што канец ужо блізка. 22 траўня 1938 г. а. Цікота ў Вільні меў гутарку з ваяводзкім начальнікам бясь-

пекі. Той сказаў яму, што калі не забярэ беларускіх марыянаў з Друі, то іх сілаю высяляць. Цікота адказаў, што на вырашэньне друйскай справы трэба часу. Але польскія ўлады не хацелі чакаць. На пачатку наступнага месяца айцы Дашута, Смулька, Хамёнак і Кашыра атрымалі загад, падпісаны Віленскім ваяводам Людвікам Бацянскім, пакінуць Друю да 10 чэрвеня. Ніякіх прычынаў высяленьня ў дакумэнце не падавалася. Згаданыя айцы сапраўды пакінулі Друю 9 чэрвеня. Яны затрымаліся ў маёнтку Канстанцыянава, што належаў прыяцелю марыянаў Райманду Гузу, за нейкіх пяць кілямэтраў ад Друі, дзе сканчалася памежная зона. У кляштары засталіся толькі а. Лысік і ягоны памочнік а. Аксютовіч, абодва палякі. Праз некалькі дзён, 13—14 чэрвеня, выгнаньнікі паціху вярнуліся у Друю. У чацьвер 16 чэрвеня было сьвята Божага Цела (*Corpus Christi*) у рымскім (лацінскім) абрадзе. Каб ушанаваць гэты сьвяты дзень, польскія „патрыёты“ разам з жаўнерамі Корпусу аховы памежжа і парамілітарнай арганізацыяй „Стралец“ наладзілі вялікую маніфэстацыю супраць беларускіх марыянаў. Сярод вынесеных розных рэзалюцыяў асабліва вызначалася адна, якую запісаў клерык Чэслаў Сіповіч: „Асуджаем а. генэрала Цікоту за тое, што загадаў аа. Германовічу і Абрантовічу насіць бароды і адпраўляць набажэнствы ў славяна-бізантыйскім абрадзе: нават Мураўёў прызнаў Друю польскаю і не прафанаваў касьцёла, пакідаючы нам польскую мову і лацінскі абрад“.

Канец прыйшоў 23 чэрвеня. Вось як апісаў, што здарылася ў гэты дзень, Чэслаў Сіповіч у студэнцкай хроніцы: „Дваццаць трэцяга чэрвеня тысяча дзевяцьсот трыццаць восьмага году прыехалі ў Друйскі кляштар айцоў марыянаў беларусаў шэф тайнай паліцыі павету браслаўскага і стараста браслаўскі, і зьвярнуліся да айцоў з прыказам выезду. Пагразілі, калі айцы самі ў прыгатаваны да вывязеньня айцоў аўтамабіль ня выйдуць, то зломяць кляўзуру і возьмуць айцоў сілай. Вакол аўтамабіля, кляштару і касьцёла стаяла аружаная (узброеная — *А.Н.*) паліцыя. Айцы не сьпяшая адправілі сьвятыя імшы <…>. Дзеля сьвятарскіх сутанаў не згадзіліся айцы, каб іх цягнулі сілаю ў аўтамабіль <…>. Першы ў самаход сеў а. К. Смуль-

ка, астатні а. В. Хамёнак, каторы навет паўтараў, што хай нас цягнуць, самім ня трэба ісьці ў самаход старастаўскі. Пры гэтым сабралася шмат народу. Жанчыны заплакалі наўзрыў. Зьявіўся і фатограф, і калі толькі наставіў апарат, каб зьняць момэнт уходу айцоў у аўтамабіль, січасжа паліцыянт яму забараніў. Паліцыя радзіла айцам ехаць далей ад Друі. Дарма завезьлі б <…>. Але айцы, падзякаваўшы за няпрошаную ахвярнасьць, захацелі ў Канстанцыянаве ў таго ж Гуза чакаць на далейшыя загады сваёй улады <…>. На пав(ар)оце ад галоўнай дарогі да Р. Гуза сядзеў паліцыянт і пільна сачыў адведваючых айцоў людзей“.

Праз два тыдні дайшла чарга і да клерыкаў, якія праводзілі ў Друі летнія канікулы. 8 ліпеня, калі яны працавалі на зборцы сена, паліцыянт прынёс ім павестку ад ваяводы з загадам пакінуць Друю і памежную зону на працягу 24 гадзінаў. У той самы дзень пад вечар два клерыкі, Чэслаў Сіповіч і Антон Падзява, паехалі роварам у Канстанцыянава, дзе яшчэ жылі друйскія айцы, чакаючы, як вырашыцца іхні лёс. Прыехаўшы, як апісвае Сіповіч у „Хроніцы“, яны знайшлі, што „Два з іх, а. В. Хамёнак і а. Ю. Кашыра, нічога не дачакаўшы лепшага ад уладаў, разьвіталіся з усімі і сабіраліся ў дарогу (Друя—Варапаева—Вільня—Варшава). Пацалаваліся, сумна ўсьміхнуліся, а айцец Дашута засьпяваў ведамую расейскую песьню: «Последний нонешний денёчек гуляю с вами я, друзья». І ад’ехалі два айцы. Крыху спусьця а. К. Смулька, Падзява і Сіповіч пашлі на бераг Гузавага возера <…>. (Айцец Смулька) глядзеў у неба і паўтараў: «Што прасьледаваюць нас, гэта добра, толькі дрэнна, што за самую ідэю нацыянальную. А мы для яе самой беспасярэдня ніколі не працавалі. Палякі зрабілі глупства, нас выганяючы, і не на карысьць сабе, гэта аж надта ясна»“. Наступнага дня марыянскія клерыкі назаўсёды пакінулі Друю і паехалі кожны да сваіх бацькоў.

У міжчасе, калі цёмныя хмары зьбіраліся над Друяю, айцец Язэп Германовіч у Вільні не пераставаў інтэнсіўна працаваць. У *Хрысьціянскай Думцы* за 1 красавіка 1938 г. ёсьць ліст чытача, які падпісаўся ініцыяламі Г.Л., са Сьвіра: „16-га, 17-га, 18-га і 19-га гэтага месяца (сакавіка — *А.Н.*) у сьвірскім кась-

целе адбываліся рэкалекцыі і велікодная споведзь <...>. Для сьведамых беларусаў сьвірскай парахвіі, асабліва для тых, хто браў удзел у леташняй беларускай пелігрымцы ў Кальварыю, мілай неспадзеўкай на рэкалекцыях быў а. Германовіч, марыянін з Вільні — як кіраўнік рэкалекцыямі ў сьвірскім касьцеле. Шмат ён папрацаваў для дабра нашых душ. Праз чатыры дні штодзень гаварыў па тры навукі, спавядаў разам з іншымі ксяндзамі, у пятніцу абводзіў Крыжовую Дарогу, разважаючы і прамаўляючы пры кожнай стацыі, і іншыя адпраўляў набажэнствы — за што яму сьвірская парахвія дужа ўдзячная. Наша парахвія надта палюбіла кс. Германовіча, як казнадзея; постаць гэтага місіянэра надоўга застанецца ў памяці сьвірскіх парахвіян“[147].

У чэрвені 1938 г. споўнілася 25 гадоў сьвятарства а. Германовіча і другога вядомага беларускага сьвятара Віктара Шутовіча. Айцец Адам Станкевіч даў ім такую характарыстыку: „Вось два верныя сыны беларускага народу, вось два праўдзівыя яго апосталы, павадыры, грамадзяне. Народ знае іх шырока і далёка, і найлепшую і найдаражэйшую памяць аб іх захавае назаўсёды. Здрада паніжае чалавека, а вернасьць вывышае. Беларускія ксяндзы народнікі, якія вось сьвяткуюць 25 гадоў свайго сьвяшчэнства, не паддаліся ніякім бурам і ніякім безгалоўям, астаючыся заўсёды вернымі Богу і народу“[148]. Сьвяткаваньне юбілею спалучалася з беларускай пілігрымкай у Віленскую Кальварыю 12 чэрвеня. Вось як апісвае ўрачыстасьць а. Віктар Шутовіч у ліцьце а. Тарасэвічу ў Чыкага 14 верасьня 1938 г.: „Гэты ліст будзе аб маім юбілеі <...>. У беларусаў у касьцёле сьв. Мікалая я вычуў нэрвовасць. Цесната нат у набажэнствах <...>. А шпіцлі кругом нас аж кішэлі! Сільна да юбілятаў прамовіў Адамка (Станкевіч — *А.Н.*) у касьцёле, і мы выйшлі на вуліцу. Дысцыпліна ў паходзе была найлепшая, пялі ўмела і натуральна. Вільня тут на беларусаў зьвярнула ўвагу. Гэдак мы прыйшлі на Кальварыю. Народу нашага было больш як тысяча <...>. Стацыі абыходзілі энэр-

147 H. L. „Miłaja niespadzieŭka“, *Chryścijanskaja Dumka.* No. 10, Vilnia, 1.4.1938, s. 8.
148 *Chryścijanskaja Dumka,* No. 17, Vilnia, 10.6.1938, s. 3.

гічна, прамаўлялі пакалейцы. Я гаварыў пабожна аб Хрыстусе, Германовіч ужо гарачэй з дамешкай патрыятызму, а наш Адам зусім салідна ўсё разам лучыў, і беларускі патрыятызм і наша рэлігійнае жыцьцё <…>. І па такой удалай працэсыі нейкі сум быў на маей душы, а ўсё дзеля таго, што народу нашаму цяжка, ой, цяжка сягодня! На добры лад і пры другіх абставінах, прыехаўшы цяпер з Кальварыі, нам траім трэба было нейдзе пасядзець разам, пагаварыць, пасьмяяцца. Але нам было не да таго. Да кляштару Германовіча ў Вільні былі да ўсіх дзьвярэй пристаўленыя тайныя, што пільнавалі, калі ён і куды выходзе, а калі і адкуль прыходзе <…>. Я такі адважны і то баяўся наругацца гэным апекуном і ні разу не адведаў майго добрага калегі Язэпа“.

Сьвятарскі юбілей айцоў Германовіча і Шутовіча натхніў двух беларусаў, якія падпісаліся інцыяламі С.З. і П.З., на вось які верш у іхні гонар:

У 25–тыя ўгодкі
Сьвятарства нашых двух ксяндзоў
Мы, крывічоў сыны-патомкі,
Вітаем вас ад гэтых слоў:
Жадаем вам найбольш здароўя,
Вы, юбіляты, сьвятары,
Жывіце ж вы для нас так доўга —
Гадоў йшчэ столькі — разоў тры.
Айцы — адзіныя з адзіных —
Братоў-сялян павадыры,
Вы грамадзяне нашых вёсак
І за іх долю змагары.
Мы шлём за гэта вам падзяку,
Што вы ня кінулі сваіх —
Калісь гісторыя напіша
Пра вас у словах залатых.[149]

Гэтыя радкі зьявіліся ў *Хрысьціянскай Думцы* за 10 ліпеня, у дзень, калі, згодна з загадам Віленскага ваяводы, айцец

[149] S.Z. P.Z. „Ks.ks. J. Hermanoviču i V. Šutoviču ŭ 25-tyja ŭhodki śviatarstva“, *Chryścijanskaja Dumka,* No. 19, Vilnia, 10.7.1938, s. 5.

Германовіч меўся пакінуць Вільню. Насамрэч ён выехаў адтуль 13 ліпеня ў Варшаву, куды неўзабаве на загад а. генэрала Цікоты падаліся ўсе іншыя друйскія выгнаньнікі. Айцец Віктар Шутовіч у *Хрысьціянскай Думцы* апісаў свае сустрэчы з імі, калі яны былі ў дарозе: „Мы ведаем, што айцы марыяне і іх клерыкі ўжо з Друі выселены. На дарозе я спаткаў іх урассыпку, адных у Саколцы, другіх у Беластоку. Як тыя птушкі пералётныя ехалі яны ў Варшаву <...>. Яны маўчаць і не адказваюць на мае пытаньні, нешта глыбока ў сабе разважаючы. Айцы гэтыя ў веку такім, калі найбольш працаваць можна. На галаве ў іх ужо сівы волас, але трымаюцца яны добра. Айцы марыяне да мяне соладка, хоць праз сьлёзы, усьміхаліся. Я бачыў у іх ахвоту да жыцьця і працы <...>. Іх душу цяпер залягла думка, што ім, выгнанцам з Друі, рабіць у Варшаве? <...> Я пытаўся гэтых айцоў, чаму ім так шыбка загадана было выехаць з Друі? На гэта пытаньне айцы марыяне не адказалі мне. Ды мне іх адказу і ня трэба было. Я ўжо практычны чалавек і добра сам ведаю, за што гэтыя айцы і іх клерыкі выехалі з Друі“[150].

Наогул беларуская прэса пісала пра высяленьне друйскіх марыянаў даволі стрымана, абмяжоўваючыся толькі фактамі. Часопіс *Шлях Моладзі* тлумачыць прычыну такой нешматслоўнасьці: „Ад падробнага апісаньня справы высяленьня айцоў марыянаў стрымліваемся з прычын цэнзуральных. Зазначаем пры тым, што за апісаньне падзеяў у Друі быў сканфіскаваны *Kurier Wileński* з 12.VII“[151].

У марыянскай студэнцкай хроніцы, якую працягваў весьці Чэслаў Сіповіч, так сканчаецца апісаньне гэтых падзеяў: „У Друйскі дом прыехалі айцы марыяне палякі на чале з супэрыёрам Э. Кулешай. Такжа ў Вільні пры Зыгімонта вул. будуць клерыкі з Польшчы і хадзіць будуць у віленскую сэмінарыю“[152].

---

[150] Ks. V.Š. „Majo spatkańnie ajcoŭ Maryjanaŭ“, *Chryścijanskaja Dumka,* No. 21(169), Vilnia, 5.8.1938. s. 4.

[151] „Dalejšyja vysialeńni biełaruskich zakońnikaŭ“, *Шлях Моладзі,* №16, Вільня, 25.7.1938, с. 6.

[152] Айцец Адам Станкевіч пісаў 7 кастрычніка 1938 г. Язэпу Германовічу: „У нас гэткая непрыемная навіна: дом, дзе друкарня, на вясну будуць руйнаваць і зносіць. Вось жа няхай Ваш Галава (г. зн.

Айцец Віктар Шутовіч пісаў 1 верасьня 1938 г. а. Хрызастому Тарасэвічу ў Ляйль каля Чыкага: „А марыянаў нашых у Друі ўжо і сьлед прастыў! Усё загладзілі, затушавалі, як быццам нічога там беларускага і не бывала. Двох палякоў з Варшавы прыехала і вядуць парахвію ў Друі чыста папольску. Гэта дык чыстая трагэдыя для марыянаў! Нічога канкардат Рыму з Польшчай, нічога спэцыяльная апека Сьвятога Айца над законьнікамі ў Друі. Гэта апошняе нат лепш памагло архібіскупу Ялбжыкоўскаму, бо тут улады сьвецкія без архібіскупа ўсё гэта зрабілі“.

* * *

Друйская гімназія была прыватнай і амаль праз увесь час свайго існаваньня ня мела дзяржаўнага статусу, г. зн. ейныя вучні мусілі здаваць завочна дзяржаўны экзамэн (г. зв. матуру) на заканчэньне сярэдняй адукацыі. Прыватнымі лічыліся таксама ўсе беларускія гімназіі. Спачатку ў Заходняй Беларусі іх было чатыры: у Вільні, Наваградку, Клецку і Радашкавічах, а пры канцы 1930-х гадоў засталася толькі адна Віленская, і тая як філія польскае гімназіі. Галоўным, калі не адзіным, крытэрам прызнаньня правоў тэарэтычна выступаў узровень навучаньня. У выпадку беларускіх школаў напэўна ўваходзілі ў гульню іншыя меркаваньні. Але ж Друйская марыянская гімназія, дзе вучням забаранялася размаўляць між сабою пабеларуску, была настолькі польскаю, што далей няма куды. Не мінула і году ад высяленьня з Друі беларускіх марыянаў, як гімназія атрымала жаданыя правы. Пра гэта пісаў а. Цікоту ў

Цікота — *А. Н.*), замест прымаць нашых «прыяцеляў», адступіць нам які кут пад каталіцкае выдавецтва і друкарню. Гэта зусім выканальнае і згоднае з вашымі мэтамі і з намерамі вашых ахвярадаўцаў <...> На ліст гэты чакаю адказу“. Невядома, ці Станкевіч атрымаў адказ. У кожным выпадку вельмі сумнеўна, ці новыя гаспадары дому, польскія марыяне („прыяцелі“ ў лісьце Станкевіча), згадзіліся б даць месца беларускаму выдавецтву, хай сабе рэлігійнаму і каталіцкаму. Варта прыгадаць, што гэты дом быў куплены за грошы, выручаныя за продаж брыльянтавага калье, якое ў свой час княгіня Магдалена Радзівіл падаравала на заснаваньне беларускай грэка-каталіцкай калегіі (сэмінарыі) у Рыме.

Рым друйскі супэрыёр паляк Я. Кулеша 9 чэрвеня 1939 г.: „Прыемна мне дадаць, што мы ўжо атрымалі правы. Дэкрэт міністэрства ёсьць з дня 15 траўня“ (*Miło mi dodać, że już uzyskaliśmy prawa. Dekret ministerstwa jest z dn. 15 maja*). Трэба дзівіцца хуткасьці, з якой павысіўся ўзровень навучаньня ў гімназіі, як толькі кіраўніцтва ёю пераняпі палякі…

Прыблізна ў тым самым часе, калі беларускіх марыянаў і сьлед прастыў, наведаў Друю архібіскуп Ялбжыкоўскі і вядомы „абаронца крэсув польскіх“ кс. Юзаф Барадзіч. Пятрусь Сіповіч, які вучыўся ў Друйскай гімназіі і жыў у інтэрнаце, дзе, як сам казаў, было „*bardzo wesoło*“ (вельмі вясёла), пісаў брату Чэславу ў Рым 7 чэрвеня 1939 г.: „На сёмуху (28 траўня — *А.Н.*) у Друі быў біскуп Ялбжыкоўскі. Быў таксама і кс. Барадзіч. Я належу да саюзу скаўтаў (*związku harcerstwa*) і маю новы скаўцкі мундзір, у якім пішу гэты ліст. Ксёндз Вайдзік <…> адправіў урачыстую імшу (*sumę*) на сёмуху, у той час як Яго Эксц. архібіскуп сядзеў і маліўся на троне седзячы“ (*siedział i modlił się na tronie siedząc*). Адным словам, палякі ў Друі спраўлялі баль, быццам тыя пасажыры „Тытаніка“ за хвіліну да таго, як карабель пацярпеў крушэньне і патануў.

Лёс выгнаньнікаў

Выгнаныя з Друі айцы і клерыкі ў канцы ліпеня сабраліся ў Варшаве. Там быў і генэрал марыянскага закону а. Андрэй Цікота. Два клерыкі, Чэслаў Сіповіч і Казімер Аніськовіч, на прапанову Цікоты згадзіліся прыняць усходні абрад і працягваць навуку ў Рыме, каб пасьля ехаць у Харбін працаваць сярод расейцаў. У Рыме яны жылі ў Расейскай калегіі, або г. зв. Русікуме. Чэслаў Сіповіч пісаў 28 ліпеня 1939 г. свайму колішняму друйскаму сябру Антону Цьвячкоўскаму, які застаўся ў Варшаве: „Жыву ў калегіі, дзе расейцы, немцы, французы, булгар, літовец, славакі, эстонцы і г. д. твораць даволі згодную грамадку, каторай мэта *праца для сяньняшняй Расеі заграніцай і падгатоўка для прышлай ужо незалежнай*“ (вылучана мною — *А.Н.*). Пры канцы ліста ёсьць прыпіска, у якой адчуваецца наіўны гонар за свой закон: „Гутарыў я з нашым а(йцом) з Латвіі, каторы такжа запускае бараду[153]. Можаш дагадацца мэту. Марыяне ў працы злучэньня цэркваў ідуць у першай чарзе“.

Антон Цьвячкоўскі праз некалькі дзён пасьля пачатку польска-нямецкай вайны вырашыў разьвітацца з надзеяй стаць сьвятаром. Не пытаючыся ў нікога дазволу, ён пакінуў, як казаў, „польскі Сыбір“ (г. зн. Варшаву) і вярнуўся на Бацькаўшчыну. Свае прыгоды ён апісаў у газэце *Крыніца,* што аднавіла свой выхад у далучанай да Летувы Вільні[154]. У тым часе ён ня страціў сувязі з Чэславам Сіповічам, і калі той стаў дыяканам, паслаў яму кнігу *Чатыры Эванэлі і Апостальскія Дзеі* ў перакладзе а. Вінцэнта Гадлеўскага (Вільня, 1939) з наступным прысьвячэньнем: „З нагоды атрыманьня сьвячаньняў дыяканату прышламу апосталу Добрае Навіны, барацьбіту за волю Беларускага Народу гэтую кнігу ў роднае вопратцы ад

---

[153] Сіповіч меў на ўвазе латышскага марыяніна Баляслава Вальпітрса, які на прапанову архібіскупа Рыжскага ўвесну 1939 г. прасіў дазволу прыняць усходні абрад, каб мець магчымасьць працаваць сярод расейцаў у Латвіі. Вайна паклала канец гэтым плянам.

[154] Ćviačkoŭski A. „Z maich uspaminaŭ (z Varšavy ŭ Vilniu)“, *Krynica,* No. 6, Vilnia, 5.12.1939, s. 2—3.

імя Шальцін, Дзедзінкі, Друі пасылае з жаданьнем, каб прыміцыю цэлебраваў і Божае Слова сказаў у Роднае Старонцы Твой Антон. Вільня, 25.XII.39 г.“ Пра далейшае жыцьцё Цьвячкоўскага згадвае Язэп Малецкі ў сваіх успамінах: „А. Цьвячкоўскі, гадунец айцоў марыянаў у Друі, клерык Віленскае духоўнае сэмінарыі, у часе вайны вярнуўся да сьвецкага стану. Спачатку, у 1941 годзе, быў настаўнікам беларускай пачатковай школы ў Вільні, пасьля працаваў у Менску. У 1943 г. быў старшынём у Пастаўі, з прыходам бальшавікоў быў зьняволены ў Варкуце“[155].

Цягам наступных некалькіх гадоў два іншыя колішнія друйскія клерыкі пакінулі марыянскі закон, але пра іх не было нічога чуваць у беларускім грамадзкім жыцьці.

У 1932 г. Германовіч пакідаў Беларусь не з уласнай волі. Ён ведаў, што ягонае месца — на Бацькаўшчыне, і гэта было галоўнай прычынай ягонай нэрвовай хваробы ў Харбіне. У 1938 г. ён разумеў, што ў Беларусі польскія ўлады не дазволілі б яму жыць. У Польшчы ён заставацца ня меў жаданьня са зразумелых прычынаў, а ў Рыме яму не было чаго рабіць. Таму ён вырашыў вярнуцца ў Харбін, дзе мог, прынамсі, працаваць як пастыр і выхаваўца моладзі. За два тыдні перад адʼездам, 2 сакавіка 1939 г., яму пашчасьціла на плошчы сьв. Пятра бачыць толькі што абранага Папу Пія XII. Вось як ён апісвае гэтую хвіліну: „Вікары Езуса Хрыстуса дае багаславенства «*Urbi et Orbi*» — «Гораду і Сьвету». — А я ў думках пералятаю туды, дзе нашы мілыя мястэчкі і вёскі, дзе зялёная рунь праціскаецца праз сьнег да вясеньняга сонца, дзе раньні жаваранак прыносіць вестку прабуджэньня. «Багаславі, добры Божа — рукою новага Архіпастыра — найцішэйшыя свае авечкі, гаротных беларусаў! Дай нам, Божа, толькі падняцца, стаць на крэпкія ногі, а мы — без чужой крыўды, сваім мазалём — добра папрацуем на Тваю славу, для славы і карысьці сваёй і для дабра ўсяго чалавецтва!»“[156]

[155] Малецкі Язэп. *Пад знакам Пагоні,* Таронта, выд. „Пагоня“, 1976, с. 59.

[156] J.H. „Novy Papież Pius XII“, *Chryścijanskaja Dumka,* No. 10, Vilnia, 20.3.1939, s. 3.

12 сакавіка ў марыянскім кляштары адбыўся разьвітальны абед. Чэслаў Сіповіч пакінуў апісаньне гэтай падзеі ў студэнцкай хроніцы, якую ён працягваў весьці ў Рыме: „На абедзе былі прысутны: біскуп Яўрэінаў (расеец), а. Пілiп Дэ Рэжыс Т.І. (француз). Айцец Енэрал А. Цікота па-расейску падзякаваў біскупу за ласкава ветлівае ўчасьце ў марыянскай сямейнай урачыстасьці, падзякаваў так жа айцу Рэктару (Русікуму — *А.Н.*) Піліпу за яго працу над узгадаваньнем марыянскіх клерыкаў, каторыя гатовяцца ў Русікум на працаўнікоў злучэньня Касьцёлаў. Адзначыў такжа, што на цяперашніх марыянскіх «русікумцах» ня скончыцца ўсходняе напраўленьне. Уладыка Аляксандар (Яўрэінаў — *А.Н.*) са сваей стараны падзякаваў цэлай нашай кангрэгацыі (марыянаў — *А.Н.*) за працу, якую мы ложым для яго землякоў“.

Няцяжка здагадацца, пра якое „ўсходняе напраўленьне“ гаварыў Цікота. У лютым 1940 г. Сіповіч ужо як „*иеродиакон Вячеслав*“ (ён стаў дыяканам 25 сьнежня 1939 г. — *А.Н.*) пісаў у „русікумскім“ бюлетэні: „Сярод іншых студэнтаў (Русікуму — *А.Н.*) <...> не апошняе месца па сваёй колькасьці займаюць марыяне <...>. З сямі асобаў, што ў розныя часы атрымалі ўзгадаваньне, трох ужо асягнулі сьвятарства (сярод іх аа. Кузьма і Тамаш) і працуюць цяпер у расейскай місіі ў Харбіне, *а ў мінулым годзе атрымаў дыяканскія сьвячаньні аўтар гэтых радкоў, які спадзяецца пасьвяціць сябе той самай працы* (вылучана мною — *А.Н.*)“[157].

Германовіч пакінуў Рым 15 сакавіка. З ім разам паехаў у Харбін малады сьвятар, былы студэнт Русікуму, француз Поль Шалей (Paul Chaleil).

19—23 ліпеня 1939 г. у Рыме адбылася генэральная капітула („агульны зьезд“) закону марыянаў, на якой на месца Цікоты абралі генэралам Бучыса.

У траўні 1939 г. прыехаў з Харбіну а. Абрантовіч. Пасьля марыянскай капітулы ён выехаў з Рыму ў Польшчу. З Варшавы 5 жніўня ён напісаў а. Цікоту ліст, які ў цікавым сьвятле

[157] „Отзывы «руссикумских монахов»“, *Заметки Русской Духовной Академии в Риме,* №2(15), 1940, с. 52. Айцы Кузьма і Тамаш — Казімер Найловіч і Тамаш Падзява.

раскрывае спосаб мысьленьня Бучыса: „У дарозе Владыка (Бучыс — *А.Н.*) запрапанаваў мне, каб я ехаў у Друю рабіць інвэнтар — патрэбны бытцам для нашай справы. Я й рукамі і нагамі адбараніўся дзеля многіх прычын, кажучы, што інвэнтар хіба ёсьць, што я нічога ня ведаю, што ня маю часу, дый што наканец няхай сама польская старана адна зробіць <...>. Владыка казаў, што трэба курэй палічыць, — а я яму на тое, што нам тысяча болей, тысяча меней, ня важна“.

Нямецка–польская вайна засьпела а. Абрантовіча ў Польшчы. 17 верасьня Заходнюю Беларусь і Ўкраіну занялі савецкія войскі. Абрантовіч знаходзіўся тады ў Львове ў мітрапаліта Шаптыцкага. Пры спробе пераходу савецка-нямецкай мяжы яго арыштавалі немцы і перадалі савецкім уладам. Падрабязнасьці арышту застаюцца няяснымі. Паводле некаторых зьвестак, яго выдаў немцам ягоны праваднік. Доўгі час Абрантовіч сядзеў у турме ў Львове, дзе ад яго дамагаліся прызнаньня, што ён японскі шпіён. Яго моцна катавалі ў часе допытаў. Сукамэрнікі сьведчылі, што ён шмат цярпеў. Часта пасьля начных допытаў прыносілі яго ў камэру акрываўленым і непрытомным. У хвіліны прытомнасьці Абрантовіч маліўся. Весткі пра яго робяцца больш няпэўнымі пасьля таго, як яго вывезьлі са Львова. У 1943 г. бачылі Абрантовіча ў турме на Лубянцы ў Маскве. Цяпер вядома, што ён памёр 2 студзеня 1946 г. у Маскве ў Бутырскай турме. Так трагічна скончыў свой жыцьцёвы шлях гэты несумненна выдатны чалавек і сьвятар. У свой час беларусы ўскладалі на яго вялікія надзеі, якія, на жаль, засталіся нязьдзейсьненымі.

Ня маючы вестак пра лёс Абрантовіча, у Рыме вырашылі паслаць на ягонае месца ў Харбін Цікоту. Ён пакінуў Вечны Горад 3 лістапада ў сане архімандрыта, прыняўшы ўсходні абрад літаральна за некалькі дзён перад выездам.

У Рыме, у Русікуме, засталіся два друйскія клерыкі. На пачатку 1940 г. за нейкую правіну адлічылі адтуль Аніськовіча. Чэслаў Сіповіч атрымаў сьвятарства 16 чэрвеня 1940 г. Ён меўся ехаць у Харбін, але яму далі час закончыць навуку ў Рыме. Вось што ён піша Цікоту 15 чэрвеня 1941 г.: „Рада Енэральная пастанавіла пакінуць мяне яшчэ на год тут у Рыме, з

тым, каб я зрабіў цяпер ліцэнцыят, а на другі год дактарат. Владыка Пётра падчоркнуў мне, што тыя прычыны, каторыя стаяць за маім прыездам хуткім у Харбін, вельмі паважныя, — так што калі мяне пакідаецца яшчэ на год, то ён сумленна павінен быць выкарыстаны“.

Праз тыдзень пасьля таго, як Сіповіч напісаў гэты ліст, 22 чэрвеня 1941 г., пачалася нямецка-савецкая вайна, а 7 сьнежня — японска-амэрыканская. Пра выезд у Харбін не магло быць і гаворкі.

У 1943 г. у Харбіне Казімер Найловіч адышоў ад марыянаў і сьвятарства і ўзяў шлюб у праваслаўнай царкве з расейкай, якая пакінула свайго мужа.

Айцы Цікота, Германовіч і Падзява, а таксама два сьвятары немарыяне, француз Поль Шалей і расеец Павал Партнягін, працавалі ў Харбіне да канца 1948 г., нягледзячы на палітычныя зьмены. 22 сьнежня 1948 г. іх усіх арыштавалі кітайскія камуністы і перадалі савецкім. Абвінавачаныя ў розных выдуманых злачынствах, яны атрымалі кожны па 25 гадоў зьняволеньня ў розных канцэнтрацыйных лягерах у раёне возера Байкал. Айцец Цікота ня вытрымаў непасільнай працы і цяжкіх умоваў жыцьця і памёр у турэмным шпіталі 11 лютага 1952 г. У 1955 г., калі пасьля сьмерці Сталіна надышла „адліга“, шмат хто з вязьняў апынуўся на волі, у тым ліку і харбінскія сьвятары. Айцец Шалей пасьля вызваленьня наведаў Рым і там 12 кастрычніка 1955 г. даў а. Сіповічу наступнае пісьмовае сьведчаньне пра а. Цікоту: „Айцец архімандрыт Андрэй Цікота падчас сьледзтва і ў турме вёў сябе годна і гераічна. У лягерах захаваў усю сваю мужнасьць. Усе былі ўражаныя сілаю ягонай веры і ягонай любові да Бога. Ён прыняў выпрабаваньні з радасьцю і быў рады ахвяраваць сваё жыцьцё Богу і Царкве. Да апошняй хвіліны ён адмаўляўся пайсьці на кампраміс з бальшавікамі і ня выдаў тых, хто дапамагаў яму ў Харбіне. Ён памёр стойка, спакойна і як сапраўдны мучанік. Хай Госпад прыме ягоную душу і дасьць ёй супакой сярод сьвятых“.

Айцоў Германовіча і Падзяву пасьля вызваленьня выслалі ў Польшчу, хоць а. Германовіч дамагаўся, каб яму дазволілі

вярнуцца ў Беларусь. У Польшчы ён заставацца не хацеў і адразу пачаў рабіць захады, каб выехаць. З вялікімі цяжкасьцямі яму ўдалося атрымаць замежны пашпарт. У 1959 г. ён прыбыў у Рым і там заявіў, што ў Польшчу ўжо ня вернецца. У лютым 1960 г. Германовіч прыехаў у Лёндан, у Беларускую каталіцкую місію ўсходняга абраду, дзе рэктарам быў ягоны вучань а. Чэслаў Сіповіч, які меў неўзабаве стацца першым ад 1839 г. беларускім уніяцкім біскупам. Гісторыя лёнданскай місіі і яе значэньне ў беларускім рэлігійным і культурным жыцьці выходзіць па-за рамкі гэтай працы. Варта тут толькі сказаць, што а. Язэп Германовіч, нягледзячы на свой век, ні ў чым не адставаў ад малодшых за сябе і даваў усім прыклад, як маліцца і працаваць. Ён быў рэдактарам часопіса *Божым Шляхам,* напісаў і выдаў дзьве кнігі паэзіі, а таксама кнігу ўспамінаў з савецкіх лягераў „Кітай, Сібір, Масква“, перакладзеную на італьянскую, літоўскую і польскую мовы. Шмат ягоных твораў засталіся ў рукапісах і захоўваюцца ў архіве Бібліятэкі Ф. Скарыны ў Лёндане. Памёр а. Германовіч 26 сьнежня 1978 г. на 89-м годзе жыцьця, пасьля таго, як беларусы ў Лёндане адсьвяткавалі 65 гадоў ягонага сьвятарства.

Айцу Тамашу Падзяву ўдалося выехаць з Польшчы толькі ў 1969 г. Паводле ягонага ўласнага сьведчаньня, ён заявіў законным уладам, што, аддаўшы 14 гадоў расейцам і другія 14 — палякам, ён хацеў рэшту жыцьця ахвяраваць свайму народу. На жаль, Бог даў яму толькі шэсьць гадоў, якія ён пражыў у Лёндане, дзе памёр у 1975 г. Нехта ня так даўно сказаў пра вядомага брытанскага палітыка, што ён быў найлепшым прэм’ер-міністрам, якога Вялікабрытанія ня мела. Нешта падобнае можна сказаць пра а. Тамаша. Той, хто хоць крыху пазнаёміўся з ягонымі глыбокімі рэлігійнымі артыкуламі ў часопісе *Божым Шляхам,* можа толькі шкадаваць, што яму было дадзена так мала часу для беларусаў.

Таксама ў Лёндане памёр у 1982 г. а. Фэлікс Журня, калега Чэслава Сіповіча з Друі. Гэты сьціплы і добры сьвятар вызначаўся глыбокай пабожнасьцю — усе, хто з ім сустракаўся, адразу яе адчувалі. Ён быў таксама перакананым беларусам. У Варшаве ён бадай адзіны з усіх колішніх друйскіх марыянаў

трымаў сувязь з беларусамі, выпісваў і чытаў газэту *Ніва*. У Лёндан прыехаў у 1966 г., пакліканы біскупам Сіповічам.

Усе іншыя былыя Друйскія айцы і клерыкі засталіся і працавалі ў Польшчы. У часе вайны 1939—45 гг. у Варшаве апынулася шмат беларусаў, працаваў Беларускі камітэт. На пачатку 1942 г. Бучыс атрымаў у Рыме ліст, датаваны 2 студзеня, ад старшыні Камітэту д-ра М. Шчорса: „Урад Камітэту, на шматлікія просьбы сяброў-каталікоў і наагул беларускага каталіцкага насельніцтва Варшавы, зьвярнуўся да Мітрапалічай курыі ў Варшаве з просьбаю дэлегаваць каторага небудзь з ксяндзоў беларусаў, ці прынамсі знаючых беларускую мову, дзеля абслужэньня рэлігійных патрэбаў беларускага насельніцтва, згрупаванага пры Камітэце. Як кандыдатаў падалі нашы сябры кс. Мар'янаў з Друі, выгнаных польскім урадам з нашых этнічных тэрэнаў <...>. Кс. Канцлер Курыі прыхільна аднёсься да нашае просьбы <...>, але дарадзіў зьвярнуцца да кс. Правінцыяла Закону Мар'янаў. На жаль, у кс. Правінцыяла не спаткала дэлегацыя беларускага каталіцкага насельніцтва зразуменьня справы, ён нездаючы справы з таго, што тут бяруцца пад увагу кіраўніцтва душамі і абарона верных ад шкодных, антырэлігійных уплываў, на столькі збагатэлізаваў справу, што нават не захацеў у гэтай матэрыі гутарыць з дэлегацыяй. На паноўленую інтэрвэнцыю ў Курыі кс. Канцлер адказаў, што ў той справе ён, на жаль, ня можа інгэраваць (умешвацца — *А.Н.*) дзеля таго, што закон кс. Мар'янаў не падлягае юрысдыкцыі Курыі. Такім чынам, усе спробы... разьбіліся ці то аб незразуменьне павагі справы, ці злую волю касьцёльнае гіерархіі. А тым часам у манастыры кс. Мар'янаў ёсьць, а фактычна марнуюцца, ксяндзы Беларусы, каторыя <...> гадзіліся ахвотна адпраўляць набажэнствы ў беларускім касьцёле і прыняць на сябе рэлігійную апеку над беларусамі <...>. Яны <...> гадзіліся ў імя Хрыста і Яго ідэалаў прыняць на сябе адказны і цяжкі абавязак — але, на жаль, гіерархія стала на іншым пункце гледзішча — дабро і ідэалы рэлігійныя ёй былі далёкія і чужыя".

Як і выпадала чакаць, Бучыс не зрабіў нічога, затое даў беларусам „добрую раду", каб яны зьвярнуліся да Ўсходняй

Кангрэгацыі. Паколькі ўсе беларусы каталікі ў Варшаве належалі да рымскага (лацінскага) абраду, Усходняя Кангрэгацыя ня мела над імі ніякай юрысдыкцыі. Такім чынам „добрая рада“ Бучыса была ня чым іншым, як адмоваю дапамагчы беларусам каталіком у іхніх духоўных патрэбах. Справа вырашылася, калі неўзабаве ў Варшаву прыехаў вядомы беларускі сьвятар і пісьменьнік а. Пётра Татарыновіч, якому прыйшлося ўцёкамі ратавацца ад арышту нямецкімі акупацыйнымі ўладамі ў Беларусі. Ён зарганізаваў ня толькі беларускую парафію, але і школку для дзяцей.

У Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане ёсьць асобнік кніжкі *Сьледам за Хрыстусам* Тамаша Кэмпійскага ў беларускім перакладзе Ст. Грынкевіча з прысьвячэньнем: „Дарагому брату ў Хрысьце Антуку на памятку праведзеных рэкалекцыяў для Беларускай Школы ў Варшаве ахвяруе ўдзячны Кс. П. Татарыновіч. 2.IV.44“. Антук — былы друйскі клерык Антон Падзява, малодшы брат Тамаша Падзявы. У Вялікі Пост 1944 г., ужо як сьвятар, ён дапамагаў а. Пятру Татарыновічу праводзіць рэкалекцыі для вучняў беларускай школы, нягледзячы на тое, што польскі марыянскі супэрыёр адмовіўся даць яму дазвол[158]. У 1950 г. камуністычныя ўлады „народнай“ Польшчы засудзілі а. Антона Падзяву на два з паловаю гады зьняволеньня. У 1955 г., захварэўшы на рак, ён памёр на 43-м годзе жыцьця.

Айцец Юры Кашыра адзіным з друйскіх марыянаў не застаўся ў Польшчы. Некаторы час ён жыў у Летуве, а ў 1942 г. вярнуўся ў Друю, акупаваную, як і ўся Беларусь, немцамі. У 1943 г. 13—14 лютага ў вёсцы Росіца на поўнач ад Друі немцы спалілі жыўцом Кашыру і польскага марыяніна Антона Ляшчэвіча (той прыехаў у Друю ўлетку 1939 г., калі беларускіх марыянаў там ужо не было) разам з іхнімі парафіянамі. Як сапраўдныя пастыры, гэтыя айцы адмовіліся пакінуць сваіх вернікаў. У 1999 г. Папа Ян Павал II абʼявіў абодвух айцоў, Кашыру і Ляшчэвіча, блаславёнымі.

---

[158] Айцец Татарыновіч распавёў пра гэтае здарэньне аўтару, калі той быў студэнтам Грэцкай калегіі ў Рыме.

„Pro patria aliena“

„Laboravimus pro Deo et Ecclesia,
et pro patria... aliena“.

Са справаздачы айца Язэпа Германовіча
9 лістапада 1959 г. з працы ў Харбіне.

Беларусы ня мелі ўласнай царкоўнай арганізацыі і пастыраў, якім балела б сэрца за свой народ. Але ж Царква Хрыстовая — гэта адна сям'я Божая, дзе мацнейшыя павінны дапамагаць слабейшым, згодна з наказам сьвятога Паўла: „Насеце бярэмі адзін аднаго і так спаўняйце закон Хрыстовы“ *(Гал. 6:2)*. Ён сам, застаючыся патрыётам свайго габрэйскага народу, стараўся быць „усім для ўсіх“ *(1 Кар. 9:22),* каб прывесьці ўсіх да Хрыста. Гісторыя Царквы ведае нямала такіх шчырых і ахвярных апосталаў. Адзін з іх, блаславёны Юры Матулевіч, калі яго папракалі ў прыхільнасьці да беларусаў, 22 красавіка 1924 г. пісаў Дзяржаўнаму сакратару кардыналу Гаспары: „Хай не вымагаюць, каб я забараняў і перасьледаваў сярод няпольскіх сьвятароў тое, што, як бачу, сярод польскіх сьвятароў узвышаецца як годнае пахвалы і ўзнагароды; як пастыр, лічу абавязкам адносна ўсіх захоўваць роўнасьць, бо я даўжнік усіх“[159]. Таму, хоць ён мала пасьпеў для іх зрабіць, беларусы будуць заўсёды згадваць яго з удзячнасьцю. Аднак гэтага нельга сказаць пра ягоных непасрэдных наступнікаў у законе марыянаў і на Віленскім пасадзе.

У 1927 г. друйскія марыяне маглі з упэўненасьцю глядзець на будучыню свайго кляштару. Яны адчувалі ў сабе дастаткова моцы, каб распачаць унійную працу сярод беларусаў ва ўсходнім абрадзе. Прызначэньне Абрантовіча ў Харбін паклала канец гэтым плянам. Яно ня толькі аслабіла Друю, але і насьцярожыла тых беларускіх сьвятароў, якія з надзеяй глядзелі на Друйскі кляштар і думалі ў яго ўступіць. За дзесяць гадоў, ад 1928 да 1938 г., у Друю не прыйшоў ніводзін новы беларускі сьвятар. Без прытоку новых сілаў рост кляштару

[159] „Ne exigant ut opprimam et persequar in sacerdotibus non-polonis id quod in polonis sacerdotibus laudibus extolli video et remunerari; ut pastor erga omnes aequalitatem servare teneo, omnibus enim debitor sum“.

спыніўся. Заставаліся яшчэ свае клерыкі-студэнты, але з трох першых, якія скончылі навуку ў 1935 г. і атрымалі сьвятарства, толькі адзін, высьвячаны ў рымскім (лацінскім) абрадзе, застаўся ў Друі, а двох іншых амаль адразу выслалі ў Харбін.

Асабліва пагоршала становішча пасьля таго, як у 1932 г. у Харбін выслалі айца Язэпа Германовіча (паэту Вінцука Адважнага). Ён сам добра разумеў, як цяжка ўразіў ягоны ад'езд нацыянальна сьвядомае беларускае грамадзтва. Магчыма, ён спадзяваўся, што, пазбавіўшыся яго, улады пакінуць Друю ў супакоі і дадуць магчымасьць працаваць сярод беларусаў. Незадоўга да свайго ад'езду ён пісаў: „Кляштар друйскі мае тож на мэце працу паміж адлучанымі братамі праваслаўнымі. Праўда, да гэтага марыяне заклікаюцца ў далёкі Харбін. *Але Бог дасьць — усё зьменіцца на добрае* (вылучана мною — *А.Н.*), прытым гадуюцца новыя сілы маладыя — яны стануць і да свайго варштату“[160].

Іншыя беларусы не падзялялі аптымізму а. Германовіча. Айцец Казімер Кулак, арганізатар трох першых унійных канфэрэнцыяў у Пінску, пісаў Бучысу 15 сьнежня 1931 г.: „Група — 5—7 асобаў — больш вядомых беларускіх сьвятароў мела намер прыняць усходні абрад, разам уступіць у нейкі закон — базылянаў ці марыянаў, — каб *разам* (падкрэсьлена аўтарам — *А.Н.*) распачаць гэтую (унійную — *А.Н.*) працу ў нашай краіне. Але калі няма акцыі *pro Alborussia* (для Беларусі), а толькі *pro Russia* (для Расеі), то нашто тады ўступаць. Каб ісьці навяртаць кітайцаў тады, як наш народ гіне ў твані сэктанцтва і бязбожнасьці?“

Газэта *Беларуская Крыніца* пісала 24-га студзеня 1931 г.: „А. Абрантовіч і а. Германовіч належаць да законнага ордэну аа. марыянаў, якіх мэтаю ёсьць працаваць перадусім пасярод свайго народу <…>, а што з імі зрабіла камісія «Pro Russia»? Ці ведае аб гэтым галава ордэну біскуп Бучыс? А калі ведае, то нашто пазваляе праводзіць палітыку ў сваім ордэне?“[161]

[160] В. Адв. „Друя. Кляштар Айцоў Марыянаў“, *Беларускі календар на 1932 год,* Вільня, 1932, с. 63.

[161] Каталік. „Шкодная для беларусаў дзейнасьць камісіі 'Pro Russia'“. *Biełaruskaja Krynica,* No. 3. Vilnia, 24.1.1932, s. 2.

Праз два гады тая самая *Беларуская Крыніца* пісала зноў: „Аб лёсе айцоў марыянаў сказаць гэта трэба з асаблівым націскам, бо, наколькі ведама, іхным заданьнем ёсьць праца перадусім для свайго собскага народу. Айцы марыяне іншых народнасьцяў <...> сапраўды гэтак і працуюць. Толькі беларускіх айцоў чамусьці найвышэйшыя ўлады высылаюць на край сьвета <...>, і то тады, калі даслоўна няма каму заняцца працай сярод свайго беларускага народу, для каторага ўзноў насылаецца духавенства чужое. Ня скажам зашмат, калі сьцьвердзім, што гэткая гаспадарка беларускімі духоўнымі сіламі ёсьць гаспадаркай шкоднай і проста рабунковай“[162]. Падобна выказвалася і *Хрысьціянская Думка:* „Цікава адзначыць, што кожны марыянін мае працаваць перадусім сярод народу, да якога належыць. На працу сярод іншага народу марыяніна ўлада можа пасылаць толькі выняткова. Шкада толькі, што гэтыя «выняткі» з Друйскім манастыром зачаста паўтараюцца, бо з яго ўжо два айцы марыяне беларусы, Германовіч і Абрантовіч, замест працаваць сярод свайго народу, высланы на працу аж у Манчжурыю, у Харбін“[163].

Айцец Адам Станкевіч, без сумневу найбольш выдатны беларускі рэлігійны дзеяч свайго часу, быў адпачатку супраць высылкі беларускіх марыянаў у Харбін. 20 красавіка 1935 г. ён напісаў Цікоту ліст з патрабаваньнем вярнуць а. Германовіча ў Вільню, у якім казаў: „Каб нябошчык Матулевіч устаў з гробу і пабачыў на гэтую вашу Харбінскую зацею, дык сапраўды за галаву ўзяўся б“. 5 сьнежня 1938 г., калі ўжо беларускіх марыянаў не засталося ў Друі, ён пісаў у Рым клерыку Чэславу Сіповічу: „Што гэта так замоўк Адважны? <...> можа ўжо апынуўся аж у Харбіне? Ах, гэты Харбін, гэта праўдзівая *calamitas marianorum* (няшчасьце марыянаў — *А.Н.*). Гаварыў я аб гэтым Енаралу (Цікоту — *А.Н.*)*,* але...“

У Друі Цікота ставіўся да харбінскага праекту з вялікімі засьцярогамі, бо бачыў, якую шкоду ён прыносіў працы ў Беларусі. Стаўшы генэралам марыянаў у 1933 г., ён адчуваў ад-

[162] „Vyjezd a. Jenerała Cikoty“, *Biełaruskaja Krynica,* No. 39, Vilnia, 1933, s. 1.

[163] „Z biełaruskaj nivy“, *Chryścijanskaja Dumka,* No. 7, Vilnia, 15.9.1933, s. 7—8.

казнасьць за ўвесь закон і ягоную дзейнасьць. Сярод розных мерапрыемстваў марыянскага закону харбінская місія з расейскім ліцэем сьвятога Мікалая, часопісам *Католический Вестник* (выходзіў з 1931 г.), кнігавыдавецтвам і г. д. займала паважнае месца. Харбін быў адзінай расейскай каталіцкай епархіяй, ачольваць якую Сьвяты Пасад паклікаў „русского по национальности, горячего патриота, — доктора богословия и магистра философии, монаха ордена марианов в Белоруссии, архимандрита о. Фавияна Абрантовича“[164].

Цікота вельмі хваляваўся, каб друйскія марыяне ня ўмешваліся ў „нацыянальныя“ справы. Аднак гэтае, відаць, не датычыла Харбіну. 19 чэрвеня 1935 г. ён пісаў Абрантовічу: „Ёсь надзея, што ўдасца дастаць грошы <…> дзеля друкаваньня «История России» ад пэўных людзей <…>. Тыя людзі <…> хочуць мець пэўнасьць, што гэта гісторыя ня будзя мець паважных закідаў: 1). са стараны гістарычнай <…>; 2). са стараны языка і стылю; 3). са стараны *рускага патрыятызму* (вылучана мною — *А.Н.*); 4). і пэўне ж са стараны каталіцкай і т. д.“. Аўтарам гэтай „Гісторыі Расеі“ быў сакратар і настаўнік заснаванага а. Абрантовічам расейскага ліцэя Віктар Уласаў фон Вальдэнбэрг.

У распрацаваных у 1937 г. *Ordinationes*, або правілах, што тлумачылі марыянскую канстытуцыю, асаблівая ўвага зьвярталася на харбінскую місію: „Справа, якой займаецца Харбінскі кляштар, павінна быць блізкай сэрцу ўсіх марыянаў, і абавязак усіх (марыянскіх — *А.Н.*) правінцыяў — прыкласьціся да яе“[165].

---

[164] В. Власов фон Вальденберг. Краткий очерк развития католического движения на Дальнем Востоке. *Католический Вестник,* №1, Харбин, январь 1935, с. 6.

[165] „Opus, cui Domus Harbinensis operam navat, omnibus marianis cordi esse debet, omnesque provinciae ad illud concurrere tenentur“.

15 сьнежня 1937 г. Цікота напісаў у Харбін Абрантовічу ліст з наступнымі кал082ядными пажаданьнямі: „Пірадусім прашу Бога, каб у вашых душах і вашым дамку гаспадарыў заўсёды Пакой Хрыстовы <…> Далей прашу Бога, каб *сьлюбы законныя, каторыя разам з Хрыстом нарадзіліся ў Стайні Бэтлегемскай* (вылучана мною — *А.Н.*), былі дзеля вас крыніцай сьвятла, сілы і радасьці, каб вы ў іх знайшлі сто разоў больш чым тоя, што ў сьвеця пакінулі, ды праз

Выглядае, што Харбінская місія стала справаю прэстыжу для ўсяго марыянскага закону, хоць галоўны цяжар і адказнасьць за ейнае існаваньне і разьвіцьцё нёс на сабе Друйскі кляштар.

Аднаўленьне Уніі, так дарагое сэрцу беларускіх сьвятароўадраджэнцаў, у міжваенны пэрыяд ішло вельмі павольна, перамагаючы непамерныя цяжкасьці. Думка пра Унію палохала польскіх шавіністаў тыпу Ялбжыкоўскага, бо яна стаяла б перашкодаю на шляху палянізацыі беларусаў. Таму няшмат было зроблена. Тым ня менш гісторыя пакінула нам прозьвішчы такіх ахвярных працаўнікоў на ўнійнай ніве, як айцы Вячаслаў Аношка, Баляслаў Пачопка, Ян Панько, Зянон Шымкевіч, Антон Неманцэвіч, Антон Дуброўскі. Да іх затым далучыліся Леў Гарошка і Міхась Маскалік. Вайна перарвала разьвіцьцё ўнійнай справы. Але ў пададзеным тут пераліку дарэмна шукаць каго-небудзь з Друйскага кляштару. У вялікай меры адказнасьць за такі стан рэчаў нясе генэральны супэрыёр марыянаў біскуп Францішак (Пётра) Бучыс, для якога „дарога з Рыму ў Маскву ішла праз Беларусь“, а беларусы былі „прыладаю для навяртаньня расейцаў“. 18 красавіка 1929 г. ён пісаў Абрантовічу ў Харбін: „Прашу мне верыць, што сёньня ці заўтра Друя стане на Харбіне ў тым сэнсе, што Харбін для Друі будзе амаль адзіным апірышчам“. Выйшла зусім адваротнае: Друя стала апірышчам для Харбіну. Але якім коштам?

іх жыцьцё вечная атрымалі“ (мова аўтара захаваная — *А.Н.*). Дадзеныя словы праліваюць сьвятло на характар гэтага несумненна ўзорнага законьніка, на ягонае экзальтаванае, але вельмі ж вузкае разуменьне законнага пакліканьня. Робіцца зразумелым, напрыклад, ягоная спроба забараніць марыянскім клерыкам у Вільні браць удзел у беларускіх культурных і нават рэлігійных мерапрыемствах; або кароткае слова „*negative*“ (адмоўна) на лісьце рэдактара часопіса *Калосьсе* Яна Шутовіча за 5 чэрвеня 1939 г., дзе той прасіў Цікоту напісаць кароткі артыкул ці ўспамін пра а. Адама Станкевіча з нагоды ягонага сьвятарскага юбілею. Таксама зразумела, чаму, адрозна ад Германовіча і Станкевіча, сьвятарскі юбілей Цікоты ўвесну 1939 г. прайшоў не заўважаны беларускім грамадзтвам: большасьць сьвядомых беларусаў пра юбіляра проста ня ведала і ня чула.

Бучыс у той час знаходзіўся пад поўным уплывам Дэрбіны. У вышэйзгаданым лісьце ён пісаў: „Айцец Біскуп Дэрбіны мае галаву і мае сапраўды прыхільнасьць да Айца (Абрантовіча — *А.Н.*), да Друі і да мяне. У цяперашніх абставінах ён ня можа быць нам абыякавым з увагі на нашыя актуальныя патрэбы. Ва ўсіх абставінах гэта годны пашаны дастойнік і выдатны працаўнік у вялікай справе“. Бучыс, напэўна, ганарыўся роляю, адведзенаю ў гэтай „вялікай справе“ марыянскаму закону і яму асабіста[166]. Ён, напэўна, не падазраваў, што сам быў толькі прыладаю ў руках больш спрактыкаваных за яго царкоўных палітыкаў. Трэцякевіч у сваёй працы пра Дэрбіны пісаў, што Бучыс „стаў фактычна паслухмяным і верным выканаўцам загадаў Дэрбіны“[167]. Паводле айца Кірыла Каралеўскага (француз, сапраўднае імя Jean Charon), аднаго з найлепшых тагачасных знаўцаў ватыканскай „усходняй палітыкі“, „Мансіньёр Дэрбіны пастараўся зрабіць тытулярным біскупам

[166] У лісьце да Падляскага біскупа Гэнрыка Пшазьдзецкага за 14 лістапада 1930 г. Бучыс пісаў: „Мае біскупскія сьвяціны здаюцца паказваць, што мае абавязкі не абмяжоўваюцца адказамі на адзінкавыя запыты Папскай камісіі для расейскіх справаў. Насамрэч перада мною ўстае ва ўсёй велічы праблема навяртаньня Расеі <…> Мне здаецца, што праца над навяртаньнем Расеі — гістарычны абавязак Каталіцкай Царквы. Гэтая задача поўнасьцю перавышае мае сілы, але абавязак ляжыць ня толькі на мне. Ён ляжыць на ўсёй Царкве. Езуіты для гэтага абавязку прызначылі шмат людзей і грошай. Дамініканцы адкрылі сэмінарыю сьв. Базыля ў Лілі. Бэнэдыктынцы заснавалі кляштар сьв. Міхала ў Амэі. Кармэліткі далі сродкі на пабудову Русікуму. Паасобныя народы ўзяліся ці бяруцца за гэтую працу. Літва маленькая, і закон аа. марыянаў мізэрны, але, нягледзячы на недахоп людзей і мноства працы, ён ужо ахвяраваў на гэтую місію трох чалавек“. Гэтымі трыма асобамі былі сам Бучыс, біскуп Карэвіч, які ў свой час выказаў намер прыняць усходні абрад, але на гэтым і запыніўся, і а. „Уладзімер“ Мажонас, які праз чатыры гады пасьля заявы Бучыса сапраўды паехаў у Харбін, але доўга там не ўтрымаўся. Пра беларусаў і Друю, на якіх быў ускладзены галоўны цяжар Харбінскай місіі — ні слова…

[167] „He became in fact an obedient and faithful executor of d’Herbigny’s commands.“ (Tretjakevich Leon. *Bishop Michel d’Herbigny and Russia,* Augustinus–Verlag, Würzburg, 1990, p. 241).

Алімпу а. Пятра Бучыса, законьніка маленькага закону з цэнтрам у Друзе ў Літве (так у тэксьце! — *А.Н.*) <...> аднавіцеля свайго закону, які мансіньёр Дэрбіны хацеў выкарыстаць для апасталяту ў Расеі“[168]. Дэрбіні аніколечкі не абыходзіла, што гэта за „маленькі закон“ у нейкай „Друзе ў Літве“ — абы толькі яго можна было выкарыстаць для „вялікай справы“.

Пытаньне царкоўнай еднасьці ня можа не хваляваць кожнага, хто сур’ёзна ўспрымае сваё хрысьціянскае пакліканьне. Аднак дзеля яе асягненьня ня ўсе мэтады дапушчальныя. Еднасьць хрысьціянаў зьдзяйсьняецца ў духу любові і ўзаемнай пашаны. Нельга накідаць сваю волю, карыстаючы з няшчасьця і слабасьці іншых. На жаль, мэтады дзейнасьці Камісіі *Pro Russia* пакідаюць якраз прыкрае ўражаньне: яна імкнулася пашырыць уплыў Каталіцкай Царквы сярод праваслаўных расейцаў, карыстаючы з цяжкага становішча Расейскай Праваслаўнай Царквы пасьля бальшавіцкай рэвалюцыі. Прыходзіцца шкадаваць, што ўцягнутыя ў гэтую дзейнасьць беларускія друйскія айцы аддалі ёй свае сілы і немалыя здольнасьці, а нават і жыцьцё, у часе, калі беларускі народ гібеў без сваіх пастыраў. Госпад Ісус Хрыстос пасьля свайго ўваскрасеньня ўстанавіў наступны парадак апостальскай дзейнасьці для сваіх вучняў: „Будзеце мне сьведкамі ў Ерусаліме і ўва ўсёй Юдэі і Самарыі, і аж да канцоў зямлі“ *(Дз. 1:8)*. Беларускіх марыянаў выслалі „да канцоў зямлі“, калі ў іхнім „Ерусаліме“, г. зн. у Беларусі, іх чакала столькі працы. І было б зразумела, калі б іх паклікалі несьці Добрую Вестку людзям, якія ня чулі пра Хрыста, але ж іх паслалі „навяртаць“ хрысьціянаў...

Ёсьць адна справа, у якой друйскія марыяне ня могуць пазьбегнуць адказнасьці. Гутарка ідзе пра брыльянтавае кальле, якое княгіня Магдалена Радзівіл падаравала на заснаваньне беларускай грэка-каталіцкай калегіі ў Рыме. Друйскія марыяне скарысталі яго для сваіх мэтаў, не палічыўшыся з во-

[168] „Mgr d’Herbigny fit nommer évêque titulaire d’Olympe un religieux d’une petite Congregation dont le centre était à Druza en Lithuanie, le P. Pierre Bucys... restaurateur de son Institute que Mgr d’Herbigny voulait pousser vers l’apostolat en Russie“. C. Korolevskij. *Métropolite André Szeptyckyj,* Rome 1964, p. 255).

ляю ахвярадаўцы[169]. Сёньня бессэнсоўна разважаць, як бы разьвівалася справа Уніі, калі б беларусы мелі свой сьціплы асяродак у Рыме. Друйскія марыяне не далі яго стварыць. Гэтым яны зрабілі беларусам вялікую крыўду і нанесьлі шкоду справе адраджэньня Уніі[170].

Айцец Леў Гарошка ў лісьце за 27 чэрвеня 1954 г. пытаўся ў айца (будучага біскупа) Сіповіча: „Ці ўсе калісь выселеныя з Друі айцы і клерыкі былі ўсходняга абраду, ці былі такжа і лацінскага?“ Сіповіч адказаў 29 чэрвеня: „Друйскі кляштар быў наскрозь лацінскага абраду. Там не было ані ўсходняй капліцы, ані рызаў. Толькі некаторыя айцы (Абрантовіч, Цікота, Найловіч К., Падзява Тамаш) прынялі ўсходні абрад, але яны працавалі ня ў Друі, а ў Харбіне“. Гэты аўтарытэтны адказ павінен раз і назаўжды пакласьці канец розным згадкам пра ролю Друйскага кляштару ў спробах адраджэньня Грэка-Каталіцкай Царквы ў Беларусі[171].

169 Гл. вышэй, сс.87—90.

170 Дзеля справядлівасьці неабходна зазначыць, што паводле наяўных пісьмовых дакумэнтаў, у гэтай прыкрай справе былі замешаныя толькі тры асобы: айцы Абрантовіч і Цікота і біскуп Пётра (Францішак) Бучыс. Пра дачыненьне да яе іншых друйскіх марыянаў нічога не вядома.

171 Для прыкладу, Я. Трацяк піша: „Характэрнай рысай бел. М(арыянаў) у Друі, Вільні, Харбіне, Лондане з’яўляецца ўсходні (грэка–каталіцкі) абрад“ (гл. ягоны артыкул „Марыяне“, *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі,* т. 5, Менск, 1999, с. 84; тое самае ў даведніку *Рэлігія і Царква на Беларусі,* Менск, 2001, с. 196). Пры нагодзе варта заўважыць, што а. А. Надсан ніколі ня быў марыянінам. Цікава, што легенда пра ўсходні абрад у Друі зьявілася даволі рана. Канстанцыя Скірмунт пісала біскупу Бучысу 13 жніўня 1933 г.: „Генэралам закону марыянаў усходняга абраду — як Дарагі Айцец напэўна ведае — быў абраны кс. Цікота“. На гэта Бучыс адказаў: „Айцец Андрэй Цікота, наш новы генэрал, з агульнага ліку 430 падуладных мае толькі пяць асобаў усходняга абраду, у тым ліку пралата Абрантовіча і мяне, апошнія 425 належаць да абраду лацінскага, як і сам айцец Цікота“. Іншыя тры марыяне ўсходняга абраду, пра якіх згадвае Бучыс — гэта айцец Германовіч і два „русікумскія“ студэнты, Казімер Найловіч і Тамаш Падзява, якія рыхтаваліся да працы сярод расейцаў. Насамрэч Абрантовіч і Германовіч

Варта зьвярнуць увагу таксама на тое, што грэка-каталіцкі сьвятар і гарачы беларускі патрыёт Леў Гарошка меў вельмі цьмянае ўяўленьне пра Друйскі кляштар, калі наагул чуў пра яго перад 1939 г. Ня выключана, што ён упершыню ўведаў пра Друю толькі ў 1945 г. у Рыме, дзе апынуўся пасьля вайны і сустрэўся з айцом Сіповічам.

Шмат каго абурыла высяленьне беларускіх марыянаў з Друі і Вільні. Сярод тых, хто выступіў у іхнюю абарону, быў рэдактар польскага часопіса *Oriens,* езуіт а. Ян Урбан. У жнівеньскім нумары ён надрукаваў зьмястоўны артыкул *Monachomachia w Drui* (Змаганьне з манахамі ў Друі), у якім паказаў, што высяленьне марыянаў з Друі супярэчыла артыкулу XX канкардату між Польшчай і Апостальскім Пасадам[172]. Айцец У. Талочка, пішучы пад псэўданімам „P. Kontryba“ ў часопісе *Przegląd Wileński,* абвінаваціў польскія каталіцкія духоўныя ўлады (а значыцца, ускосна Ялбжыкоўскага) у тым, што яны прадалі польскай адміністрацыі беларускіх марыянаў так, як некалі біблейнага Язэпа прадалі ягоныя браты: „Выступленьне адміністрацыйных уладаў сёлета супраць марыянаў як у Друі, так і ў Вільні падрыхтавалі і аблегчылі пэўныя царкоўныя колы, якія ўвесь свой аўтарытэт і ўсе сродкі, якія мелі ў сваім распараджэньні, кінулі на справу дэнацыяналізацыі беларусаў <...>. Дык не ваявода, ані староста браслаўскі, ні нават той ці іншы начальнік аддзелу бясьпекі, зьяўляюцца ў сапраўднасьці вінаватымі ў высяленьні беларусаў марыянаў з Друі і Вільні <...>. Біблейскага Язэпа прадалі ўласныя браты“[173].

заставаліся сьвятарамі рымскага (лацінскага) абраду і толькі атрымалі дазвол служыць ва ўсходнім абрадзе на час сваёй працы сярод расейцаў у Харбіне.

[172] Jan Urban. „Monachomachia w Drui“, *Oriens,* No. 4, Warszawa, 1938, s. 118—120.

[173] P. Kontryba. „Pokłosie nagonki na Marianów w Drui“. *Przegląd Wileński,* No. 4—5, Wilno, 1938, s. 6. Айцу Талочку давялося пацярпець за гэты артыкул. Архібіскуп Ялбжыкоўскі зразумеў вельмі добра, каго аўтар меў на ўвазе пад „братамі“, якія прадалі Язэпа. Айцец Віктар Шутовіч пісаў 30 кастрычніка 1938 г. айцу Хрызастому Тарасэвічу ў Ляйль каля Чыкага: „Да кс. Талочкі бяруся я цяпер адпісваць ліст. Ён у бядзе, што яму арцыбіскуп забараніў пісаць

Побач з абурэньнем і пратэстамі пачуліся і крытычныя галасы, асабліва з беларускага боку. Айцец Адам Станкевіч у лісьце да а. Германовіча за 7 кастрычніка 1938 г. пісаў: „Як ён (Цікота — *А.Н.*) быў у Вільні, дык мы з ім разважалі аб тым, што ягоная «палітыка» шмат у чым не вядзе да мэты. Праўда, гэта цьвердзіў я, а ён не згаджаўся, але факты, здаецца, падтрымліваюць маю тэзу. Знача, на мой погляд, ён мусіць сваю гэну «палітыку» перагледзець і сёе-тое зьмяніць“. Некаторыя нават усумніліся ў мэтазгоднасьці беларускіх рэлігійных законных фундацыяў тыпу друйскай. У лісьце да а. Хрызастома Тарасэвіча ў Ляйль каля Чыкага за 15 кастрычніка 1938 г. а. Віктар Шутовіч пісаў: „У гэты момант я сумняваюся, ці беларускія законьнікі калі што добрага зробяць для свайго народу. Я гэта бачу па марыянах. Цікота мой калега і ён поўны жыцьця і сілаў. Многа рабіў для беларусаў, пакуль ня стаўся законьнікам. Закон яго пераламаў на нейкага касмапаліта. У Друі ён больш працаваў для палякаў, як для беларусаў. А заплацілі яму за гэта толькі кпінамі і балотам. Цяпер ён, як і ты (Тарасэвіч — *А. Н.*), выгнаны з роднага краю і недзе туляецца па шырокім сьвеце. Ягоныя законьнікі беларусы таксама ў разгонцы, ані воднага няма ў родным краі! Вось табе і законнае жыцьцё для беларусаў!“

Крытыка вострая, але небеспадстаўная. Як ужо згадвалася ў пачатку, жыхары Друі перад прыйсьцем туды айцоў марыянаў вызначаліся даволі моцнай беларускай нацыянальнай сьвядомасьцю. Сярод іх пасьпяхова разьвівалася беларускае рэлігійнае і грамадзкае жыцьцё. Але яно паволі заняпала са зьяўленьнем марыянаў. Пра гэта пісала ў 1930 г. група прыхільных да кляштару друйскіх парафіянаў, жадаючы, відаць, абараніць айцоў марыянаў ад абвінавачваньняў у „беларускім

агулам у газэты і абяцаў яму 10 дзён рэкалекцыяў, калі не паслухае гэтага. Я ў пісьме буду пацяшаць яго і параджу яму, каб ён быў асьцеражнейшы з арцыбіскупам. Я чытаў тое, што ён напісаў, бароначы марыянаў у Друі. Там вельмі далікатна закрануты арцыбіскуп. Але ён надта чулы на тое, што праціўнае аб ім напішыцца ў газэце“.

15 сьнежня 1938 г. віленскі ваявода Бацянскі выселіў з Вільні айцоў Уладзіслава Талочку і Адама Станкевіча.

нацыяналізьме“: „Глянем цяпер на працу гэтых «заядлых беларусаў» на нацыянальным полі. Цьвердзім катэгарычна, што ад часу прыезду кс. супэрыёра (г. зн. Цікоты — *А.Н.*) у Друю, без ягонага ўдзелу не адбылася ніводная арганізацыя, ніводзін камітэт. Калі ў 1925 г. віленскія часопісы паведамлялі, што «з прычыны варожай агітацыі кс. Цікоты ў Друі не адбылася ўрачыстасьць 3 траўня», тады якраз а. Цікота быў скарбнікам арганізацыйнага камітэту, меў у касе 580 злотых і, згодна з пастановаю камітэту, купіў польскія падручнікі для бедных сялянскіх дзетак, а вучні гімназіі пад кіраўніцтвам сваіх настаўнікаў выканалі львіную частку праграмы ўрачыстасьці. Хто ня ведае Друі перад заснаваньнем гімназіі, таму цяжка зразумець, у якой меры Друйскі кляштар ёсьць распаўсюднікам польскай культуры на нашым памежжы (*na naszych Kresach*). Урачыстасьці, даклады, нацыянальныя сьвяткаваньні, пастаноўкі адбываюцца звычайна ў гімназійнай залі. Хто памятае беларускія пастаноўкі з 1916 г., якія адбываліся ў адной з большых кляшторных келіяў, або пазьнейшыя батлейкі, ладжаныя ў касьцёльным шпіталі, пераплятаныя беларускімі сьпевамі і дэклямацыямі, або беларускія пастаноўкі ў былым народным доме ў 1919 г. («Паўлінка»), або хоць бы польскія пастаноўкі, ладжаныя ў замку перад 1925 г., і параўнае іх з польскімі ўрачыстасьцямі, дакладамі і пастаноўкамі, сьпевамі і дэклямацыямі, якія ладзяцца гімназіяй у гімназійнай залі, той зразумее і ацэніць веліч працы нашых айцоў на полі культурна-адукацыйным. Галоўны кіраўнік гэтай працы — пачэсны кс. супэрыёр Андр(эй) Цікота“[174].

Нешта падобнае аўтары пішуць пра рэлігійнае жыцьцё: „Таксама ў звычайныя нядзелі і сьвяты вялікая колькасьць асобаў прыходзіць да Сьв. Сакрамэнтаў, не кажучы пра сяброў брацтваў і арганізацыяў касьцельных. Гэтыя апошнія ўсё лепш разьвіваюцца. Маем ня толькі Трэці Закон сьв. Францішка, гурткі жывога ражанца, апостальства малітвы з інтранізацыяй Сэрца Ісусавага амаль ва ўсіх хатах парафіі, унутраныя місіі, але маем таксама Таварыства сьв. Вінцэнта а Паўлё, Мары-

[174] „Druja“, *Nasz Przyjaciel,* No. 8, Wilno, 23.2.1930, s. 8—9. Ліст падпісалі 210 друйскіх парафіянаў, якія відавочна ўважалі сябе за палякаў.

янскую Садаліцыю паненак, арганізуецца садаліцыя юнакоў. Трэба зазначыць, што ўсе гэтыя арганізацыі карыстаюцца выключна польскай моваю, ачольваюць іх палякі або полькі, карыстаюць яны з польскай парафіяльнай бібліятэкі“[175].

Сам а. Цікота пісаў 28 кастрычніка 1928 г. польскаму міністру ўнутраных справаў: „Наш законны дом (г. зн. кляштар — *А.Н.*) згодна са сваёй канстытуцыяй ня можа займацца і не займаецца ніякай палітычнай дзейнасьцю, тым больш не праводзіць палітыкі «летувіска-беларускай» (закід, які нам часта робяць розныя часопісы). Ці ж дзеля таго, каб праводзіць беларускую палітыку, трэба з вялікімі намаганьнямі ўтрымліваць польскую гімназію, аплочваць сем настаўнікаў палякаў, размаўляць па-польску з беларускімі дзецьмі (*mówić po polsku do dziatwy białoruskiej*), браць удзел у польскіх патрыятычных сьвяткаваньнях, а вельмі часта кіраваць імі? Праз пяць гадоў мы не стварылі ніводнай беларускай арганізацыі, ні ценю дзейнасьці, каб умацаваць нацыянальную свядомасьць беларускага насельніцтва (*Przez pięć lat nie stworzyliśmy ani jednej organizacji białoruskiej, ani cienia czynnego uświadamiania ludności białoruskiej*)!“

Праз дзесяць гадоў, у лісьце да папскага нунцыя ў Варшаве за 9 чэрвеня 1938 г., г. зн. пасьля першай спробы высяленьня марыянаў з Друі[176], Цікота пісаў: „У Друйскай парафіі ёсьць нямала брацтваў і рэлігійных таварыстваў, якімі старанна кіравалі айцы (марыяне — *А.Н.*). Усе паседжаньні і зборкі гэтых арганізацыяў праводзіліся толькі на польскай мове. Айцец Язэп Дашута, адміністратар парафіі, шмат займаўся распаўсюдам кніг і часопісаў. Лік (падпішчыкаў) каталіцкіх часопісаў і бюлетэняў на польскай мове — некаторыя з іх тыднёвікі, а іншыя месячнікі, — даходзіць да 1000, затое на беларускай мове лік паасобнікаў каталіцкага часопіса, які выходзіць два разы ў месяц, у мінулым годзе не перавысіў 10. У апошнія гады было распаўсюджана больш як 1500 малітоўнікаў на польскай мове, а на беларускай каля 20. У парафіяльнай бібліятэцы ёсьць каля 1500 кнігаў, але толькі 4 з іх на беларускай мове, астатнія — на польскай“.

[175] Тамсама.
[176] Гл. вышэй зноску №14.

Згадка пра 4 беларускія кнігі ў парафіяльнай бібліятэцы робіць сумнае ўражаньне. У ёй не магло быць нават усіх твораў друйскага марыяніна а. Язэпа Германовіча (Вінцука Адважнага), які ў часе ад 1928 да 1935 г. выдаў 10 кнігаў. А што ўжо казаць пра кнігі іншых беларускіх сьвятароў — Станкевіча, Сваяка, Татарыновіча, Зязюлі, Быліны, Рэшаця, або пра такі клясычны твор духоўнай літаратуры, як „Сьледам за Хрыстусам“ Тамаша Кэмпійскага ў беларускім перакладзе Ст. Грынкевіча. Пра творы клясыкаў беларускай літаратуры (Купала, Колас, Багдановіч і інш.) не даводзілася, відаць, нават і згадваць. Але вернемся да ліста а. Цікоты папскаму нунцыю: „Апроч працы чыста царкоўнай і рэлігійнай, айцы заснавалі ў 1924 годзе польскую гімназію, *у якой ужывалася толькі польская мова* (вылучана мною — *А.Н.*), усе настаўнікі, за выняткам аднаго айца, былі палякамі і, беручы пад увагу папрокі, якія рабіліся нашым айцам, *налягалі на тое, каб узмоцніць польскі дух больш, як гэта звычайна робіцца ў іншых гімназіях* (вылучана мною — *А.Н.*).

У Друі існуюць розныя польскія грамадзкія таварыствы і гурткі, якія часта ладзяць розныя нацыянальныя сьвяткаваньні. На ўсе гэтыя сьвяткаваньні запрашаліся нашыя айцы, і яны, наколькі гэта было магчыма сьвятаром, бралі ў іх удзел, а часам і самі іх арганізоўвалі. *Наадварот, праз увесь час свайго знаходжаньня ў Друі яны не заснавалі ніводнага беларускага гуртка* <…> (вылучана мною — *А.Н.*). Усе айцы Друйскага дому ўзгадаваныя хутчэй у польскім духу, чым у беларускім, і таму самі бяз цяжкасьцяў карыстаюцца польскай моваю. Прызнаючыся ў сваёй беларускай нацыянальнасьці, яны ня ставяць перад сабою ніякіх нацыянальных мэтаў, а карыстаюцца беларускай моваю, каб іх лепш разумелі. Маючы заўсёды перад вачыма артыкул 180 Канстытуцыяў (марыянскіх) <…>, айцы ніколі ня ўмешваліся ў ніякія палітычныя ці нацыянальныя справы. Таму нярэдка з боку беларускай інтэлігенцыі ім рабілі закіды, што *сваёй дзейнасьцю яны быццам уціскалі беларускую нацыянальнасьць і запавольвалі ейнае разьвіцьцё* (вылучана мною — *А.Н.*). Сапраўды, ранейшая дзейнасьць беларускай моладзі, не падтрыманая айцамі, пас-

тупова быццам зьнікла, і ад часу зьяўленьня ў Друйскай парафіі закону аа. марыянаў у ёй не было ніякіх беларускіх сцэнічных пастановак ці хораў“.

Польскі езуіт а. Ян Урбан, адзін з тых, хто выступаў у абарону друйскіх марыянаў, пісаў: „Калі ідзе пра катэхізацыю (на беларускай мове — *А.Н.*), дык трэба дадаць, што не марыяне першыя яе ўвялі, бо перад іхнім прыйсьцем у Друю беларуская мова ўжывалася ў казанях, і якраз пры марыянах ад яе адмовіліся, пакінуўшы яе толькі ў філіяльнай капліцы“[177].

Балючая справа мовы ў пастырскай працы сярод беларускага каталіцкага насельніцтва рымскага (лацінскага) абраду ў Заходняй Беларусі між дзьвюма сусьветнымі войнамі да канца ня страціла сваёй надзённасьці. Польскія каталіцкія духоўныя ўлады пры падтрымцы ўраду, абапіраючыся на крыўдныя для беларусаў артыкулы канкардату між Сьвятым Пасадам і Польшчай, рабілі ўсё, каб зьліквідаваць „беларускае пытаньне“. Гэта ім не ўдалося толькі дзякуючы высілкам такіх беларускіх сьвятароў, як Адам Станкевіч, Вінцэнт Гадлеўскі, Міхал Пятроўскі, Язэп Рэшаць, Віктар Шутовіч, Ян Семашкевіч, Станіслаў Глякоўскі, Пётра Татарыновіч ды іншых (дарэчы, усе яны былі прыхільнікамі Уніі). Яны ў цяжкіх абставінах, часта церпячы перасьлед, аказаліся сапраўднымі пастырамі свайго народу. Да іхняга ліку належаў несумненна і Язэп Германовіч. Калі ідзе пра Друю, дык яна ніколі поўнасьцю беларускай ня стала. Паступова пад ціскам яна здавала і тыя сьціплыя пазыцыі, якія ёй спачатку ўдалося замацаваць.

Відаць, Цікота думаў, што калі ён згодзіцца на пэўныя саступкі, дык польскія ўлады пакінуць Друю ў спакоі. Ён забыўся, што кожная саступка нахабніку робіць яго яшчэ больш нахабным. Калі ўжо не засталося, куды саступаць, беларускіх айцоў выкінулі не за тое, што яны рабілі, а за тое, кім яны былі. Між іншым, такой думкі прытрымліваліся многія прыяцелі і ворагі друйскіх марыянаў. Пра думку а. Віктара Шутовіча ўжо гаварылася вышэй. Газэта *Хрысьціянская Думка* пісала: „Нам ведама, што беларусы марыяне праз 15 гадоў вялі польскую гімназію. Калі так, «дык за што іх выселілі?» — пы-

[177] J. Urban. „Monachomachia...“, s. 120 (гл. зноску №172.)

таецца *Kurier Wileński* і кажа: «Ня ведаем, але мы хацелі бы ведаць»“[178]. Варожая да беларусаў віленская „эндэцкая“ газэта *Głos Narodowy* дала ясны адказ на гэтае „за што“: „Польшча мае зашмат меншасьцяў (больш як дваццаць адсоткаў), каб магла дазволіць стварэньне яшчэ адной. Беларусы зьяўляюцца адным з польскіх плямёнаў, і не было б сэнсу даваць згоду на тое, каб стварыць з іх народ, які не існаваў і ня будзе існаваць. Дзеля гэтага дзейнасьць аа. марыянаў была безумоўна шкоднаю, і факт высяленьня іх з памежнай тэрыторыі трэба прызнаць як дадатны“[179]. Нейкі „Сьведка“ ў газэце *Kurier Wileński* выступіў у абарону друйскіх марыянаў, але наўрад ці такая абарона магла прынесьці шмат радасьці беларусам: „Такая руплівасьць пра Польшчу ёсьць у блудным коле, бо аа. марыяне ня толькі не былі шкоднымі для польскасьці, але насамрэч пашыралі польскасьць. Мелі польскую гімназію і вучылі толькі па-польску. Ладзілі і бралі чынны ўдзел ува ўсіх нацыянальных урачыстасьцях ад хвіліны свайго прыезду ў Друю і г. д.“[180]. Такім чынам, выглядае, што пытаньне павінна было быць не *за што,* а *чаму* выселілі.

Іронія ў тым, што палякі, занятыя змаганьнем з манахамі, ня бачылі сапраўднай пагрозы, якая навісла над іхняй краінай. Крыху больш як праз год пасьля драматычных падзеяў у Друі, 1 верасьня 1939 г., выбухнула нямецка-польская вайна, і праз два тыдні Польская дзяржава перастала існаваць. Бела-

[178] „Jašče Druja“. *Chryścijanskaja Dumka*), No. 18, Vilnia, 20.6.1938, s. 6.

[179] „Polska ma zbyt dużo mniejszości (dwadzieścia kilka procent) żeby mogła pozwolić na tworzenie z nich jeszcze jednej. Białorusini są jednym z plemion polskich, i nie miałoby sensu zgadzać się na tworzenie z nich narodu, króry nie istniał i nie będzie istniał. Dlatego też działalność OO Marianów była bezwzględnie szkodliwa i fakt ich usuniacia z terenu granicznego należy uznać za pozytywny“ (S.Ł. „Sztab separatystów w klasztorze“. *Głos Narodowy,* Wilno, 22.6.1938).

[180] „Tą gorliwość o Polskę jest w błędnym kole, bo oo. marianeie nie tylko że nie byli szkodliwymi dla polskości, ale polskość faktycznie szerzyli. Gimnazjum mieli polskie i tylko po polsku uczyli. Urządzali i brali czynny udział we wszystkich uroczystościach narodowych od chwili przybycia swego do Drui i t.d.“ (Świadek. „Co słychać w Drui“, *Kurier Wileński,* Wilno, 24.6.1938).

русам прыйшлося пераэжыць шмат цяжкіх момантаў, але ад польскага панаваньня ў іхняй краіне засталіся толькі прыкрыя ўспаміны.

Ужо раней згаданы Язэп Найдзюк, рэдактар часопіса *Шлях Моладзі,* пісаў у *Хрысьціянскай Думцы* ў 1936 г., што айцы марыяне „многа працуюць для Каталіцкага Касьцёла, толькі, на жаль, ня ў родным краю, толькі не сярод беларусаў“[181].

У ліпені 1937 г. *Хрысьціянская Думка* пісала, што „айцы марыяне ў Друі, нягледзячы на сваю беларускасьць, бадай выключна працуюць па-польску і гэтым самым для польскасьці“[182].

Выгнаны з Друі айцец Казімер Смулька ў размове з клерыкамі Чэславам Сіповічам і Антонам Падзявам 8 ліпеня 1938 г. сказаў: „Што прасьледуюць нас, гэта добра, толькі дрэнна, што за самую ідэю нацыянальную. А мы для яе беспасярэдня ніколі не працавалі“.

Газэта *Крыніца* пісала 10 траўня 1940 г.: „аднавіцель марыянскага закону арцыб. Ю. Матулевіч беларусаў марыянаў, так як іншых народнасьцяў, празначыў працаваць сярод свайго народу. Аб гэтым сьведчa марыянская канстытуцыя. Тым часам, гэтыя беларускія марыяне знаходзяцца ўсюды, толькі ня ў Вільні. Айцы марыяне, асабліва айцец Язэп Германовіч, мелі вялікія ўплывы на беларускае каталіцкае і нават праваслаўнае грамадзтва. Сяньня тут у Вільні яны былі б дужа патрэбны і карысны. Тым часам напр., а. Я. Германовіч прымушаны чамусьці сяньня аставацца аж у Харбіне“[183].

Як заўважаў сам айцец Германовіч (Вінцук Адважны), „Аднавіцель закону (марыянаў — *А.Н.*) біскуп Матулевіч <...> загадаў сваім законным братом ісьці ў народ, несьці і апавядаць Евангельле ўсім і ўсюды, гдзе будуць найбольшыя патрэбы і куды іх Касьцёл пашле. Колькі магчыма, аднак, *ісьці трэба перадусім да народу свайго* (вылучана мною — *А.Н.*), вучыць сваіх, асабліва простых, найпрасьцейшых і апушчаных“[184].

---

181 Гл. вышэй зноску №138.

182 Гл. вышэй зноску №143.

183 М.К. „Čas napravic kryŭdu“, *Krynica,* No. 37, Vilnia, 10.V.1940, s. 1.

184 В. Адв. „Друя. Кляштар Айцоў Марыянаў“, *Беларускі календар на 1932 год,* Вільня, 1932, с. 62.

Гэтыя словы ён напісаў амаль напярэдадні свайго выезду ў Харбін у 1932 годзе...

Вярнуўшыся з Харбіну ў Вільню ў 1936 г., айцец Германовіч пісаў ананімна ў *Хрысьціянскай Думцы:* „Цешымся з таго, што беларусы трапляюць слаўна змагацца там, гдзе ўсе апускаюць рукі. Але як жа нам сумна, што адрываюцца ад роднай нівы найлепшыя працаўнікі! Наш апушчаны Народ патрабуе сам ратунку. «Шкада мне гэтага народу!...» Хто ж яму, спрагненаму слова Божага, гэтага «штодзённага хлеба», паслужыць у патрэбе, калі сыны ягоныя едуць на Далёкі Ўсход?“[185]

Праз дваццаць тры гады, 9 лістапада 1959 г., той самы а. Германовіч у Рыме ў справаздачы пра дзейнасьць Харбінскай місіі выказаўся такім чынам: „Мы, марыянскія законьнікі, прызначаныя для місіі ў Харбіне, усе былі беларускай нацыянальнасьці і працавалі для Бога і Царквы, і для бацькаўшчыны <...> чужой, менавіта расейскай, што была ад вякоў нам варожая“[186].

Іншы былы друйскі марыянін, айцец Язэп Дашута, пісаў 15 ліпеня 1963 г. біскупу Чэславу Сіповічу з Польшчы: „Жутка нам, што ня можам працаваць сярод сваіх і вам памагаць, але затое працуем цэлай душой для нашых братоў поль(скіх)“.

Блаславёны Юры Матулевіч заснаваў Друйскі кляштар „*pro alborussis*“ (для беларусаў). Ягоныя наступнікі ў марыянскім законе (Бучыс) і на Віленскім пасадзе (Ялбжыкоўскі), хоць і зыходзілі з дыямэтральна супрацьлеглых пазыцыяў, абодва палічылі выгодным забыцца на гэтыя словы заснавальніка. Такім чынам, друйскім айцом, у чыёй адданасьці Хрысту, Ягонай Царкве і свайму народу нельга сумнявацца, давялося ахвяраваць свае сілы, здольнасьці і нават жыцьцё — у Друі, Харбіне і Варшаве — „*pro patria aliena*“...

---

[185] „Z Dalokaha Uschodu“, *Chryścijanskaja Dumka,* No. 9, Vilnia, vierasień 1936, s. 7.

[186] „<...> laboravimus pro Deo et Ecclesia, et pro patria... aliena, scilicet russa, quae a saeculis fuit nobis inimica“ (Hermanovič Joseph. *Relatio de statu et abolitione Missionis Catholicae Ritus Byzantino Slavi in Manciuria,* Romae, 9.11.1959, p. 10). Машынапісная копія знаходзіцца ў Бібліятэцы Ф. Скарыны ў Лёндане.

Паказьнік імёнаў

Геаграфічны паказьнік

ЗЬМЕСТ

БІБЛІЯТЭКА

БЕЛАРУСКАГА ГІСТАРЫЧНАГА АГЛЯДУ

Выйшлі з друку

1. *Франц Кушаль.* Спробы стварэньня Беларускага войска. Менск, 1999. 166 с.

2. *Сымон Кандыбовіч.* Разгром нацыянальнага руху ў Беларусі. Мінск, 2000. 160 с.

3. *Алесь Белы.* Хроніка „Белай Русі“. Нарыс гісторыі адной геаграфічнай назвы. Мінск, 2000. 238 с.

4. *Людміла Хмяльніцкая.* Гісторык з Віцебска (жыццяпіс Аляксея Сапунова). Мінск, 2001. 256 с.

5. *Лявон Юрэвіч.* Вырваныя бачыны: да гісторыі Саюзу Беларускай Моладзі. Мінск, 2001. 214 с.

6. Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах. Мінск, 2001. 374 с.

7. *Мікола Панькоў.* Хроніка беларускага жыцьця на чужыне. (1945—1984 гг.). Мінск, 2001. 332 с.

8. *Юры Туронак.* Беларуская кніга пад нямецкім кантролем (1939—1944). Мінск, 2002. 144 с.

9. *Вітаўт Тумаш.* Выбраныя працы. Мінск, 2002. 246 с.

10. *Лявон Юрэвіч.* Літаратурны рух на эміграцыі. Мінск, 2002. 244 с.

11. *Юліуш Бардах.* Штудыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. Мінск, 2002. 459 с.

12. *Райнэр Лінднэр.* Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX—XX ст. Мінск, 2003. 540 с.

13. ***Бернгард К’яры.*** Штодзённасць за лініяй фронту: Акупацыя, калабарацыя і супраціў у Беларусі (1941—1944 г.). Мінск, 2005. 390 с.

Рыхтуюцца да друку

Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах (другое дапоўненае выданьне)

Андрэй Радаман, Віталь Галубовіч. Ваяводскія і павятовыя ўраднікі Вялікага Княства Літоўскага ў другой палове XVI— першай палове XVII ст. (Спісы) (10 арк.)

Генадзь Сагановіч. Нямецкі ордэн у беларускай гісторыі XIII—XVI ст. (10 арк.)

Алесь Смалянчук. Раман Скірмунт: шлях да Беларусі (6 арк.)

Антон Луцкевіч з марыянскімі клерыкамі ў Вільні 18.11.1936. Зьлева направа: Фэлікс Журня, А. Луцкевіч, Антон Падзява, а. Язэп Германовіч, Чэслаў Сіповіч, Казімір Аніськовіч.

Марыянскія клерыкі з а. Язэпам Германовічам ў Бэрнардынскім парку. Чэрвень 1937, Вільня.

Друйскія марыяне, 1934. Сядзяць зьлева направа а. Віталіс Хамёнак, а Казімір Смулька, архімандрыт Фабіян Абрантовіч, а. генэрал Андрэй Цікота, а. Язэп Дашута, Юры Кашыра.

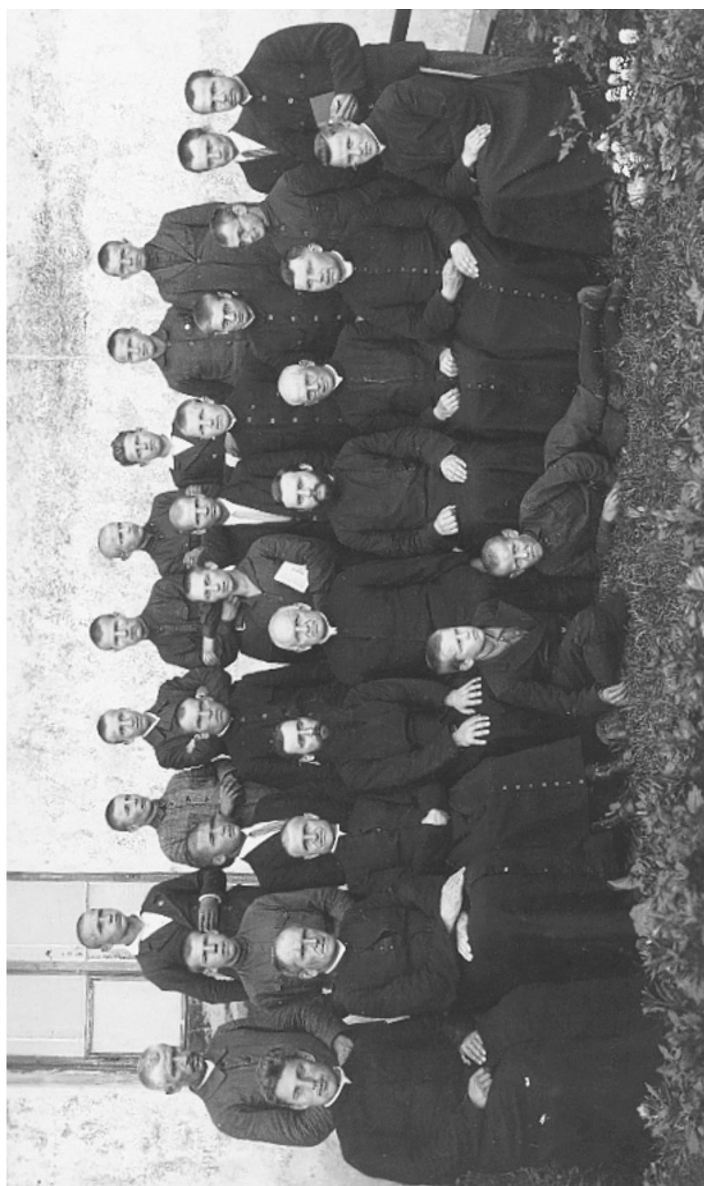

Друйскія айцы і ювэнат 4.08.35.

а. Андрэй Цікота.

Архімандрыт Фабіян Абрантовіч, айцец-генэрал Андрэй Цікота і біскуп Пётра (Францішак) Бучыс. Рым, 1934.

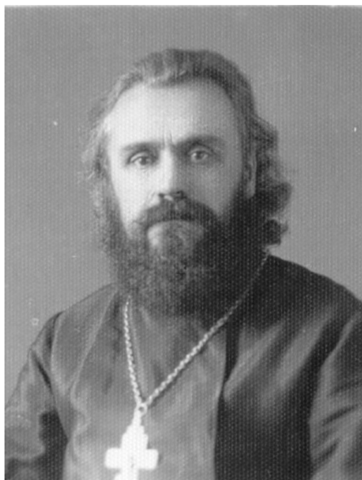

а. Язэп Германовіч — місіянэр усходняга абраду ў Харбіне.

а. Юры Кашыра (1904—1943)

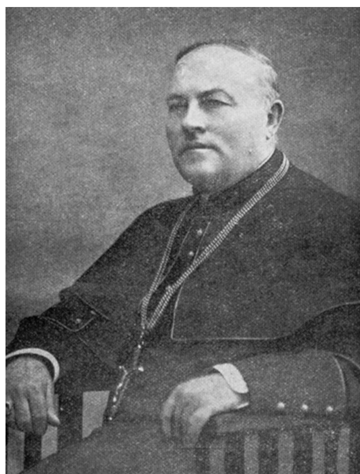

Кс. канонік Юзаф Бародзіч.

Пётра Бучыс, біскуп Алімпа-Лікійскі, генэрал марыянаў. Пасьляваенны здымак.

Руіны касьцёла і капліца сьв. Антона ў Друі — месца інцыдэнту з кс. Бародзічам 13.06.1929.

Беларускія і ўкраінскія сьвятары і рэлігійныя дзеячы, удзельнікі уніяністычнага кангрэсу ў Велеградзе (Маравія, Чэха-Славаччына). Жнівень 1924 г. Сядзяць зьлева направа: Андрэй Цікота, мітрапаліт Прэчан, мітрапаліт Андрэй Шаптыцкі, Язэп Рэшаць, Антон Леваш; стаяць: Адольф Клімовіч, Францішак Чарняўскі, нявысьветленая асоба. ***Са збору У. Ляхоўскага.***

„Міцкевічаўская“ тэатральная вечарына ў Друйскай польскай гімназіі, 1935.

Касьцёл сьв. Тройцы у Друі.
Даваенны здымак Яна Булгака.

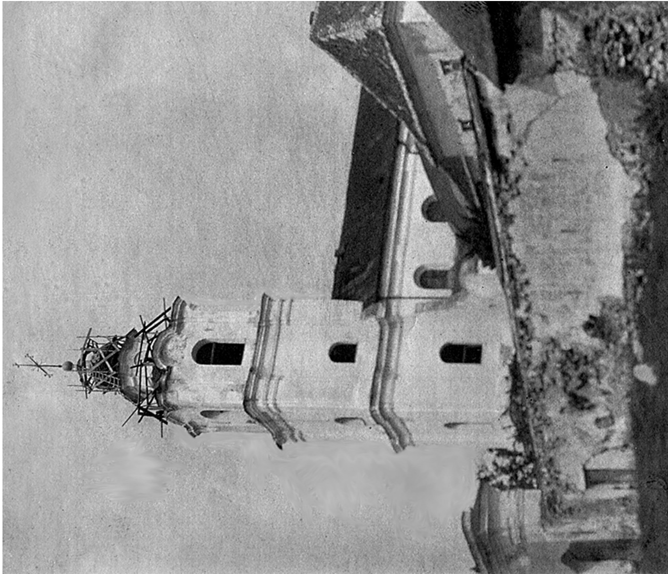

Друйскі кляштар на пачатку правядзеньня рэканструкцыі архітэктарам Лявонам Дубейкаўскім. 1935 г.

Айцы марыяне Германовіч і Абрантовіч сярод расейцаў у Харбіне 3.02.1935.

Навукова–папулярнае выданне

Надсан Аляксандар

Pro patria aliena.
Кляштар беларускіх айцоў марыянаў у Друі

(1924—1938)

Рэдактар: *Вольга Калацкая*
Тэхнічны рэдактар: *Віктар Аўтушка.*
Карэктар: *Надзея Шакун.*

Падпісана да друку 26.03.2006. Фармат 60×84/16.
Папера афсетная. Гарнітура Charter. Друк афсетны.
Ум.друк.арк. 8. Ул.–выд.арк. 25. Наклад 500 экз.